ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY

ZEMLJA LJUDI

Cijene odobrene odlukom Zem. kom. za cijene pri Predsjedništvu N R H. pod br. 4090 od 14. III. 1946.

ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY:

ZEMLJA LJUDI — NOĆNI LET

SUVREMENA BIBLIOTEKA

GODIŠTE VI.

KNJIGA 3.

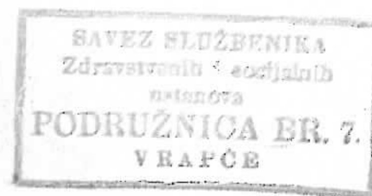
REDOVITO IZDANJE

ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY

ZEMLJA LJUDI

*

NOĆNI LET

ZAGREB 1944.
SUVREMENA BIBLIOTEKA
GUNDULIĆEVA ULICA 14

Na temelju Zakonske odredbe o izdavanju prievoda iz tuđih književnosti broj CCCXL-Z-1941. od 13. listopada 1941., dopustilo je Glavno ravnateljstvo za promičbu tiskanje ovog djela odlukom od 9. ožujka 1944. br. 1301./44. — Matica Hrvatska odobrila je ovaj prievod pod br. 131./1944., a Ministarstvo narodne prosvjete, odsjek za književnost, umjetnost i prosvjetnu promičbu odlukom od 18. travnja 1944. br. 1065.

Prevela BOŽENA BEGOVIĆ

Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva ulica 18

KNJIŽEVNIK-ZRAKOPLOVAC

ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY

Izkustvo nas uči, da ljudi, koji mnogo doživljuju, malo pišu. Šaren i pustolovan život nije preduvjet književnog stvaranja. Moglo bi se čak uztvrditi, da hipertrofija vanjskoga doživljavanja odvodi čovjeka od tog cilja. Ljudi akcije vrlo su riedko ljudi od pera, a to je i prirodno. Književnik posmatra život, njegovo je proživljavanje dignuto na drugu potenciju, dok prosječan čovjek — sebe i druge — neposredno doživljuje. Drugo je: doživjeti roman, a drugo: napisati ga. Idealan je slučaj, kada se obje faze stapaju u jednoj ličnosti; kada se umjetničkom sublimacijom oslobađamo doživljaja, preobrazujući ono, što smo doživjeli, u književno djelo. No takovi slučajevi nisu prečesti.

U svakodnevnom životu neriedko susrećemo ljude, koji su svašta preturili i koješta izkusili: svjetski putnici, športaši, poslovni ljudi i političari, vojnici, liečnici, kriminalisti (da spomenemo samo nekoliko primjera); ljude, koji su sticajem prilika upoznali izbliza kakovu poviestnu ličnost ili su bili upleteni u važno kakovo zbivanje. Koliko smo puta požalili, da ti ljudi ne znaju izraziti ono, što su čuli i vidjeli. Šteta je to velika, a šteta je i to, da je vanjski život nekih vriednih i darovitih književnika izvanredno oskudan, skučen i siromašan. I čovjek se nehotice pita: što bi oni prvi mogli stvoriti da umiju pisati, a što bi ovi potonji mogli dati, da im je život pružio obilniju i raznoličniju građu?

Te mi se misli nadaju dok listam djelima jednoga književnika-zrakoplovca, koji je doživio pionirsko razdoblje poratnog zrakoplovstva, sâm svojski pripomogao, a stečeno izkustvo fiksirao u djelima, koja će se jednom ubrojiti među

klasična svjedočanstva novoga vremena i novoga čovjeka.

Zove se Antoine de Saint-Exupéry, a njegovo se ime pročulo prije desetak godina, kad mu je podieljena nagrada Fémina-Vie Heureuse, jedna od najuvaženijih književnih premija u Francuzkoj.

Ova je nagrada podieljena prviput 1904., a primila ju je žena. U poroti sjede žene, a ta činjenica daje ovoj nagradi posebno značenje. Zato se o tom vodi i toliko računa, zato je Prix Fémina dragocjeno pomagalo, hoćemo li upoznati razpoloženje francuzke javnosti. Nijedan p r i x ne bilježi možda tako točno prosječan ukus francuzkoga družtva kao ovaj. Pa ako su književne porotnice i sklone konzervativnom naziranju, ne može se poreći da su u više mahova pokazale siguran ukus i smisao za ono, što je aktuelno.

Godine 1932. pretekle su članice j u r y-a Goncourtovu akademiju: nagradile su djelo, koje bi bez sumnje predložili neki od Desetorice, koji — kako je poznato — dosuđuju Prix Goncourt. A sretni autor, za kojega su se otimali književni odbori, nije književnik od zanata, nego pilot jedne zračne kompanije. I dok se u književno-mondenim krugovima Pariza vodila prepirka o njegovom izboru, letio je on svojom zračnom prugom Casablanca—Dakar uz obalu afričkoga kontinenta. Čovjek akcije, koji je u svom zvanju doživio sijaset pustolovina; čovjek smion, energičan, hladnokrvan. Pa ako i sve anekdote, koje su objavili parižki listovi, nisu doslovce istinite (pišući o drugu Guillaumetu autor se i sam ogradio od takove »slave«) nema sumnje, da je Saint-Ex, kako ga zovu njegovi zrakoplovni kolege, uzor pilota, uviek spreman da poleti u neizvjestno i da svlada goleme nepoznate prostore, bio to Ocean ili brazilska prašuma, sniežne Ande ili Sahara. Život intenzivan i zaista »opasan«, ali neizmjerno bogat i nov. U dodiru s tim i takovim životom osjetio je Saint-Exupéry svoj književni poziv. Izdao je — onako uzput — prvi svoj roman »Južna pošta« (C o u r r i e r d u S u d), u kojem je upotriebio neka svoja izkustva iz doba, kada je kao pilot družtva Aéropostale pripomogao otvaranju zračnoga prometa preko južnog Atlantika. Odatle i naslov djelu. Onda je malko zašutio, da bi — dvie godine poslije — objelodanio »Noćni let« (V o l d e n u i t), koji označuje znatan napredak.

Kratak ovaj roman, zapravo novela, zaista je vriedan i na mahove potresan dokument. Dok je u prvom djelu (»Južna pošta«) obična ljubavna intriga tvorila okostnicu pripoviesti, u nagrađenoj se knjizi pisac oslobađa onoga, što je sporedno, nastojeći da iztakne ono, što je najbitnije: avijatičarev doživljaj. Jer bilo kako mu drago, čitatelja najviše zanima zrakoplovac: pilot Saint-Ex ima svašta da nam kaže; da nas pouči i da nam odkrije nepoznate svjetove. Kad se pak zrakoplovac pretvara u »literata«, postaje umah banalan, a doimlje se neiskreno. Takova se mjesta odvajaju uostalom tako vidljivo od drugih dielova, da ih je lako prepoznati i izlučiti.

Antoine de Saint-Exupéry je ambiciozan. Nije mu dosta da bude sjajan reporter: da izpriča svoja zrakoplovna izkustva, opiše svoje dojmove i prikaže okolinu, u kojoj se kreće. Ne, pisac »Noćnog leta« je i moralist. Liepo to objašnjava u svom predgovoru André Gide, koji se najednom (golema li čuda!) prometnuo u branitelja Dužnosti s velikim slovom. Ima nešto što je vrednije od ljudskoga života i osobne sreće. A. Gide, tvorac Lafcadija i Corydona, odriče se anarhičnog individualizma i slavi sliepi zapt, koji sili pojedinca, da se žrtvuje, jer to nalažu viši neki interesi. Da se žrtvuje zbog trgovačkog probitka ove ili one zračne kompanije? Svejedno! Tako se stvaraju heroji, a civilno zrakoplovstvo (i gospodarski interesi, koji njime pokreću) visoka je škola heroizma. N a v i g a r e n e c e s s e... Noćni letovi preko južnoameričkog gorja, koje crta Saint-Exupéry, zoran su primjer toga heroizma. To je — uz ostalo — divno svjedočanstvo ljudske veličine i biede, a oduševit će i one, koji o tim stvarima misle drugčije nego André Gide u tadašnjoj svojoj inkarnaciji.

Treće je djelo Saint-Exupéry-a najzrelije. Dok se u »Južnoj pošti« književni početnik odvaja od pilota, da se u »Noćnom letu« stopi u jednu osobu, podpuno je ova sinteza uspjela tek u trećem djelu. Autor je stekao potrebnu rutinu, obogativši svoje obće ljudsko i zrakoplovno izkustvo književnim znanjem i umiećem.

Naslov je pomalo zagonetan: »Zemlja ljudi« (La Terre des hommes). Tu zagonetku objašnjava pisac ovim uvodnim riečima: »Zemlja nas mnogo više uči o nama samima nego sve knjige. Jer nam se suprostavlja. Čovjek odkriva sebe u borbi sa zaprekama...« Zemlja je dakle interesantna obzirom na ljude, kao mjerilo i zrcalo čovjeka, a planet, koji je obuhvaćen pogledom ovoga književnika-zrakoplovca, zaista je zemlja ljudi. Ona je povod i sredstvo čovjeku, da se očituje i afirmira. A zrakoplov je divno pomagalo u tom poslu. Oruđe kao što je seljaku plug. »Seljak u svom radu otimlje prirodi malo pomalo po koju tajnu, a istina, što je odkriva, jest sveobća. Tako i zrakoplov, oruđe zračnih pruga, zapliće čovjeka u sve izkonske probleme.« Pa i put do čovjeka, našega bližnjeg, vodi ovuda. »Uviek mi je pred očima — veli Saint-Exupéry — slika moga prvog noćnog leta u Argentini mračne jedne noći. Poput zviezda svjetlucala su riedka svietla prosuta u ravnici...« I pisac produbljuje ovu viziju, iztičući kako je svaka od ovih luči dozivala u pamet noćnome pilotu, da u tom oceanu mraka ima ljudi, kao što je i sam.

A zaključak? »Zaista treba pokušati da dopremo jedan do drugoga.« Vrhovna istina, do koje se vinuo ovaj suvremeni Ikar. Da, treba pokušati da se prikučimo onim svietlima, što trepere u mraku i po kojima ova naša zemlja i jest onakova, kakovom je naziva Saint-Exupéry, Zemlja ljudi!

I. H.

TERRE des HOMMES

Zemlja nas mnogo više uči o nama samima nego sve knjige. Jer nam se suprostavlja. Čovjek odkriva sebe u borbi sa zaprekama. Ali da u tome uspije, potrebno mu je oruđe. Potrebna mu je blanja, potreban mu je plug. Seljak u svom radu otimlje prirodi malo po malo po koju tajnu, a istina, što je on odkriva, je sveobća. Isto tako i zrakoplov, oruđe zračnih pruga, zapliće čovjeka u sve stare probleme.

Uviek mi je pred očima slika mog prvog noćnog leta u Argentini jedne mračne noći, u kojoj su poput zviezda svjetlucala samo riedka svietla prosuta po ravnici.

Svako je ovo svietlo u tom oceanu mraka govorilo o čudu jedne sviesti. U ovom su domu čitali, razmišljali ili povjeravali tajne. U ovom su drugom možda pokušali iztražiti prostor, mučili su se izračunavanjem maglice u zviežđu Andromede. Tamo su ljubili. U dalekim su razmacima sjala ova svietla u poljima i zahtievala svoju hranu. Pa isto tako i ona najsuzdržljivija, svietla pjesnika, učitelja ili tesara. Ali među ovim živim zviezdama, koliko je bilo zatvorenih prozora, koliko ugaslih zviezda, koliko pozaspalih ljudi . . .

Zaista treba pokušati, da dopremo jedan do drugoga. Treba pokušati, da dođemo u svezu s ovim svietlima, što tu i tamo gore u poljima.

I.

ZRAČNA PRUGA

Bilo je to godine 1926. Upravo sam ušao kao mladi pilot stalne pruge u Družtvo Latécoère, što je prije Družtva Aéropostale i kasnije Air-France osiguravalo vezu između Toulouse-a i Dakara. Tamo sam naučio zanat. Kao i moji drugovi, morao sam sada i ja izdržati noviciat, što ga ovdje moraju podnieti mladi zrakoplovci prije no što će imati čast da sami upravljaju zračnom poštom. U glavnom: izkušavanje zrakoplova, putovanja između Toulouse-a i Perpignana i tužne poduke u meteorologiji u pozadini kakvog ledenog hangara. Živjeli smo u strahu od španjolskih gora, što ih još nismo poznavali, i u poštovanju starijih pilota.

Ove starije smo nalazili u gostionici, a bili su osorni, pomalo suzdržljivi, pa su nam samo s visoka podjeljivali svoje savjete. A kad bi jedan od njih, koji se je upravo vraćao iz Alicantea ili Casablance, sa zakašnjenjem ušao k nama u svom kožnatom kaputu s kojeg je curila kiša, pa kad bi ga jedan od nas plaho izpitivao o njegovom putu, njegovi su nam kratki odgovori u olujne dane stvarali čudan sviet, prepun zamka, zapreka, neočekivanih strmina i vihora, što su bili u stanju izkorjeniti cedrove. Crni su zmajevi branili ulaz u dolinu, snopovi munja ovjenčavali su vrhove. Ovi su stariji znalački podržavali naše pošto-

vanje. Ali od vremena na vrieme po koji se od njih, poštovanja vriedan za vječnost, ne bi više vratio.

Sjećam se tako jednog povratka Bury-a, koji se je kasnije unesrećio u Corbièresima. Ovaj je stari pilot sjeo među nas i jeo polagano i bez rieči, dok su mu ramena bila još uviek kao smlavljena od napora. Bilo je to u večer jednog od onih loših dana, kad je nebo gnjilo od jednog kraja zračne pruge do drugog i kad se pilotu čini, da se sve gore valjaju u blatu, kao što su se po palubama starih jedrenjaka kotrljali topovi odkinuti sa svojih lanaca. Gledao sam Bury-a, progutao slinu i usudio se zapitati ga konačno, da li mu je put bio težak. Bury, nagnut nad svojim tanjurom i namrštena čela, nije me čuo. U otvorenim zrakoplovima morali su se piloti po lošem vremenu nagnuti izvan vjetrobrana, kako bi bolje vidjeli, pa su im pljuske vjetra kasnije još dugo zvučale u ušima. Konačno je Bury opet podigao glavu, činilo se da me je čuo, da se sjeća, pa iznenada prasne u vedar smieh. Ovaj me je smieh oduševio, ovaj kratki smieh, što je osvietlio njegov umor, jer se je Bury riedko smijao. Nije dao više nikakvo objašnjenje o svojoj pobjedi, već je opet sagnuo glavu i nastavio u tišini svojim žvakanjem. Ali u onom sivilu gostionice, među malim činovnicima, što su se tu odmarali od svog dnevnog napora, pričinio mi se ovaj drug širokih ramena pun neke riedke otmjenosti; izpod njegove grube ljuske mogao se nazirati anđeo, koji je pobiedio zmaja.

Konačno je došla večer, kad su i mene pozvali u ured ravnatelja. Ovaj mi reče samo:

— Sutra ćete odputovati.

Ostao sam stojeći pred njim i čekao da me odpusti. Nakon kratke šutnje dodao je:

— Je su li vam dobro poznati propisi?

U ono vrieme nisu još motori bili tako sigurni kao što su današnji. Često bi nas iznenada izdali bez predhodne opomene, uz veliku buku razbijenog posuđa. Rukom bi stariji mahnuli prema stjenovitom lancu španjolskih gora, gdje nije bilo nikakvog utočišta. »Ako se ovdje razbije motor, govorili su, onda će se razbiti i zrakoplov.« Ali zrakoplov se može nadoknaditi. Najvažnije je bilo ne približiti se sliepo gorama. Zato su nam i zabranili pod prietnjom najstrožih kazna let nad morem oblaka, što se često nalazi nad brdovitim krajevima. Ako pilot, kojemu zataji motor, uroni u tu bielu kučinu, sudarit će se s vršcima gorja, a da ih i ne ugleda.

Zato je i ove večeri jedan glas polagano ponavljao ovu zabranu:

— Vrlo je liepo letjeti po kompasu u Španjolskoj, nad morem oblaka, vrlo je elegantno, ali...

I još polaganije:

— .... ali sjetite se: izpod mora oblaka nalazi se vječnost.

I eto, odjednom je ovaj mirni, jednolični i jednostavni sviet, što ga odkrivamo kad izranjamo iz oblaka, dobio za mene dosad nepoznat značaj. Ta se blagost pretvorila u zamku. U duhu sam ugledao tu bezkrajnu bielu zamku, što se prostirala tu pod mojim nogama. Tamo dolje nije vladala — kao što bi se moglo misliti — ni uzžurbanost ljudi, ni buka, ni živahni promet gradova, nego još pod-

punija tišina, još konačniji mir. Taj bieli liepak postao je za mene granica između stvarnog i nestvarnog, između poznatog i onog, što se ne može upoznati. I već sam odkrivao, da nijedan prizor nema smisla sam po sebi, već samo ako ga promatramo s gledišta neke kulture, neke uljudbe, nekog zanata. I gorštacima su poznata ta mora oblaka. A ipak oni u njima ne vide taj tajanstveni zastor.

Kad sam izišao iz tog ureda, osjećao sam upravo dječački ponos. Eto sada ću jednom i ja, čim svane zora, biti odgovoran za čitavu skupinu putnika, odgovoran za afričku poštu. Ali sam ujedno osjećao i veliku poniznost. Činilo mi se, da nisam dovoljno spreman. U Španjolskoj je bilo malo mogućnosti za spuštanja; bojao sam se, da ne ću znati, u oči kakvog kvara na motoru, gdje bih potražio pristanište za nuždu. Sagibao sam se nad jalovim zemljovidnim kartama, a da na njima nisam mogao odkriti ono, što mi je trebalo; tako sam sa srdcem punim neke mješavine bojažljivosti i ponosa odlučio, da ovo svečano predvečerje provedem kod svog druga Guillaumeta. Guillaumet je prije mene letio ovom prugom. Guillaumet poznavao je sve majstorije, što nam izručuju ključeve Španjolske. Guillaumet me je morao uputiti u te tajne.

Kad sam ušao, nasmiešio se je:

— Poznam tvoju novost. Jesi li zadovoljan?

Pošao je prema ormaru da potraži porto i čaše, a onda se vratio k meni smiešeći se još uviek.

— Popit ćemo jednu čašicu u slavu toga. Vidjet ćeš, sve će dobro proći.

Širio je oko sebe povjerenje, kao što svjetiljka širi svjetlost, drug, koji je kasnije osvojio prvenstvo u letu poštanskim zrakoplovima preko Anda i preko južnog Atlantika. Nekoliko godina prije, on mi je ove večeri u košulji, sjedeći prekrštenih ruku pod svjetiljkom i smiešeći mi se najblagotvornijim smieškom, rekao jednostavno ovo: »Oluje, magle i snieg zadat će ti kadkada dosta muke. Onda pomisli na one, koji su to isto izkusili prije tebe, pa reci samom sebi: to što je drugima uspjelo, može uviek nanovo uspjeti.« Međutim sam ja raztvorio svoje zemljopisne karte, zamolivši ga, da ipak sa mnom još jednom prođe čitav put. I tako sam, sagnut izpod svjetiljke, naslanjanjući se na rame svog starijeg druga, opet našao mir učenika.

Ali kakvu li sam čudesnu lekciju zemljopisa primio te večeri! Guillaumet me nije učio što je Španjolska, on mi je Španjolsku pretvorio u prijateljicu. Nije mi govorio ni o hidrografiji, ni o pučanstvu, ni o stoci. Nije mi govorio o Guadixu, već o tri narančina stabla, što su nedaleko Guadixa omeđivala neko polje: »Čuvaj se njih, označi ih na svojoj karti...« I tako su ta tri narančina stabla od sada zauzimala na mojoj karti više mjesta od Sierre Nevade. Nije mi govorio o Lorci, već o jednoj običnoj farmi nedaleko Lorce. Nekoj farmi izpunjenoj životom. I o njezinu gospodaru. I o njezinoj gospodarici. I tako je ovaj seljački par, udaljen od nas tisuću i pet stotina kilometara, postao nerazmjerno važna stvarnost. Dobro smješteni na padini svoje gore, poput čuvara

svjetionika, bili su spremni pod svojim zviezdama da priteknu u pomoć ljudima.

Tako smo iz zaboravi, iz nepojmljive udaljenosti, izvukli pojedinosti, nepoznate svim geografima svieta! Jer geografe zanima samo Ebro, što napaja velike gradove, ali ne ovaj pod travom skriveni potočić zapadno od Motrila, hranitelj nekih tridesetak cvjetova. »Čuvaj se ovog potoka, on kvari polje... Unesi i njega u svoju kartu.« Ah! sjetit ću se te motrilske zmije! Izgledala je sasvim nedužna i jedva je svojim žuborenjem razveseljivala nekoliko žaba, ali je spavala samo jednim okom. Izpružena pod travom vrebala je na mene u tom raju ovog pristaništa za nuždu, na dvie tisuće kilometara odavle. I kod prve će me prilike pretvoriti u plamenu baklju...

Hrabro sam očekivao i onih tridesetak borbenih ovaca, smještenih upravo tu pod briegom, što su spremne navaliti na mene: »Misliš da je ova livada slobodna, ali, odjednom eto tih trideset ovaca, što će jurnuti upravo pod tvoje kotače...« A ja sam udivljenim smieškom odgovarao na tako podmuklu opasnost.

I tako je malo po malo izpod one svjetiljke Španjolska na mojoj karti postala prava vilinska zemlja. Križićima sam označivao utočišta i zamke. Označio sam onog seljačkog gazdu, onih trideset ovaca, onaj potok. Postavio sam točno na svoje mjesto onu pastiricu, koju su geografi zaboravili.

Kad sam se razstao s Guillaumetom, osjetio sam potrebu da još malo hodam po toj smrznutoj zimskoj večeri. Uzdigao sam ovratnik svog ogrtača, pa sam tako

izveo na šetnju svoj mladenački žar usred prolaznika, koji o tome nisu imali pojma. Bio sam ponosan, što se s ovakovom tajnom u srdcu dotičem u prolazu tih nepoznatih ljudi. Ti barbari nisu za mene ni znali, ali u zoru će upravo meni s poštanskom vrećom povjeriti svoje brige i svoje zanose. U moje će ruke predati svoje nade. I zato sam napola ugušen od svog ogrtača hodao među njima koracima zaštitnika, ali oni nisu ništa znali o mojoj brižnosti.

Isto tako nisu k njima stizale viesti, što ih je meni slala noć. Jer ona je zanimala čak i moju krv i meso —: ova snježna vijavica, što se je pripremala i što će možda otežčati moje prvo putovanje. Zviezde su se gasile jedna za drugom — ali kako bi to mogli doznati ti prolaznici? Samo sam ja bio u to upućen. Javljali su mi, kao prije bitke, položaj neprijatelja.

Ali sam te tajne lozinke, što su me tako ozbiljno obvezivale, primao pred razsvietljenim izlozima, u kojima su sjali božićni darovi. Činilo se, kao da je tu, usred noći, izloženo čitavo blago zemlje, pa sam se opajao ponosnim pijanstvom odricanja. Bio sam ratnik u opasnosti: što me se tiču ti svjetlucavi kristali, određeni za večernje svečanosti, ova sjenila za svjetiljke, ove knjige. Već sam uranjao u maglu, već sam ja, pilot zračne pruge, zagrizao u gorki plod noći sprovedene u letu.

Bilo je tri sata u jutro, kad su me probudili. Oštrom sam kretnjom raztvorio kapke, primietio da je nad gradom padala kiša, pa sam se obukao pun ozbiljnosti.

Pola sata kasnije čekao sam, sjedeći na svom malom

kovčegu, na pločniku svjetlucavom od kiše, da autobus dođe po mene. Toliki su moji drugovi na dan posvećenja prije mene podnieli ovo isto čekanje s pomalo stisnutim srdcem. Konačno su izkrsnula na uglu ulice starodrevna kola, što su se približavala uz buku željezne ropotarnice i ovog sam se puta poput svojih drugova smio stisnuti na klupi između poluprobuđenih carinara i nekolicine činovnika. U ovom je autobusu bilo zagušljivo i mirisalo je po prašnjavoj administraciji, po starim uredima, u kojima polagano propadaju ljudski životi. Zaustavljao bi se svakih pet stotina metara, kako bi se mogao ukrcati jedan pisar više, jedan carinar ili nadzornik više. Oni, što su u kolima bili već zaspali, odgovarali su neodređenim gunđanjem na pozdrave novih pridošlica, što su se smještali kako su mogli, da onda i oni zaspe. Bila je to tužna vožnja po nejednako popločenim ulicama Toulouse-a, a pilot zračne pruge nije se u početku nimalo razlikovao od činovnika, što su ga okruživali... Ali ulicama su prolazile svjetiljke, uzletište se približavalo, a stari bučni autobus bio je još samo siva čahura, iz koje će izaći preobražen čovjek.

Svaki je od mojih drugova, u slično jedno jutro, tako osjetio kako u njemu pod ranjivom kožom podčinjenog, koji je još podložan ovom ujedljivom nadzorniku, raste odgovoran vođa poštanskog zrakoplova za Španjolsku i Afriku, kako u njemu raste onaj, koji će se tri sata kasnije usred munja suprostaviti zmaju kod Hospitaleta...., koji će se četiri sata kasnije, nakon što ga je pobiedio, odlučiti u podpunoj slobodi, imajući neograničenu moć,

na zaobilazan put nad morem ili na izravan juriš na gorje Alcoy, i koji će pregovarati s olujom, gorama i oceanom.

Svaki je drug, ovako pomiešan s nepoznatim namještenicima pod sumračnim zimskim nebom Toulouse-a, osjetio jednog ovakovog jutra kako u njemu raste vladar, koji će pet sati kasnije, ostavljajući iza sebe kišu i snieg sjevera, prognati zimu, smanjiti brzinu motora i započeti spuštanje u puno ljeto pod blistavim suncem Alicantea.

Ovaj je stari autobus nestao, ali je njegov strogi izgled, njegova neudobnost ostala živa u mojoj uspomeni. Dobro je simbolizirao potrebnu pripavu na ozbiljne radosti našeg težkog zvanja. U njemu je sve postalo upravo potresno jednostavno. I sjećam se, kako sam u njemu tri godine kasnije doznao, a da nije bilo izmienjeno više od deset rieči, za smrt pilota Lécrivaina, jednog od onih stotinu drugova zračne pruge, koji su jednog maglenog dana ili noći pošli u vječnu mirovinu.

Bilo je isto tako tri sata u jutro i vladala je ista tišina, kad smo čuli kako je upravitelj, koji je nevidljiv sjedio u mraku, podigao glas i rekao nadzorniku:

— Lécrivain se noćas nije spustio u Casablanci.

— Ah! odgovorio je nadzornik. Ah?

I iztrgnut iz sna mučio se, da se podpuno probudi kako bi pokazao svoju revnost, pa je dodao:

— Ah! Zbilja? Nije mu uspjelo da prođe? Vratio se natrag?

A na to je iz dubine autobusa jednostavno odgovoreno: »Ne.« Čekali smo nastavak, ali više nije sliedila ni

jedna riječ. I kako su proticale sekunde, sve je postajalo jasnije, da na ovo »ne« ne će više sliediti nijedna druga riečč, da je ovo »ne« bilo bez opoziva. da se Lécrivain, koji se nije spustio u Casablanci, ne će više spustiti nigdje.

Tako sam se i ja u zoru svog prvog putovanja sa svoje strane podvrgao svetom obredu našeg zanata, pa sam osjetio neku nelagodnost gledajući kroz prozorska stakla blistavi asfalt, u kojemu su se zrcalile ulične svjetiljke. Tamo sam po vodenim mlakama vidio drhtaje vjetra. Pomislio sam: »Na svom prvom putovanju... zaista... nemam baš mnogo sreće.« Podigao sam oči prema nadzorniku: »Je li loše vrieme?« Nadzornik je s dosadom pogledao prema prozoru: »To još ništa ne znači«, progunđao je konačno. A ja sam se u sebi pitao, po kojim se znakovima prepoznaje loše vrieme. Sinoć je Guillaumet samim svojim smieškom bio izbrisao sva nesretna proročanstva, kojima su nas mučili stariji drugovi, ali sada sam ih se sjećao. »Ako onaj, koji ne poznaje prugu kamen po kamen, sretne snježnu vijavicu, onda ga zaista žalim... Ah, da, žalim ga!...« Pa morali su čuvati svoj ugled! Zato su nas i promatrali klimajući glavom s nekom pomalo neugodnom samilošću, kao da su žalili našu nevinu bezazlenost.

I zaista kolikima je od nas ovaj autobus već služio kao posljednje sklonište? Šestdesetorici? Osamdesetorici? A vozio ih je ovaj isti šutljivi vozač nekog kišnog jutra. Pogledao sam oko sebe: Goruće su cigarete, svjetlucave kao žarke točke u mraku, podcrtavale razmišljanja. Krotka razmišljanja ostarjelih činovnika. Kolikima su od nas ovi ljudi služili kao posljednja pratnja?

Čuo sam i neke povjerljivosti, što su ih izmjenjivali tihim glasom. Odnosile su se na bolesti, na novac, na tužne domaće brige. Ukazivali su zidove sumorne tamnice, u kojoj su ti ljudi bili zatvoreni. I odjednom uzkrsne preda mnom lice sudbine.

Ti, moj stari činovniče, moj ovdje prisutni druže, nikad nisi imao prilike da pobjegneš i nisi zato odgovoran. Izgradio si svoj mir time, što si poput termita cementom zazidao sve otvore prema svietlu. Smotao si se u klubko u svojoj građanskoj sigurnosti, u svojim navikama, u svojim zagušljivim obredima svog pokrajinskog života, podigavši svoju čednu branu protiv bura i poplava i zviezda. Ne ćeš da se uznemiruješ zbog velikih problema, već se dovoljno namučiš da zaboraviš svoje ljudsko stanje. Ti nisi stanovnik nekog lutajućeg planeta, ti ne postavljaš nikada pitanja, na koja nema odgovora: ti si mali građanin Toulouse-a. Ništa te nije uhvatilo za ramena da te prodrma, kad je još bilo na vrieme. A sada se glina, iz koje si sastavljen, već osušila i otvrdnula, i ništa više ne može u tebi probuditi zaspalog glasbenika ili pjesnika ili astronoma, koji je možda nekad živio u tebi.

Ne žalim se više na kišne vihore. Magija mog zvanja otvara mi sviet, gdje ću se prije no što prođu dva sata sukobiti sa crnim zmajevima i vrhuncima gorja, okrunjenim pramenima plavih munja i gdje ću, kad jednom padne noć, oslobođen čitati svoj put u zviezdama.

Takvo je bilo posvećenje našeg zvanja, naše krštenje, a onda smo započeli putovati. Većinom su ova putovanja bila bez naročitih događaja. Zaranjali smo mirno poput ronioca od zanata u dubine našeg carstva. Danas je ono dobro iztraženo. Pilot, mehaničar i radiotelegrafist ne upuštaju se više u neku pustolovinu, već se zatvaraju u neki laboratorij. Oni su poslušni igri kazaljka, a ne podvrgavaju se više odvijanju krajeva. Tamo vani potonule su gore u mrak, ali to nisu više gore. To su nevidljive sile, kojih se približavanje može izračunati. Radiotelegrafist pod svojom svjetiljkom poslušno bilježi brojke, mehaničar označuje zemljopisnu kartu, a pilot izpravlja svoj smjer, ako su se gore pomakle, ako su vrhunci, pokraj kojih je htio preletjeti s lieve strane, odjednom uzkrsli upravo pred njim, u tišini i tajnosti kao kod nekih vojničkih priprava.

A radiotelegrafist u noćnoj službi dolje na zemlji bilježi poslušno u istoj sekundi u svoje bilježnice diktat svog druga: »Ponoć i četrdeset minuta. Smjer 230. Sve u redu.«

Ovako danas putuju posade zrakoplova. Oni ni ne osjećaju, da se kreću. Vrlo su daleko od svakog znaka, po kojem bi mogli utvrditi svoj položaj, kao u noći na moru. Ali motor izpunjuje ovu razsvietljenu kabinu drhtajem, što mienja njezino bivstvo. Ali kazaljke na satu se pomiču. Na ovim se kazalima, u ovim radio-svjetiljkama, u ovim iglama odvija neka nevidljiva alkemija. Sekundu po sekundu ovi tajanstveni pokreti, ove prigušene rieči, ova pažljivost pripravljaju čudo. I kad dođe čas, pilot može u punom povjerenju nasloniti svoje čelo na staklo

prozora: Iz ništavila se je rodilo zlato, pa sada blista u svietlima pristaništa.

Ipak svi mi znamo za putovanja, na kojima smo, ugledavši iznenada neki kraj dva sata daleko od pristaništa, osjetili svoju udaljenost, kao što je ne bi bili osjetili u Indiji, i bilo nam je kao da se nikad ne ćemo vratiti.

Tako je Mermoz, kad je po prvi put preletio južni Atlantik u hidroavionu, upravo u večer stigao do onog mjesta, što ga zovu Crnim kotlom. Vidio je kako upravo pred njim od časa do časa repovi tornada bivaju sve gušći, kao što promatramo zidanje nekog zida, a zatim je zavladala noć nad ovim pripravama i sakrila ih je. I kad se sat kasnije provlačio izpod oblaka, izronio je u neko fantastično carstvo.

Tu su se dizali jedan do drugoga vodeni stupovi, na oko nepomični poput crnih stupova nekog hrama. Nosili su na svojim nabuhlim vrhovima mračan i nizak svod oluje, ali su kroz pukotine ovog svoda padale pruge svietla i pun je mjesec sjao između ovih stupova, bacajući svoje zrake na more kao na hladan oploćeni pod. I tako je Mermoz nastavio svoj put kroz te nenastanjene ruševine, zaobilazeći iz jednog svietlog kanala u drugi, uklanjajući se ovim divovskim stupovima, u kojima je bez sumnje tutnjilo uzpinjanje mora, pa je tako letio četiri sata po ovim potocima mjesečine prema izlazu hrama. A taj je prizor bio tako porazan, da je Mermoz, kad je jednom izronio iz Crnog kotla, primietio, da se nije ni bojao.

Sjećam se također jednog od onih časova, kad pređemo granicu stvarnog svieta: sva su radio-goniometrična određivanja položaja, što su nam ih javljala pristaništa u Sahari, kroz čitavu noć bila kriva i ljuto su nas bila prevarila, radiotelegrafista Néri-a i mene. Pa kad sam ugledavši pod nekom pukotinom u magli svjetlucanje vode naglo okrenuo prema kopnu, nismo mogli znati, kako smo već dugo jurili prema otvorenom moru.

Nismo više bili sigurni, da ćemo stići do obale, jer će nam možda uzmanjkati benzin. A ako i stignemo do obale, morat ćemo tek potražiti pristanište. Upravo je bio čas zalazka mjeseca. Bez drugih obaviesti i već gotovo gluhi sad smo postali i sliepi. Mjesec se je polagano gasio poput bliede žeravice u magli sličnoj sniežnoj gori. Sada se i nebo nad nama pokrilo oblacima, pa smo od sada letjeli između ovih oblaka i ove magle u nekom svietu, u kojemu nije bilo više nikakvog svietla, nikakove tvari.

Pristaništa, što su nam odgovarala, nisu nas više mogla izviestiti o našem položaju: »Nikakvih podataka... nikakvih podataka...«, jer im je naš glas stizao sa svih strana i ni odkuda.

Ali iznenada, kad smo već očajavali, razodkrila se neka svietla točka na obzorju, sprieda s lieve strane. Osjetio sam burnu radost, a Néri se nagnuo prema meni i čuo sam kako pjeva! To nije moglo biti ništa drugo nego pristanište, to je mogao biti samo njegov reflektor, jer se Sahara po noći sasvim ugasi, stvarajući veliko crno carstvo. Ali svietlo je malo zatreptalo, a onda se ugasilo. Bili smo se uputili prema nekoj zviezdi, što je pri svom

zalazku bila vidljiva na obzorju, i to samo nekoliko minuta, između naslaga magle i oblaka.

Onda smo opet vidjeli kako uzkrsavaju druga svietla, pa smo se izpunjeni mračnom nadom uputili prema svakom od njih. Pa ako je svietlo ostalo vidljivo, usudili smo se izvršiti sudbonosan pokus: »Svietlo na vidiku.« javlja Néri pristaništu u Cisnerosu, »ugasite svoj reflektor i ponovno ga upalite tri puta.« Cisneros je gasio i palio svoj reflektor, ali tvrdo svietlo, u koje smo mi gledali, nije ni zatreptalo — bila je opet neka nepodmitljiva zviezda.

Premda nam je nestajalo benzina, ipak smo svaki put zagrizli u tu zlatnu meku, misleći svaki put, da je to svietlo pravog reflektora, da je to pristanište i život, a onda smo morali opet promieniti zviezdu.

Zatim smo se konačno osjetili izgubljeni u međuplanetarnom prostoru, među stotinama nedostiživih planeta, u našem traženju za onom jedinom pravom zviezdom, našom zviezdom, jedinom na kojoj se je nalazio nama poznat kraj, kuće naših prijatelja, naše nježnosti.

Za onom, koja je jedina... Ali reći ću vam, kakva mi se slika ukazala, premda će vam se možda učiniti djetinjastom. Ali u srdcu opasnosti zadržat ćemo sve ljudske brige, a ja sam osjećao i glad i žeđu: Ako opet pronađemo Cisneros, nastavit ćemo put, čim budemo završili punjenje benzina, pa ćemo se spustiti u Casablanci upravo pred zoru. Posao je završen! Néri i ja otići ćemo u grad. U zoru se mogu naći male gostionice, što se već otvaraju... Néri i ja sjest ćemo za stol, onako u podpunoj sigurnosti i smijući se minuloj noći, uz vruće rožčiće i

bielu kavu. Néri i ja primit ćemo ovaj jutarnji dar života. Tako se i stara seljanka može približiti svom Bogu samo pomoću neke slikarije, neke priproste medalje ili krunice: da uzmognemo čuti, treba nam govoriti jednostavnim jezikom. I tako se je životna radost za mene skupila sva u ovom prvom mirisnom i vrućem gutljaju, u ovoj mješavini mlieka i kave i žita, što nas povezuje s mirnim pašnjacima, egzotičnim plantažama i žetvama, što nas povezuje sa čitavom zemljom. Između tolikih zviezda ipak je bila samo jedna, što je mogla prirediti na dohvat naše ruke mirisnu šalicu ovog obroka u zoru.

Ali nesavladive su se daljine nagomilavale između našeg zrakoplova i nastanjene zemlje. Sva su bogatstva svieta ležala na ovom zrnu prašine, zalutalog među zviezdama. A astrolog Néri, koji se trudio da ga pronađe, još je uviek zaklinjao zviezde.

Njegova je šaka odjednom udarila moje rame. Na ceduljici, koju je najavio ovaj udarac, pročitao sam: »Sve je dobro, primam divnu viest...« I ja sam čekao, dok mi je srdce snažno udaralo, da mi prepiše onih pet ili šest rieči, što će nas spasiti. I konačno sam primio taj nebeski dar.

Viest je dolazila iz Casablance, koju smo bili napustili jučer u večer. Bila je zakasnila kod predavanja, pa nas je sada iznenada dostigla, dvie tisuće kilometara dalje, izgubljene nad morem među oblacima i maglom. Viest je dolazila od državnog nadzornika uzletišta u Casablanci. Pročitao sam: »Gospodine de Saint Exupéry, prisiljen

sam zatražiti kaznu protiv vas u Parizu, jer ste se u zaokretu previše približili hangarima kod uzleta u Casablanci.« Bila je istina, da sam zaokrenuo u prevelikoj blizini hangara. Isto je tako bila istina, da je ovaj čovjek izvršio svoju dužnost naljutivši se na mene. I ja bih ovaj ukor bio smjerno podnio u uredu kojeg zračnog pristaništa. Ali nas je dostigao ovdje, gdje nas nije smio dostići. Narušavao je sklad ovdje među tako riedkim zviezdama, usred ove maglene naslage i ovoga prietećega mora. U svojim smo rukama držali sudbinu svoju, sudbinu pošte i našeg zrakoplova i imali smo dosta muke s upravljanjem, da bi ostali na životu, a taj se čovjek tamo nabacivao protiv nas svojom malom srčbom. No nije nam bilo ni nakraj pameti, da se naljutimo. Ja i Néri osjetismo iznenada silnu veselost. Ovdje smo mi gospodari, a on nas je naveo, da to odkrijemo. Zar nije taj narednik vidio po našim gajtanima, da smo već postali satnici? Bunio nas je u našim sanjama, upravo dok smo šetali između Velikog Medvjeda i Strielca i dok je jedina briga, što nas je mogla taknuti, bila izdaja mjeseca...

Neposredna dužnost, jedina dužnost ovog planeta, s kojega se taj čovjek javlja, bila je, da nas obskrbi točnim brojkama za naša izračunavanja među zviezdama. A te su brojke bile krive. O svemu drugome trebao je ovaj planet šutjeti. Néri mi napiše: »Mjesto da se zabavljaju glupostima, bolje bi učinili da nas upute na pravo mjesto...« Za njega su »oni« bili svi narodi na zemlji, sa svojim parlamentima, senatima, mornaricama, vojskama i carevima. I pročitavši još jednom tu viest nekog lu-

đaka, koji je tvrdio da ima s nama posla, okrenuli smo zrakoplov prema planetu Merkuru.

Spasao nas je najčudesniji slučaj: došao je čas, kad sam se odrekao nade, da ću ikad stići u Cisneros, pa sam skrenuo okomito prema obali i odlučio zadržati taj pravac do konačnog nestanka benzina. Tako mi je ostala bar nada, da možda ne ću potonuti u moru. Na nesreću su me moji varavi reflektori bili odveli Bog zna kuda. Na nesreću nam je i gusta magla, usred koje ćemo u najboljem slučaju biti prisiljeni da uronimo po noćnoj tami, ostavljala malo nade, da ćemo stići na zemlju bez katastrofe. Ali nisam imao izbora.

Položaj je bio tako jasan, da sam sumorno slegnuo ramenima, kad mi je Néri predao viest, što bi nas jedan sat ranije bila spasila: »Cisneros se odlučio da utvrdi naš položaj. Cisneros javlja: dvie stotine šestnaest upitno . . .« Cisneros nije više bio pokopan u tami, Cisneros je uzkrsnuo i to gotovo na dohvat, s lieve strane. Da, ali u kojoj udaljenosti? Néri i ja upustili smo se u kratak razgovor. Prekasno je, u tom smo bili istog mišljenja. Leteći prema Cisnerosu samo je rasla vjerojatnost, da ne ćemo stići više do obale. Zato je Néri odgovorio: »Kako imamo samo još za jedan sat benzina, letimo smjerom devetdeset i tri.«

Međutim su se budila pristaništa jedno za drugim. U naš razgovor su se umiešali glasovi iz Agadira, Casablance i Dakara. Radiopostaje svih ovih gradova bile su uzbunile zračna pristaništa. Ravnatelji pristaništa uzbunili su naše drugove. I malo po malo skupljali su se oko nas kao oko bolestničke postelje. Uzaludna tplina, ali ipak toplina. Jalovi savjeti, ali tako puni nježnosti!

I iznenada izkrsne Toulouse, Toulouse, središnjica zračne pruge, izgubljena dosada tamo negdje u udaljenosti od četiri tisuće kilometara. Toulouse se je tako odjednom smjestio između nas i javio, bez ikakva uvoda: »Nije li zrakoplov, kojim letite, F . . .« (zaboravio sam matični broj) — »Jest.« — »Onda razpolažete benzinom za još dva sata. Rezervoar toga zrakoplova nije uobičajenog tipa. Smjer prema Cisnerosu!«

*

I tako potrebe nekog zvanja preobrazuju i obogaćuju sviet. I nisu čak ni potrebne ovakove noći, da pilot zračne pruge odkrije novi smisao u starim prizorima: Jednolična krajina, što umara putnika, već se pilotu čini drugačija. Ova gomila oblaka, što zatvara obzorje, za njega prestaje biti samo dekoracija: ona se tiče njegovih mišica i postavit će probleme, što će ih on morati riešiti. I već on o njoj vodi računa, mjeri je i kao da je s njom povezan nekim istinskim govorom. Eto nekog vrhunca, još vrlo dalekog: kakvo će li lice pokazati? Po mjesečini bit će udobna točka za mjerenje. Ali ako pilot leti na sliepo, težko izpravlja svoj smjer i sumnja u svoj položaj, taj će se vrhunac pretvoriti u eksploziv, izpunit će svojom prietnjom čitavu noć, kao što i jedna jedina potonula mina, što je struja po volji nosi sa sobom, ugrožava cielo more.

Isto tako mienjaju se i oceani. Za obične putnike ostaje oluja nevidljiva: promatrana s ove visine, valovi se uobće ne ističu, a nagomilana magla pričinja se nepomičnom. Samo se šire velike biele mrlje pjene poput pal-

mina lišća, na koje se uhvatio mraz. Ali će posada shvatiti, da se tu ne smije spustiti na površinu mora. Za nju su te palme nalik na veliko otrovno cvieće.

Ali ako je čak putovanje i sretno, pilot, koji leti kakvim dielom svoje zračne pruge, ne prisustvuje svagdašnjem prizoru. On se ne divi tim bojama zemlje i neba, tim tragovima vjetra na moru, tim oblacima u zlatu večeri, već razmišlja o njima. Sličan seljaku, koji obilazi po svom posjedu i koji predviđa po tisuću znakova napredovanje proljeća, prietnju tuče, približavanje kiše, tako isto i pilot po zvanju odgoneta znakove dolazka sniega ili magle i znakove blažene noći. Stroj, koji ga na prvi pogled odalečuje, u stvari ga još više stavlja pod vlast velikih prirodnih problema. Sam usred velikog sudišta, što mu ga je sastavilo olujno nebo, pilot se bori za svoju poštu s trima elementarnim božanstvima: gorom, morem i olujom.

II.

DRUGOVI

I.

Nekoliko drugova, među njima i Mermoz, stvorili su francuzku zračnu prugu od Casablance do Dakara, kroz nepokorenu Saharu. Kako motori u ono doba nisu još bili dovoljno odporni, neki je kvar izručio Mermoza Maurima; okljevali su da ga ubiju, zadržali su ga četrnaest dana kao zarobljenika, a onda su ga vratili uz odkup. I Mermoz je ponovno započeo svoje letove nad istim krajevima.

Kad su uzpostavili američku zračnu prugu, odredili su Mermoza, koji je uviek bio predhodnik, da iztraži dio pruge od Buenos-Airesa do Santiaga i da tako, nakon što je bio izgradio most nad Saharom, izgradi most preko Anda. Povjerili su mu zrakoplov, koji se je mogao dići najviše do pet tisuća dvie stotine metara. A vrhunci Kordiljera dižu se do sedam tisuća metara. I Mermoz je uzletio, da potraži prolaze. Nakon što se suprostavio piesku, Mermoz se je sada upustio u borbu s gorama, s ovim vršcima, što su na vjetru vijorili svojim sniežnim zastavama, s ovim bljedilom, što obuzima sve stvari prije oluje, s ovim zračnim virovima, što — ako se okome na njega usred dvaju stjenovitih zidova — prisiljavaju pi-

lota na borbu na život i smrt. Mermoz se upustio u tu borbu, a da nije ništa znao o svom protivniku, niti je znao da li čovjek može izaći živ iz takvog zagrljaja. Mermoz je »pokušavao« u korist drugih.

Ali je konačno kod jednog od tih svojih »pokusa« pao u zarobljeničtvo Anda. Spustivši se prisilno na neku visoravan s okomitim strminama na visini od četiri tisuće metara, njegov mehaničar i on dva su dana pokušavali da se odanle spase. No bili su uhvaćeni. Onda su izigrali svoju posljednju kartu: uputili su zrakoplov prema praznini, poskakujući tvrdo po neravnom tlu sve do samog ponora, u koji su se srušili. No zrakoplov je u padu konačno dobio opet toliko na brzini, da je poslušao upravljača. Mermoz ga je uzpravio upravo nasuprot neke stiene, okrznuo se o nju, i dok je voda počela curiti iz svih njegovih cievi, što su se već po noći bile razpucale uslied smrzavanja, imajući kvar na motoru već nakon sedam minuta leta, odkrio je pod sobom chilensku ravnicu poput obećane zemlje.

Sutradan je opet započeo.

Kad su Ande bile dovoljno iztražene i tehnika leta preko njih točno utvrđena, Mermoz je ovu prugu prepustio svom drugu Guillaumetu, pa je započeo iztraživati noć.

Razsvjeta naših pristaništa nije onda još bila uređena, pa su na kraju polja za spuštanje stavljali u tamnim noćima na doček Mermozu kao biednu iluminaciju tri benzinske baklje.

Ipak se je snašao i otvorio nam put.

Kad je noć bila dovoljno pripitomljena, Mermoz je iztražio Ocean. I tako je godine 1931. prvi put pošta iz Toulouse-a u Buenos-Aires bila prenesena zrakoplovom za četiri dana. Na povratku je Mermoz imao kvar na dovodu ulja baš usred južnog Atlantika i nad razbješnjelim morem. Neki je brod spasio njega, njegovu poštu i njegovu posadu.

I tako je Mermoz izkrčio put kroz piesak, goru, noć i more. I više od jednog puta srušio se na piesak, na goru, u noć i u more. A kad bi se vratio, bilo je to samo zato, da bi opet odputovao.

Konačno, poslije dvanaest godina rada, kad je jednom letio preko južnog Atlantika, javio je ukratko, da će zaustaviti desni stražnji motor. Onda je nastala šutnja.

Na ovu se viest još nije nitko uznemirio, ali nakon deset minuta šutnje sve su radio-postaje zračne pruge od Pariza pa do Buenos-Airesa započele da bdiju u najvećoj zabrinutosti. Jer ako deset minuta zakašnjenja ne znače ništa u svakodnevnom životu, u poštanskom zrakoplovstvu imaju one sudbonosno značenje. U srdcu tog mrtvog vremenskog razmaka zatvoren je još nepoznati događaj. Neznatan ili nesretan, sada je već završen. Sudbina je izrekla svoju osudu, a protiv ove osude nema priziva: željezna je ruka prisilila posadu na spuštanje usred mora bez opasnosti ili ju je survala u ponor. Ali osuda nije poznata onima, koji čekaju.

Tko između nas ne pozna one nade, što postaju svakim časom sve slabije, onu šutnju, što se od minute do minute pogoršava poput smrtonosne bolesti? Nadali

smo se, i tako je prošlo nekoliko sati, i malo po malo je postalo kasno. Konačno smo morali shvatiti, da se naši drugovi ne će više vratiti i da počivaju u ovom južnom Atlantiku, kojega su nebo tako često izorali. Bez sumnje se Mermoz sakrio za svojim djelom poput žeteoca, koji je legao u polje na počinak nakon što je dobro povezao svoje snopove.

Kad jedan drug tako umre, njegova nam se smrt čini prirodnom posljedicom njegova zvanja i u prvi mah manje pogađa nego koji drugi način smrti. On se doduše udaljio od nas, promienivši tako posljednji put svoje pristanište, ali nam njegova odsutnost još ne znači tako osjetljivo pomanjkanje kao da nam odjednom uzmanjka kruha.

Mi smo zaista navikli da dugo vremena čekamo, dok se ponovno sastanemo s kojim drugom. Jer su razsijani po cielom svietu ovi naši drugovi zračne pruge, od Pariza do Santiaga u Chile-u, i odieljeni jedan od drugoga poput vojnika na straži, koji nikad ne razgovaraju međusobno. Tu su potrebne razne slučajnosti putovanja, da sakupe ovdje ili ondje razpršene članove ove velike obitelji našeg zvanja. Jedne večeri, za stolom u Casablanci, u Dakaru, u Buenos-Airesu, nakon šutnje od nekoliko godina, započinjemo nanovo nekoć prekinute razgovore i povezujemo stare uspomene. A zatim ponovno odlazimo. I tako je za nas zemlja ujedno i pusta i bogata. Bogata onim tajnim i skrivenim vrtovima, do kojih se težko dolazi, no do kojih će nas naše zvanje bezuvjetno dovesti jednog dana, bilo danas bilo sutra. Život nas doduše razstavlja od naših drugova, sprečava nas da mnogo o njima mislimo, ali se oni ipak nalaze negdje, ni sami ne znamo pravo gdje, šutljivi i zaboravljeni, ali tako vjerni! Pa kad bi se jednom susreli naši putevi, kako su nam prodrmali ramena, dok je iz njih tako liepo buktala radost! O da, navikli smo mi da čekamo...

Ali malo po malo odkrivamo, da ne ćemo više nikad čuti vedri smieh ovog ili onog i da nam je zauviek zabranjen ovaj vrt. Onda tek započinje naša prava žalost, što nam doduše ne razdire srdce, ali je prilično gorka.

I zaista, ništa nam više ne će nadoknaditi izgubljenog druga. Jer stari se drugovi ne stvaraju. A ništa ne vriedi toliko, koliko ono blago zajedničkih uspomena, uspomena na tolike težke časove, što smo ih zajedno preživjeli, na tolike svađe i ponovna izmirenja, na tolike izljeve srdca. Ovakova se prijateljstva ne mogu ponovno izgraditi. Ako posadimo hrast, uzalud se nadamo, da ćemo se naskoro skloniti pod njegovo granje.

Takav je tok života. Na početku smo se obogaćivali, sadili smo godinama, ali dolaze godine, u kojima vrieme razara naše djelo i sieče naša stabla. Drugovi nam jedan po jedan uzkraćuju svoju sjenu. I tako se od sada u našu tugu polagano mieša tajno žaljenje, što starimo.

To je pouka, što su nam je dali Mermoz i mnogi drugi. Veličina nekog zvanja možda je u prvom redu u tome, što spaja ljude: jer zaista postoji samo jedna prava razkoš, a to je biti povezan s ljudima.

Radeći samo za materialna dobra, izgrađujemo sami našu tamnicu. Tako se samo zatvaramo u samoću s na-

šim novcem, što se pretvara u pepeo i ne pribavlja nam ništa, što bi bilo vriedno života.

Ako u svojim uspomenama potražim one, što su mi ostavile nešto trajno liepoga, ako zbrojim sve sate, što su zaista nešto vriedili, naići ću svakako na ono, što mi nikakav imetak ne bi mogao pribaviti. Prijateljstvo Mermoza se ne može kupiti, prijateljstvo druga, kojega su zajednički izdržane kušnje povezale za uviek s nama.

Ovi noćni letovi i ovih stotinu tisuća zviezda, ova vedrina, ova podpuna samostalnost od nekoliko sati ne kupuje se novcem.

Ovaj novi izgled svieta nakon svladanih potežkoća, ova stabla, ovo cvieće, ove žene, ovaj svježi smiešak obojen od života, što nam se vraća u zoru, ovaj sporazum malih stvari, što nas nagrađuju za sve muke, ne može se kupiti novcem.

Ni ova noć na pobunjenom području, koje se upravo sjećam.

Tri su se posade družtva Aéropostale jedne večeri prisilno spustile na obalu Rio de Oro. Moj drug Riguelle spustio se prvi, jer mu se slomila klipnjača; naš drug Bourgat spustio se zatim, da bi preuzeo njegovu posadu, ali ga je neki neznatan kvar pribio na tlo. Konačno sam se spustio ja, ali kad sam naišao, već se spustila noć. Odlučili smo, da spasimo Bourgatov zrakoplov, pa kako bi mogli dobro izvršiti popravak, odlučili smo počekati do zore.

Godinu dana prije toga bili su upravo na ovom mjestu naši drugovi Gourp i Erable, koji su se također morali spustiti, ubijeni od pobunjenika. Znali smo, da je i sada »rezzou«, četa pljačkaša od tri stotine pušaka, logorovao negdje u Bojadoru. Naša tri spuštanja, vidljiva iz daleka, možda su ih već uzbunila, pa smo tako započeli bdienje, što nam je zaista moglo biti posljednje.

Tako smo se spremili za noć. Nakon što smo izvukli iz prostora za teret pet ili šest sanduka s trgovačkom robom, izpraznili smo ih i postavili u krugu, a na dnu svakoga, kao u udubini neke stražarnice, upalili smo biednu svieću, slabo zaklonjenu od vjetra. I tako smo usred pustinje, na goloj kori naše planete, u samoći kao u prvim godinama nakon stvaranja svieta, sagradili naselje ljudi.

Sakupljeni za noć na ovom velikom trgu našeg sela, na ovom dielu pieska, po kojemu su naši sanduci bacali drhtavo svietlo, čekali smo. Čekali smo zoru, što će nas spasiti, ili Maure. I sam ne znam, što je ovoj noći davalo neku sličnost s Božićem. Pričali smo o uspomenama, šalili se i pjevali.

I uživali smo u onom istom radostnom žaru, što ga inače osjećamo usred dobro pripravljene svečanosti. A ipak smo bili neizmjerno siromašni. Vjetar, piesak i zviezde — to je bilo sve naše. Pravi život za trapiste. Ali na ovom stolnjaku slabo osvjetljenom, šest ili sedam ljudi, koji nisu više posjedovali ništa na svietu osim svojih uspomena, dielili su među sobom nevidljiva bogatstva.

Konačno smo se bili sastali. Tako dugo putujemo jedan uz drugoga, zatvoreni u svojoj vlastitoj šutnji, ili izmjenjujemo rieči, što ništa ne prenose. Ali evo časa opasnosti. Onda se naslanjamo jedan na drugoga. I od-

krivamo, da pripadamo istoj zajednici. I proširujemo svoje ja odkrivanjem drugih sviesti. Gledamo se sa širokim smieškom. Slični smo oslobođenom utamničeniku, koji je uzhićen nad bezkrajnošću mora.

II.

Guillaumet, reći ću nekoliko rieči o tebi, ali te ne ću postidjeti upornim izticanjem tvoje hrabrosti ili tvoje sposobnosti. Drugo bih nešto htio opisati pričajući najljepšu tvoju pustolovinu.

Postoji neka osobina, koja nema imena. Možda je to »ozbiljnost«, ali nas ova rieč ne zadovoljava. Jer ova osobina može biti praćena od najnasmijanije veselosti. To je osobina tesara, koji se je smjestio, kao ravan prema ravnome, pred svoj komad drva, opipava ga i mjeri, i daleko od toga da s njim postupa lakomisleno, skuplja u sebi sve svoje sposobnosti, da bi ih primienio na njemu.

Jednom sam, Guillaumet, pročitao članak, u kojemu su slavili tvoju pustolovinu, pa ću sada izravnati stari račun s tom nevjernom slikom. Tu su te bili prikazali, kako izbacuješ šale uličnog fakinčića, kao da se hrabrost sastoji u tome, da se ponizimo do đačkih rugalica u srdcu najgorih opasnosti i u času smrti. Nisu te poznavali, Guillaumet. Nisi ti osjećao potrebu da se izsmjehuješ svojim protivnicima, prije no što im se suprostaviš. Pred nekom opasnom olujom sudio si: »Evo opasne oluje.« Ti je prihvaćaš i mjeriš.

Donosim ti ovdje, Guillaumet, svjedočanstvo svojih uspomena.

Bio si nestao već petdeset sati, usred zime, tokom svog leta preko Anda. Vraćajući se iz srdca Patagonije sastao sam se s pilotom Deley-om u Mendozi. Kroz čitavih pet dana jedan i drugi smo zrakoplovom pretraživali ovo nagomilano gorje, ali nismo odkrili ništa. Naša dva zrakoplova nisu bila dovoljna. Činilo nam se, kao da i stotinu eskadrila, leteći stotinu godina, ne bi mogle do kraja iztražiti ovaj silni gorski lanac, kojega su se vrhunci dizali do sedam tisuća metara u vis. Već smo bili izgubili svaku nadu. Čak su i kriomčari, pravi razbojnici, koji se u ovim krajevima za pet franaka usuđuju izvršiti zločin, odbili, da prema ograncima planina na sreću upute pomoćne karavane: »Stavili bi svoj život na kocku«, rekli su nam. »Ande u zimi više ne vraćaju ljude.« Kad bismo se Deley ili ja spustili u Santiagu, savjetovali su nam i chilenski častnici da prekinemo svoje traženje. »Zima je. Ako je vaš drug i preživio pad, nije mogao preživjeti noć. Noć, kad tamo gore snađe čovjeka, pretvara ga u led.« Pa kad bih ponovno kliznuo među strmine i divovske stiene Anda, činilo mi se, kao da više ne tražim tvoje tielo, nego da mu čuvam mrtvačku stražu u tišini neke katedrale u sniegu.

Konačno tokom sedmog dana, dok sam upravo objedovao između dva leta u nekoj gostionici u Mendozi, neki je čovjek otvorio vrata i zavikao — oh! samo dvie rieči:

— Guillaumet . . . živ!

A svi oni nepoznati ljudi, što su tamo bili, zagrlili su se.

Deset minuta kasnije već sam uzletio, nakon što sam ukrcao dva mehaničara, Lefebre-a i Abri-a. Četrdeset minuta kasnije spustio sam se uz neku cestu, nakon što sam prepoznao, ne znam ni sam po čemu, kola što su te vozila ne znam kuda prema San Raphaelu. To je bio liep susret! Svi smo plakali i zagušili smo te gotovo u svom zagrljaju, tebe živog, uzkrslog, stvaratelja svog vlastitog čuda. I tada si izrazio — i to je bila tvoja prva razumljiva rečenica, — svoj upravo divan ljudski ponos: »To što sam izdržao, kunem ti se, ne bi nikada izdržala ni jedna životinja.«

Kasnije si nam izpričao nezgodu.

Uslied nevremena, što je izlilo pet metara duboki snieg u četrdeset i osam sati na chilensku stranu Anda, zatvarajući cieli prostor, vratili su se Amerikanci od družtva Pan-Air s pola puta. Ti si ipak uzletio tražeći otvor u oblačnom nebu. Našao si malo južnije ovu zamku i sada, u visini od šest tisuća i pet stotina metara, leteći nad oblacima, što su se prostirali do šest tisuća metara i iz kojih su samo izvirali najviši gorski vrhunci, uputio si se prema Argentini.

Zračne struje, što su se spuštale, izazvale su kod pilota neku čudnu mučninu. Motor pravilno radi, ali zrakoplov ipak tone. Uzpravlja ga, da spasi svoju visinu, ali zrakoplov gubi na brzini i postaje sve mlitaviji, sve se više spušta. Pilot sada popušta, bojeći se da je previše uzpravljao, pušta da ga zračna struja odnosi pomalo na desno ili na lievo, kako bi se mogao poduprieti uz onu gorsku kosu, o koju se odbija vjetar, kao o odskočnu

dasku — ali ipak sve više tone. Čini se kao da se spušta čitavo nebo. Onda se pilotu učinilo, da je uhvaćen u nekoj kozmičkoj katastrofi. Nema više utočišta. Uzalud pokušava vratiti se, kako bi tamo straga stigao u ono podneblje, gdje nas podupire zrak, čvrst i pouzdan poput nekog stupa. Ali stupa više nema. Sve se razpalo, i tako on klizi usred obće ruševnosti prema oblaku, što se lieno uzpinje, diže se do njega i upija ga u sebe.

»Već sam gotovo bio nastradao«, rekao si nam, »ali još uviek nisam bio uvjeren. Često susrećemo ovakove zračne struje, što se spuštaju nad oblacima, a nama se pričinjaju jednoličnim upravo zato, što se u istoj visini uviek iznova stvaraju. Sve je tako čudno nad visokim planinama...«

A ovi oblaci!...

»Čim me uhvatilo, izpustio sam upravljač držeći se grčevito za sjedalo, kako ne bi bio izbačen napolje. Udarci su bili tako jaki, da mi je remenje ozliedilo ramena i da je gotovo puklo. Osim toga se uslied zaleđivanja nisam mogao služiti svojim umjetnim horizontom, pa sam se odkotrljao poput šešira od šest tisuća na tri tisuće i pet stotina metara.

Na tri tisuće i pet stotina metara ugledao sam neku crnu vodoravnu plohu, što mi je dopustila da izravnam zrakoplov. Bilo je to neko jezero, što sam ga prepoznao, nazvano Laguba Diamante. Znao sam da leži na dnu nekog lievka, kojega se strane — a to je vulkan Maipu — dižu do šest tisuća i devet stotina metara u vis. Mada sam sada bio oslobođen od oblaka, ipak sam još uviek bio zaslieplјen od guste sniežne vijavice, pa nisam mo-

gao ostaviti svoje jezero, a da se ne sukobim s jednim zidom kratera. Zato sam kružio oko te lagune, na visini od trideset metara, sve dok mi nije nestalo benzina. Nakon dva sata ovakovog vrludanja spustio sam se na tlo, gdje se je zrakoplov prevrnuo. Kad sam se izkopao izpod zrakoplova, bura me srušila. Ponovno sam se uzpravio, ali me je ona opet srušila. Bio sam prisiljen, da se uvučem pod pilotsko sjedište i da tamo izkopam u sniegu sklonište. Tu sam se pokrio poštanskim vrećama, pa sam čekao četrdeset i osam sati.

Onda se je nevrieme smirilo, i ja sam napustio to mjesto. Hodao sam pet dana i četiri noći.«

Ali što je od tebe ostalo, Guillaumet? Mi smo te doduše prepoznali, ali si bio okamenjen, okorjeo i malen poput neke starice! Te sam te iste večeri zrakoplovom odvezao u Mendozu, gdje su te zamotali u biele plahte kao u kakav melem. Ali one te nisu izliečile. Ovo tvoje savinuto tielo bilo ti je na teret i ti si se vrtio i prevrtao, a da ga nisi mogao smjestiti u san. Tvoje tielo nije zaboravljalo ni gorske stiene ni snieg. Oni su te bili označili. Promatrao sam tvoje pocrnjelo, nabuhlo lice, slično prezrelom plodu, što je primio udarce. Bio si vrlo ružan i biedan, jer si bio izgubio moć, da upotrebljavaš liepo oruđe svog zanata: tvoje su ruke ostale ukočene i kad si, da bi mogao lakše disati, sjeo na rub svog kreveta, tvoje su smrznute noge visjele kao dva mrtva utega. Još nisi bio pravo završio svoje putovanje, još si bio kao zasopljen, i kad si se okrenuo prema svom jastuku, da potražiš mir, onda je čitava povorka slika,

što je ti nisi mogao zaustaviti, povorka, što je već nestrpljivo čekala iza kulisa, odmah započela svoj hod u tvojoj glavi. I povorka je prolazila. I ti si dvadeset puta uviek iznova započeo borbu protiv svojih neprijatelja, što su se uviek iznova dizali iz svog pepela.

Pojio sam te čajevima.

— Pij, stari moj!

— Ono, što me je najviše iznenadilo ... znaš ...

Poput pobjedničkog šakača, koji je još nosio na sebi tragove težkih udaraca što ih je primio, uviek si iznova proživljavao svoju čudesnu pustolovinu. I oslobađao si se od nje u kratkim rečenicama bez sveze. I tako sam te mogao vidjeti u duhu, slušajući tvoje noćno pričanje, kako pješačiš bez cepina, bez užeta, bez hrane, penjući se po klancima u visini od četiri tisuće i pet stotina metara, ili kako napreduješ uz okomite stiene s razkrvavljenim nogama, koljenima i rukama, dok je vladala hladnoća od četrdeset stupnjeva izpod ništice. Malo po malo si gubio svoju krv, svoju snagu, svoj razum, ali si ipak napredovao tvrdoglavošću mrava, vraćajući se po vlastitom tragu, da bi obišao zapreku, ustajući nakon pada, ili ponovno se uzpinjući uz padine, što su završavale u ponorima, ne priuštivši sebi nikakav odmor, jer više ne bi bio ustao iz svog sniežnog kreveta.

I zaista, kad bi pao, morao si se brzo uzpraviti, kako se ne bi pretvorio u kamen. Hladnoća te je sve više prožimala od sekunde do sekunde, pretvarajući te u kamen, pa ako si nakon pada uživao samo jednu minutu pre-

dugo u odmoru, morao si tek razgibati svoje umrtvjele mišice, da bi opet mogao ustati.

Odupirao si se izkušenju. »U sniegu«, rekao si mi, »gubimo podpuno snagu samoodržanja. Nakon dva, tri, četiri dana pješačenja ne želimo ništa više osim sna. Želio sam ga i ja. Ali sam sâm sebi rekao: ako moja žena još vjeruje da živim, vjeruje da se krećem. I drugovi vjeruju, da se krećem. Svi oni imaju povjerenja u mene. I ja sam hulja, ako se ne krećem.«

I ti si išao napried i vrškom svog džepnog nožića svakog si dana malo više razrezivao svoje cipele, kako bi tvoje noge, što su se smrzavale i sve više oticale, imale mjesta.

Povjerio si mi ovu čudnu stvar:

»Nakon drugog dana, vidiš li, bio je moj najteži posao, da sprečavam sam sebe u razmišljanju. Odviše sam trpio i moj je položaj bio odviše beznadan. Kako bih imao snage nastaviti svoj put, nisam smio razmišljati o njemu. Nažalost sam slabo nadzirao svoj mozak i on je radio poput turbine. Ali sam mu još uviek mogao nametnuti neke predočbe. I tako sam ga zaokupljao nekim filmom ili nekom knjigom. Tako se je u meni odvijao film ili sadržaj knjige najvećom brzinom. A to bi me opet sjetilo mog sadašnjeg položaja. Neizbježivo. Onda bi svoj mozak zabavljao drugim uspomenama...«

Ipak si jednom, nakon jednog pada, ležeći na trbuhu u sniegu, bio odlučio, da više ne ustaneš. Bio si poput šakača, u kojemu je snažan udarac ugasio sve strasti i koji čuje, kako sekunde padaju jedna po jedna kao u

nekom stranom svietu sve do one posljednje, protiv koje nema više opoziva.

»Učinio sam što sam mogao i nemam više nikakove nade. Čemu da tvrdoglavo nastavim ovo mučenje?« Bilo je dovoljno da zatvoriš oči, i u svietu će nastati mir i nestat će s ovog svieta sve stiene, sav led i sav snieg. Čim ostanu zatvorene ove čudotvorne vjeđe, nema više ni udaraca, ni padanja, ni razkidanih mišica, ni gorućih rana od smrzavanja, ni ovog bremena života, što ga moraš vući kao što vol vuče težka kola. Već si uživao u toj hladnoći, što se je pretvarala u otrov, i što te je poput morfija izpunjavala blaženstvom. Tvoj se život sav povukao u blizinu samog srdca. Nešto se je sladko i skupocjeno zgrčilo u središtu tebe samoga. Tvoja je sviest malo po malo napuštala daleke krajeve tvog tiela, što je do sada bilo poput životinje izmrcvareno patnjama, a sada se već približavalo bezćutnosti mramora.

Čak je i tvoja savjestnost popustila. Naši dozivi nisu više dopirali do tebe, ili bolje, za tebe su se oni pretvarali u dozivanje sanja. Odgovorio si im napredujući u snu dugim lakim koracima, što su ti bez muke otvarali put k nasladama doline. Kojom si lakoćom klizio prema tom svietu, što je odjednom bio tako nježan prema tebi! Ti si, Guillaumet, pun škrtosti odlučio, da nam uzkratiš svoj povratak.

Grizodušje se probudilo u posljednjem kutiću tvoje savjesti. Odjednom su se usred tvojih snova pojavile stvarne činjenice: »Pomislio sam na svoju ženu. Moja polica za osiguranje očuvat će ju od biede. Da, ali to osiguranje...«

U slučaju nestanka zakon priznaje smrt tek nakon četiri godine. Ova ti se pojedinost učinila neobično važnom, pa je zasjenila sve ostale predočbe. Upravo si ležao potrbuške na strmoj snieżnoj kosini. Tvoje će se tielo, kad jednom dođe ljeto, odkotrljati s ovim blatom prema pukotini u Andama. Znao si to. Ali znao si i to, da je neka stiena stršila na petdeset metara pred tobom: »Pomislio sam, ako opet ustanem, možda ću se dovući do nje. Pa ako svoje tielo priljubim uz kamenje, pronaći će ga kad jednom dođe ljeto.«

Kad si jednom opet bio na nogama, hodao si još dvie noći i tri dana.

Ali nisi mislio, da ćeš daleko stići:

»Po mnogim sam znakovima razabrao, da mi se približava kraj. Evo jednog: bio sam prisiljen da se zaustavim po prilici svaka dva sata, kako bih sve više razporio svoje cipele, trljao sniegom svoje noge što su naticale, ili samo zato, da mi se srdce odmori. Ali sam zadnjih dana već počeo gubiti pamćenje. Bio sam već prilično poodmakao kad bih se odjednom sjetio: svaki sam put zaboravio nešto. Prvi put rukavicu, a to je bila ozbiljna stvar po ovoj zimi! Položio sam je pred sebe, onda otišao ne podigavši je. Zatim sam zaboravio sat. Onda džepni nožić. Onda kompas. Nakon svakog odmora bio sam siromašniji...

Ali to, što nas spasava, jest: učiniti jedan korak napried. I još jedan korak. I uviek je to isti korak, što ga uviek nanovo započinjemo...«

»To što sam izdržao, kunem ti se, ne bi nikada izdržala ni jedna životinja.« Sjetio sam se ove rečenice, najplemenitije što je poznajem, ove rečenice, što čovjeku određuje položaj, što ga časti, što uzpostavlja pravu hierarhiju. Konačno si zaspao, tvoja je sviest sada bila uspavana, ali će ona ponovno uzkrsnuti iz ovog razorenog, izudarenog, izgorjelog tiela i ponovno ovladati njime. Onda će to tielo biti još samo dobro oruđe, dobar sluga. A ti si, Guillaumet, znao izraziti taj ponos dobrog oruđa:

»Ovako bez hrane, možeš zamisliti, da se trećeg dana pješačenja... moje srdce nije baš odlično osjećalo... I eto, upravo nad jednom okomitom padinom, po kojoj sam se uzpinjao, viseći nad prazninom, izkopavajući rupe, da bih imao gdje staviti ruke, moje je srdce odjednom zatajilo. Oklieva, pa opet zakuca, onda kuca naopako. Osjetim, da će mi ruke popustiti, ako samo sekundu dulje bude oklievalo. Ne mičem se više i prisluškujem mu. Nikada, čuješ li, nikada u zrakoplovu nisam tako grčevito prisluškivao motoru, kao što sam sada prisluškivao svom srdcu za ovih nekoliko minuta. Govorio sam mu: Hajde, još se malo potrudi! Pokušaj nastaviti kucanje... Ali to je bilo srdce dobre kakvoće! Oklievalo je, ali je onda opet nastavilo... Kad bi ti znao, kako sam bio ponosan na to srdce!...«

U onoj sobi u Mendozi, gdje sam bdio uza te, zaspao si konačno iznemoglim snom. I ja sam mislio: kad bi mu govorili o njegovoj hrabrosti, Guillaumet bi slegnuo ramenima. Ali bi također bila izdaja, kad bi slavili njegovu skromnost. Postavio je sebe visoko nad ovakvim osrednjim vrlinama. Ako slegne ramenima, čini to iz

mudrosti. On zna, da se čovjek, kad ga jednom događaji povuku sa sobom, više ne boji. Samo nepoznato plaši čovjeka. Ali za onog, koji im s suprostavlja, nisu više nepoznati. Pogotovo ako ih promatra ovakovom oštroumnom ozbiljnošću. Hrabrost Guillaumetova je u prvom redu posljedica njegove izpravnosti.

Njegova najveća odlika ne leži u tome. Njegova je veličina u tome, što osjeća svoju odgovornost. Svoju odgovornost prema samom sebi, prema pošti i prema drugovima, koji se nadaju. On u svojim rukama drži njihovu tugu ili njihovu radost. Osjeća se odgovornim za ono novo, što se tamo dolje, kod živih, izgrađuje i u kojemu je dužan sudjelovati. Odgovornim po malo i za sudbinu ljudi u granicama svog rada.

Pripadao je onim širokim bićima, što su pristala, da svojim granjem zasjenjuju široka obzorja. Biti čovjek, to upravo znači: biti odgovoran. To znači stidjeti se pred biedom, koja kao da ne ovisi o nama. To znači biti ponosan na pobjedu, što su je osvojili drugovi. To znači, osjetiti postavljajući jedan kamen, da sudjelujemo u izgradnji svieta.

Neki zamjenjuju ovakove ljude s toreadorima i igračima. Slavi se njihovo preziranje smrti. Ali što mi je stalo do preziranja smrti! Ako ono nema svoj korien u osjećaju odgovornosti, ono je samo znak biede ili mladenačke neobuzdanosti. Poznavao sam nekog mladog samoubojicu. Ne sjećam se više, kakva li ga je ljubavna bol natjerala da sebi brižljivo izpali metak ravno u srdce. Ne znam, kakvom je literarnom izkušenju popustio navlačeći na ruke biele rukavice, ali se sjećam, da mi se ova tužna

parada nije pričinila nimalo otmjenom, već samo biednom. Dakle, za ovim ljubeznim licem, pod ovom mužkom lubanjom, nije bilo ništa, baš ništa! Osim možda lika neke male glupe djevojke slične mnogim drugima.

Pred ovom mršavom sudbinom sjetio sam se prave mužke smrti. Smrti nekog vrtlara, koji mi je rekao: »Znate, često sam se znojio, dok sam kopao. Moj mi je reumatizam u nozi zadavao muke, pa sam proklinjao ovo robstvo. Ali danas, danas bih htio opet kopati, kopati zemlju. Kopanje mi se sada čini tako divno! Tako smo slobodni, dok kopamo! A osim toga, tko će sada podrezivati moja stabla?« Ostavljao je zemlju na ugaru. Ostavio je čitav planet na ugaru. Bio je ljubavlju povezan sa svim zemljama i svim stablima zemlje. On je bio velikodušnik, razsipnik, veliki gospodin! On je bio, poput Guillaumeta, hrabar čovjek, kad se je u ime svega živoga borio protiv smrti.

III.

ZRAKOPLOV

Što zato, Guillaumet, ako tvoji dani i tvoje noći u službi prolaze u nadziranju manometra, u izravnavanju ravnoteže prema giroskopu, u prisluškivanju disanja motora, u oslanjanju na ovih petnaest tona kovine: problemi, na koje nailaziš, na kraju su samo ljudski problemi, pa je tako tvoje dostojanstvo odjednom podpuno jednako dostojanstvu gorštaka. Jednako kao i pjesnik umiješ uživati u prvim znakovima zore. Iz dna ponora olujnih noći tako si često željno očekivao onaj bliedi odsjev, onu svjetlost, što se na iztoku diže iz crnih krajina. Ta se je čudesna zaleđena česma kadkada pred tvojim očima polagano otopila i izliečila te, kad si već mislio da ćeš umrieti.

Baratanje s učenim spravama nije iz tebe učinilo suhoparnog tehničara. Čini mi se da oni, koji se odviše boje našeg tehničkog napredka, zamjenjuju cilj sa svrhom. Svatko, tko se bori samo u nadi na materialna dobra, taj zaista ne će ništa požnjeti što bi vriedilo, da zato živi. Ali stroj nije cilj. Zrakoplov nije cilj: on je oruđe. Isto takovo oruđe kao plug.

Ako vjerujemo, da stroj kvari čovjeka, onda je to možda zato, što još nemamo dovoljno razmaka, da bi pravilno ocienili učinak tako brzih promjena kao što su

one, što smo ih morali podnieti. Što znače onih sto godina poviesti stroja u poredbi s dvie stotine tisuća godina poviesti čovječanstva? Jedva smo se počeli smještavati u ovom novom svietu rudnika i električnih centrala. Tek smo se uselili u ovu novu kuću, koju nismo još ni izgradili do kraja. Sve se je oko nas tako brzo izmienilo: ljudski odnosi, uvjeti rada, običaji. Čak je i naša psihologija bila uzdrmana u svojim najskrivenijim temeljima. Pojmovi o razstanku, o odsutnosti, o udaljenosti, o povratku — ako su i rieči ostale iste —, ne označuju više istu stvarnost. Da bi obuhvatili današnji sviet upotrebljavamo jezik, što je bio izgrađen za jučerašnji sviet. Pa nam se tako čini da život prošlosti bolje odgovara našoj prirodi samo zato, što bolje odgovara našem jeziku.

Svaki napredak odtjerao nas je opet malo dalje od navika, što smo ih jedva bili zadobili, pa smo zapravo samo izbjeglice, koji još nisu utemeljili svoju novu domovinu.

Svi smo mi još mladi barbari, pa nas naše nove igračke još odviše zadivljuju. Naša zrakoplovna natjecanja i nemaju drugog smisla. Ovaj je postigao veću visinu, a onaj veću brzinu. Tako zaboravljamo, zašto ih uobće puštamo da lete. Samo utrkivanje postalo je važnije od svoje svrhe. I uviek je tako. Za kolonialca, koji će utemeljiti carstvo, smisao je života osvajanje. Vojnik prezire naseljenike. A nije li svrha ovih osvajanja upravo smještavanje tih naseljenika? Isto tako smo u zanosu svog napredka prisilili ljude da služe izgradnji željezničkih pruga, podizanju tvornica, bušenju petrolejskih bunara. Pomalo smo zaboravili, da smo sve to izgrađivali, da bi poslužili

ljudima. Naš je moral za vrieme trajanja osvajanja, bio moral vojnika. Ali sada treba naseljivati. Sada moramo oživjeti ovu novu kuću, koja još nema lica. Za jednog je istina ležala u izgradnji, za drugoga ona leži u stanovanju.

Bez sumnje će naša kuća s vremenom postati sve čovječnija. Pa i sam se taj stroj sve više skriva za svojom svrhom, što se više usavršuje. Čini se, da svi industrijalni napori ljudi, svi njegovi računi, sve njegove noći probdivene nad nacrtima, imaju svoj vidljivi posljedak samo u sve većoj jednostavnosti, kao da su potrebna izkustva od više pokoljenja, da bi se malo po malo pronašao pravi oblik jednog stupa, brodskog trupa ili vretenastog trupa zrakoplova, dok konačno ne dobiju prirodan i čist oblik poput ženskih grudi ili ramena. Tako se u prvi mah čini, da se posao inženjera, crtača i račundžije u znanstvenim zavodima sastoji samo u izglađivanju i oduzimanju, u ublaživanju tvrdoće, u postizavanju što veće ravnoteže nekog krila, dok ne postane gotovo neprimjetljivo, dok više gotovo i ne postoji neko krilo pričvršćeno na trup, već savršeno razcvjetan oblik, konačno oslobođenje od svoje ljuske, neke vrsti prirodne cjeline, u sebi čudesno povezane kao u nekoj pjesmi. Čini se, da nije savršenstvo postignuto onda, kad se više nema što dodati, već onda, kad se više ništa ne može oduzeti. Na kraju svog razvitka stroj se skriva.

Tako savršenstvo izuma graniči s nepostojanjem izuma. Pa jednako kao što je u spravama po malo nestalo svake grube mehanike, pa nam sada pružaju predmet go-

tovo isto tako prirodan kao kamenčić, izglađen od mora, jednako je udivljenja vriedno, da stroj, upravo kad ga upotrebljavamo, malo po malo nastoji da ga zaboravimo.

Nekad smo bili u svezi s nekom vrlo zamršenom tvornicom. Ali danas već zaboravljamo, da se tamo okreće motor. Konačno on odgovara svojoj svrsi, koja je u okretanju, kao što srdca kucaju, a mi i ne mislimo na kucanje našeg srdca. Naša pažnja nije više zaokupljena samim oruđem. Nad oruđem i kroza nj mi ponovno nalazimo staru prirodu, prirodu vrtlara, pomorca ili pjesnika.

Pilot se susreće s vodom i sa zrakom, kad se jednom uzdigne. Kad jednom motori prorade, kad stroj već reže more, a pod tvrdim udarcima vala odzvanja trup poput gonga, tada čovjek sliedi taj rad po udarcima, što ih osjeća u križima. On osjeća hidroavion, sekundu za sekundom, kako se — što više dobiva na brzini — puni sve većom snagom. On osjeća, kako se u ovih petnaest tona kovine pripravlja ona zrelost, što će omogućiti let. Pilot zatvara ruke nad upravljačima, i dok se njegovi dlanovi malo po malo udubljuju, on prima ovu snagu poput nekog dara. Sastavni dielovi upravljača od kovine postaju glasnici njegove moći u razmjeru kojim mu se podjeljuje ovaj dar. A kad sazrije, pilot odvaja zrakoplov od vode s pokretom tako lakim kao što je ubiranje cvieta, i smjesti ga u zraku.

IV.

ZRAKOPLOV I PLANET

I.

Zrakoplov je bez sumnje stroj, ali ujedno kakve li sprave za analizu! Ova nam je sprava omogućila da odkrijemo pravo lice zemlje. Zaista, često su nas takve sprave zavaravale kroz čitava stoljeća. Slični smo onoj vladarici, što je željela posjetiti svoje podanike, kako bi doznala, da li su zadovoljni s njezinom vladavinom. Ali njezini su dvorjani, kako bi je obmanuli, izgradili duž njezinog puta neke uzpjele dekoracije i platili ljude, da pred njom plešu. Osim ovog pripravljenog puta nije vidjela ništa drugo od svog kraljevstva i nije saznala, da su je na otvorenim poljima proklinjali oni, što su umirali od glada.

Tako i mi napredujemo po vijugavim cestama. One izbjegavaju neplodne krajeve, stiene i piesak i podvrgavaju se potrebama ljudi, pa idu od izvora do izvora. One vode seljane od njihovih žitnica do njihovih žitnih polja, primaju na pragu staje još uspavalo blago, pa ga u zoru izručuju na djetelinu. One povezuju ovo selo s onim drugim, jer se ljudi žene iz jednog u drugo. Pa ako se jednom i koja od njih usudi proći kroz neku pustinju, gledaj kako dvadeset puta zaobilazi, da bi uživala u oazama.

I tako, prevareni njihovim zaobilaženjem kao od isto tolikih milosrdnih laži, prolazeći tokom naših putovanja tolikim dobro natapnim zemljama, tolikim voćnjacima, tolikim livadama, mi smo dugo vremena uljepšavali izgled naše tamnice. Mislili smo, da je ovaj planet vlažan i nježan.

Ali se je naš vid izoštrio, a naš je napredak okrutan. Zrakoplov nas je naučio na ravnu crtu. Jedva što smo uzletili, već napuštamo ove ceste, što uviek skreću prema napajalištima ili se vijugaju od grada do grada. Oslobođeni od milog nam robstva, riešeni potrebe za izvorima, udaramo ravno prema našim dalekim ciljevima. I sada tek, s visine našeg ravnog puta, odkrivamo bitne temelje, podnožje stiena, pieska i soli, gdje se život — poput malo mahovine u utlini razvalina — tek kadkada usudi procvasti tu i tamo.

Eto tako smo se prometnuli u fizičare i biologe, iztražujući uljudbe što rese dna dolina, a kadkada se kao nekim čudom razcvjetaju poput perivoja, tamo gdje im obzorje pogoduje. Eto, kako sada sudimo čovjeku po kozmičkoj ljestvici, promatrajući ga kroz naš prozorčić na zrakoplovu kao kroz neku naučnu spravu. Eto nas, čitajući ponovno poviest svieta.

II.

Pilot, koji kreće prema Magellanovom tjesnacu, malo će južnije od Ria Gallegosa preletjeti ohladnjelu lavu starog vulkana. Ovaj zasap leži težko na ravnici, a debeo

je dvadeset metara. Onda će susresti drugu ukočenu rieku lave, pa treću, a onda će svaka uzvisina tla, svaki brežuljčić od dvie stotine metara imati u svom boku krater. Nikakvog ponosnog Vezuva, već u istoj razini kao i ravnica, otvori poput ogromnih topovskih ždriela.

Ali danas je već nastao mir. Podnosimo ga s iznenađenjem u ovom bezkoristnom kraju, gdje je tisuću vulkana odgovaralo jedan drugome svojim podzemnim orguljama dok su rigali vatru. A danas letimo nad niemim krajem, ukrašenim crnim ledenjacima lave.

Nešto dalje su još stariji vulkani već prekriti zlatnom tratinom. Kadkad se diže po koje stablo u nekoj utlini poput cvieta u starom loncu. Pod sumračnom nekom razsvjetom ravnica se razkošno širi poput perivoja, uljuđena svojom kratkom travom, i više se ne izpupčuje, osim samo malo oko onih divovskih ždriela. Jedan zec potrči, jedna ptica odlieće, život je zagospodario ovim planetom, gdje je konačno — kao na nekoj zviezdi — bilo položeno plodno tiesto zemlje.

Nešto prije Punta Arenasa, nagomilavaju se posljednji krateri. Jedinstvena tratina priljubljuje se krivuljama vulkana: sada su ova još sama blagost. Svaka je pukotina pokrpana ovim nježnim lanom. Zemlja je gladka, strmine slabe, pa zaboravljamo njihov postanak. Ova je tratina s bokova brežuljaka izbrisala mračne tragove.

I evo najjužnijeg grada na svietu, koji je mogao nastati, jer se je tu našlo malo blata među tamošnjom lavom i južnim ledom. Tako blizu crnim riekama lave, kako

se jasno osjeća čudo čovjeka! Čudnovatog li susreta! Ne zna se kako, ne zna se zašto je ovaj prolaznik posjetio priređene vrtove, u kojima može živjeti samo kratko vrieme, za vrieme jednog geoložkog razdoblja, jedan samo blagoslovljeni dan među mnogim danima.

Spustio sam se u blage večernje sate. Punta Arenas! Naslonio sam se leđima o neku česmu i promatrao mlade djevojke. Udaljen samo dva koraka od njihove dražesti još sam bolje osjećao tajnu čovječanstva. U ovom svietu, gdje život tako lako nailazi na život, gdje se cvieće u samom strujanju vjetra spaja sa cviećem, gdje labud pozna sve druge labude, samo ljudi izgrađuju svoju samoću.

Kakav li razmak stvara među njima njihov duševni udio! Sanja odvaja mladu djevojku od mene, pa kako da joj se približim? Što se može znati o mladoj djevojci, koja se polaganim koracima vraća svojoj kući spuštenih očiju i smiešeći se sama sebi, sva već puna izmišljavanja i obožavanja vriednih laži? Mogla je sebi izgraditi čitavo carstvo misli, od glasa i od šutnje ljubavnika, pa su od toga časa za nju svi ljudi osim njega sami barbari. Kao da je na nekom drugom planetu, osjećam kako je zatvorena u svoju tajnu, u svoje običaje, u razpjevanu jeku svog sjećanja. Tek što se je jučer rodila iz lave, tratine i slane morske vode, eto je danas već napola božica.

Punta Arenas! Naslanjam se o neku česmu. Starice dolaze da zagrabe vodu, a od čitavih njihovih tragedija upoznat ću samo ove kretnje kao u služkinja. Neko diete, naslanjajući se o zid, niemo plače; od njega će u mom sjećanju ostati samo slika zauviek neutješljivog djeteta.

Stranac sam. Ništa ne znam. Ne ulazim u njihovo carstvo.

U kakvom se uzkom okviru odigrava ova velika igra mržnje, prijateljstva i ljudskih radosti! Odakle ljudima ova čežnja za vječnošću, dok su samo slučajno bačeni na ovu još toplu lavu, a već im prieti budući piesak, budući snieg? Njihova je uljudba tek krhka pozlata: može je izbrisati svaki novi vulkan, svako novo more, svaka pješčana oluja.

Čini se, da ovaj grad počiva na pravom tlu, pa mislimo da je ono duboko poput zemlje plodnih krajeva. Zaboravljamo, da je život ovdje, kao uostalom svuda, samo neka razkoš i da nigdje nema zaista duboke zemlje pod nogama ljudi. Ali na deset kilometara od Punta Arenasa poznajemo jezero, što nam to dokazuju. Obkoljeno od kržljavih stabala i nizkih kućica, čedno poput bare u seljačkom dvorištu, podvrgnuto je na neobjašnjiv način plimi i osjeci. Nastavljajući tako dan i noć svoje mirno disanje usred tolikih spokojnih stvari, uz ovu trsku, uz ovu djecu koja se igraju, ono je podvrgnuto drugim zakonima. Pod gladkom površinom, pod svojim neprozirnim zrcalom, pod jedinim razklimanim čamcem djeluje moć mjeseca. Morski virovi pokreću ovu crnu vodu u njezinoj dubini. Čudna se probava odvija tu naokolo, pa sve do Magellanovog tjesnaca pod tankim pokrovom trave i cvieća. Ova bara od samo stotinu metara širine, na pragu grada, u kojemu stanovnici misle da su kod kuće i sigurno smješteni na ovoj zemlji ljudi, kuca bilo mora.

III.

Stanujemo na lutajućem planetu. Od vremena na vrieme, zahvaljujući zrakoplovu, pokazuje nam on svoje podrietlo: bara povezana mjesecom odkriva skriveno rodbinstvo — ali ja sam odkrio i drugih znakova.

Od vremena na vrieme prelietamo između Capa Juby-a i Cisnerosa kraj Sahare, neke visoravni u obliku krnjih čunjeva različite širine, od nekoliko stotina koraka do trideset kilometara. Njihova visina, za čudo svuda jednaka, iznosi tri stotine metara. Ali osim ove jednakosti u visini oni su jednaki i u svojoj boji, u sastavu svog tla i u obliku svojih padina. Isto tako, kao što stupovi nekog hrama osamljeno izranjaju iz pieska, te još pokazuju trag zgrade, što se je srušila, tako i ovi osamljeni čunjevi svjedoče o širokoj visoravni, što ih je nekoč spajala.

Tokom prvih godina postojanja zračne pruge od Casablance u Dakar, u vrieme kad su nam strojevi još bili krhki, često bi nas prisiljavale nezgode, traženja i spasavanja, da se spustimo na nepokorenom području. Ali piesak je varav: misliš da je čvrst, a on će te zasuti. A slana jezera, što se čine čvrsta poput asfalta i tvrdo odzvanjaju pod petama, često bi popustila pod kotačima. Zato smo, kad su to okolnosti dopuštale, izabrali za spuštanje gladku plohu ovih visoravni: one nisu nikada skrivale zamku.

Ova je izvjestnost bila u svezi s odpornim pieskom, što se je tu nalazio, pieskom težkim i zrnatim: ogromnom naslagom sitnih školjki. Na vrhu visoravni bile su

još čitave, ali se je moglo vidjeti kako se drobe i sljepljuju sve više, što se je dublje silazilo niz padine. Na podnožju čunjeva najstarije naslage školjki već su se bile pretvorile u čisti vapnenac.

Za vrieme zarobljeničtva Reine-a i Serre-a, dvojice drugova zarobljenih od pobunjenika, spustio sam se jedanput na jedno od ovih utočišta, kako bih izkrcao maurskog glasnika, pa sam prije razstanka još s njim potražio put, kojim bih se mogao spustiti u pustinju. Ali se naša terasa sa svih strana spuštala okomito u ponor poput nabora neke draperije. Svaki je bieg odavle bio nemoguć.

A ipak sam se ovdje zadržao prije no što sam ponovno uzletio da potražim zgodnije pristanište. Osjećao sam upravo dječačku radost, što sam svojim koracima označivao trag po tlu, što ga do sada nitko, ni čovjek ni zvier, nisu uprljali. Nijedan Maur nije mogao jurišati na ovu tvrđavu. Nijedan Europljanin nije još nikada iztražio ovo tlo. Šetao sam po savršeno djevičanskom piesku. Bio sam prvi, koji je iz jedne ruke u drugu sipao ovu prašinu od školjka poput skupocjenog zlata. Prvi koji je uznemirio ovu šutnju. Na ovoj visoravni, sličnoj polarnom bedemu leda, što za čitavih prošlih vječnosti nije stvorila ni jednu travčicu, bio sam poput sjemenke nanesene od vjetra, prvo svjedočanstvo života.

Jedna je zviezda već sjala, a ja sam je promatrao. Mislio sam, kako je ova biela površina kroz stotine tisuća godina otvorena jedino zviezdama. Neuprljani stolnjak prostrt pod čistim nebom. Pa sam osjetio udarac usred srdca kao na pragu nekog velikog odkrića, kad sam na

tom stolnjaku, kojih petnaest do dvadeset metara daleko od sebe, primietio crn kamenčić.

Odmarao sam se na naslagama školjki debelima tri stotine metara. Čitavo se je ogromno podnožje, poput nepobitnog dokaza, protivilo nalazu svakog kamenja. Možda je u podzemnim dubinama sanjao kremen, što je proizašao iz polagane probave zemaljske kugle, ali koje je čudo moglo iztisnuti jedan komàdić kremena sve do ove još odviše nove površine? Uza jako kucanje srdca podigao sam svoj nalaz: kamenčić tvrd i crn, velik poput šake, težak poput kovine, a izliven u obliku suze.

Na stolnjak, prostrt pod jabukovim stablom, mogu pasti samo jabuke, na stolnjak prostrt pod zviezdama može pasti samo prašina sa zviezda: još nikada nije neki aerolit s tolikom nepobitnošću dokazao svoje podrietlo.

Zato sam, naravno, podižući glavu pomislio, da je s visine ovog nebeskog stabla moralo pasti još i drugih plodova. Naći ću ih na samom mjestu njihovog pada, jer ih kroz čitavih stotinu tisuću godina nitko i ništa nije moglo maknuti s mjesta. Jer se oni nisu mogli stopiti s drugom kojom tvari. Zato sam smjesta otišao u potragu, kako bih provjerio svoju predpostavku.

I provjerio sam je. Sabirao sam odkrivene komade, nalazeći po prilici na svakom hektaru po jedan. I uviek su izgledali poput otvrdnule lave. Uviek su bili tvrdi poput crnog diamanta. Tako sam na vrhu ovog čudnog mjerila za zvjezdane oborine potresen prisustvovao u mislima ovoj polaganoj vatrenoj kiši.

IV.

Ali je najčudesnije, što je na ovom okruglom hrbtu planeta, između ovog prostirača i ovih zviezda, stajala uzpravno sviest čovjeka, u kojoj se ova kiša mogla zrcaliti kao u nekom ogledalu. Na podnožju od ruda svaki je san čudesan. Sjećam se jednog sna . . .

Neki drugi put bio sam se nasukao isto tako u vrlo pjeskovitom kraju, pa sam čekao zoru. Zlatni su brežuljci pružali mjesecu svoje sjajne obronke, dok su se zasjenjeni obronci uzpinjali sve do crte, na kojoj se dieli svjetlost od sjene. Na ovom pustom gradilištu sjena i mjesečine vladao je mir obustavljena rada i neka tišina kao oko zamke, usred koje sam konačno zaspao.

Kad sam se probudio, nisam vidio ništa osim velike zdjele noćnoga neba, jer sam ležao na vrhu pješčane uzvisine, s rukama izpruženim kao na križu i licem o lice s ovim ribnjakom punim zviezda. Budući da još nikada nisam bio shvatio kakve su to dubine, odjednom me je uhvatila vrtoglavica, jer tu nije bilo koriena, da se uhvatim za njega, ni krova, ni grane između ovih dubina i mene, već odriešenog i prepuštenog padu poput ronioca.

Ali nisam nipošto pao. Odkrio sam, kako sam od zatiljka pa do pete povezan sa zemljom. I osjetio sam neku vrstu olakšanja, prepuštajući joj svoju težinu. Gravitacija mi se je pričinjala svemoćna poput ljubavi.

Osjećao sam, kako mi zemlja podupira križa, kako me podržava, podiže i prenosi u noćni prostor. Odkrio sam kako sam povezan s ovom zviezdom svojom težinom,

sličnom pritisku na zaokretima, što nas priljubljuje uz kola; uživao sam u ovom divnom podržavanju, ovoj čvrstoći, ovoj sigurnosti, pa sam pod svojim tielom naslućivao savinutu palubu svog broda.

Tako sam podpuno bio sviestan da me nešto odnosi, da bih bez iznenađenja čuo, kako se iz dubine zemlje uzdiže tužaljka tvari, što se nanovo sređuju u svom naporu, poput onog škripanja starih jedrenjaka, što počivaju, poput dugog oštrog krika lađe pod pritiskom. Ali je šutnja vladala sve do u dubinu zemlje. A ova se težina odkrivala u mojim ramenima kao skladna, stalna i nepromjenljiva za vječnost. Dobro sam bio smješten u ovoj domovini, kao tielo mrtvog galijaša, obterećeno olovom, na dnu mora.

Razmišljao sam o svom stanju, ovako izgubljen u pustinji, gol između pieska i zviezda i odieljen od polova svog života ovom prevelikom tišinom. Znao sam, da će mi trebati mnogo dana, možda i mjeseci, dok opet stignem do njih, ako me nijedan zrakoplov ne pronađe, ako me Mauri sutra ne ubiju. Ovdje nisam više posjedovao ništa na svietu. Nisam bio ništa više od običnog smrtnika. Zalutalog među pieskom i zviezdama, sviestnog samo sladkoće disanja . . .

A ipak sam odkrio da sam izpunjen sanjama.

Dolazile su mi nečujno poput vode s izvora, pa tako nisam u prvi mah ni shvatio odkuda ta sladkoća, što me izpunja. Nije tu bilo glasova a ni slika, ali osjećaj neke prisutnosti, nekog vrlo blizkog prijateljstva i već napola

odkrivenog. A onda sam shvatio i prepustio se zatvorenih očiju čarolijama svog sjećanja.

Bio je negdje perivoj prepun crnih jela i lipa i neka stara kuća, što sam je volio. Nije bilo važno, da li je ona daleko ili blizu, i što nije mogla ni ugrijati moje tielo, niti me zakloniti, mene, koji sam ovdje ležao sâm sa svojim sanjama: bilo je dovoljno što je postojala, da bi moju noć izpunila svojom prisutnošću. Nisam više bio tielo nasukano na pješčanoj obali, već sam bio našao svoj put, već sam bio diete ove kuće, izpunjen uspomenama na njezine mirise, na svježinu njezinih preddvorja, na glasove, što su je oživljavali. Čak je i pjesma žaba u barama doprla do mene. Sve su mi ove uspomene bile potrebne da bih opet prepoznao samoga sebe, da odkrijem, od kakvih li je odsutnosti bio sastavljen okus ove pustinje, da nađem smisao ove tišine sastavljene od tisuću tišina, u kojoj su čak i žabe šutjele.

Ne, nisam više ležao među pieskom i zviezdama. Od ove okoline primao sam još samo hladne viesti. I sada sam tek odkrio, odkuda je dolazio ovaj okus vječnosti, o kojem sam mislio da mi ga dariva ova okolina. Vidio sam velike svečane ormare u kući. Zatvarali su se nad čitavim hrpama rublja, bielog kao snieg, kao nad ledenim zalihama sniega. Stara je gazdarica poput štakora trčkarala od jednog do drugog, i uviek je pregledavala, slagala, razmatala, prebrojavala bieljeno platno, a kod svakog znaka trošnosti, što je prietio vječnom trajanju kuće, uzviknula bi: »Ah, Bože moj, koje li nesreće!« pa bi potrčala, da pod nekom svjetiljkom troši svoje oči, popravljajući utku na oltarnjaku, krpajući plahte velike poput

jedra lađe s tri jarbola, služeći nečemu, što je bilo veće od nje same, Bogu ili nekoj lađi.

Ah, zaista ti dugujem jednu stranicu! Kad bih se vraćao sa svojih prvih putovanja, gospođice, našao sam te uviek s iglom u ruci, uronulu do koljena u bjelinu kao u misničku košulju, i svake ti je godine lice bilo malo više naborano, malo bjelije, i uviek si još svojim rukama izravnavala bore ovih plahta na našim krevetima i ovih stolnjaka bez šava za naše večere, što su bile prave svečanosti od kristala i svietla. Posjetio bih te u tvom spremištu rublja, sjeo bih tebi nasuprot, pričao bih ti o smrtnim opasnostima, u kojima sam se nalazio, kako bih te ganuo, kako bih ti otvorio oči za sviet, kako bih te odvratio od tvojih dužnosti. Ti bi rekla da se baš ništa nisam promienio. Već sam kao diete derao svoje košulje. — Ah, koje li nesreće! — I ozljeđivao sam koljena, a zatim bih se vraćao kući, da mi povežu ranu, upravo kao i večeras. Ali, ne, ne, gospođice, ne vraćam se ja više iz dubine perivoja, već s kraja svieta, a sa sobom donosim opori miris samoće, vihor pješčane oluje i blistavu tropsku mjesečinu! Naravno, odgovorila si mi, dječaci trče naokolo, razbijaju kosti i misle da su junaci. Ali, ne, ne, gospođice, vidio sam nešto dalje od ovog perivoja! Kad bi ti samo znala kako su ove sjene ovdje mala stvar! Kako se gube među pieskom, granitom, prašumama i močvarama zemlje! Znaš li ti uobće, da postoje čitavi krajevi, u kojima ljudi, ako nekog susretnu, podignu pušku na njega? Znaš li, da ima pustinja, u kojima ljudi po ledenim noćima spavaju bez krova, gospođice, bez kreveta i bez plahta...

Ah! divljače, odgovorila si.

Nisam okrnjio njezino povjerenje, kao što ne bih okrnjio ni vjeru koje Božje službenice. Žalio sam njezinu skromnu sudbinu, što ju je učinila sliepom i gluhom...

Ali ove noći u Sahari, gol između pieska i zviezda, naučio sam je cieniti.

Ne znam, što se to događa u meni. Ova me težina prikiva uz tlo, unatoč svih ovih magnetičnih zviezda. Neka me druga težina vraća samom sebi. Osjećam kako me privlače mnoge druge stvari! Moje su sanje stvarnije od ovih pješčanih brežuljaka, od ovog mjeseca, od svega što je prisutno. Ah! Divota neke kuće ne leži u tome, što nas zaštićuje i grije, ni što nam pripadaju njezini zidovi. Već u tome, što je polagano u nama naslagala ovu zalihu nježnosti i što je u dubini našeg srdca stvorila ovu tajnovitu goru, iz koje poput česme izviru sanje...

Saharo moja, Saharo moja, sada te je svu začarala prelja, što prede lan snova!

V.

OAZA

Već sam vam toliko govorio o pustinji, da bih vam — prije no što nastavim — htio opisati oazu. Ona, koje se upravo sjećam, nije nipošto izgubljena usred Sahare. Ali to je upravo jedno od čuda zrakoplova, što vas on može odnieti ravno u srdce tajne. Bili ste onaj biolog, koji je iza svog prozorčića na zrakoplovu proučavao ljudski mravinjak i suhim ste srdcem promatrali gradove smještene usred svojih ravnica, u čvorištu svojih cesta, što se raztvaraju u obliku zviezde, te ih hrane poput krvnih žila sokom njiva. Ali zadrhtala je jedna kazaljka na nekom manometru, i ova zelena kitica tamo dolje odjednom se pretvorila u čitav svemir. Vi ste sada zatočenik tratine u nekom uspavanom perivoju.

Udaljenost nije mjerilo za daljinu. Zid nekog vrta u našem rodnom mjestu može za nas zatvarati više tajna od kinezkog zida, a duša male djevojčice bolje je obranjena šutnjom, no što su pustinjskim pieskom obranjene oaze Sahare.

Pričat ću vam o nekom kratkom boravku negdje u svietu. Bilo je nedaleko Concordije u Argentini, ali je moglo biti i ma gdje drugdje: tajna je tako razširena.

Bio sam se spustio na nekom polju i nisam znao da ću ovdje proživjeti vilinsku bajku. Stari Ford, u kojem

sam se vozio, nije bio nimalo neobičan, kao ni smireni supruzi, što su me primili pod svoj krov.

— Prespavat ćete kod nas...

Ali na nekom okretaju ceste odkrila se na mjesečini mojim očima skupina stabala, a iza stabala ova kuća. Kakve li čudne kuće! Nezgrapna, čvrsta, gotovo poput neke tvrđave. Dvorac iz priče, što nam je — čim smo jednom prekoračili njegov prag — pružao tako mirno, tako sigurno zaklonjeno utočište kao kakav samostan.

Onda su se ukazale dvie mlade djevojke. Ozbiljno su me promatrale, kao dva sudca što stoje na pragu zabranjenog carstva: mlađa je naprčila usne i pokucala po podu štapićem od zelena drva, a nakon što je predstavljanje bilo dovršeno, pružile su mi ruke bez rieči s nekim čudnim izazovnim izrazom, a zatim su nestale.

To me zabavljalo, a ujedno i očaralo. Sve je to bilo jednostavno, tiho i tajnovito, poput prve rieči neke tajne.

— Eh! Eh! Divlje su, rekao je otac jednostavno.

I tako smo ušli.

Volio sam u Paraguayu onu porugljivu travu, što diže nos među kamenjem pločnika glavnog grada i dolazi, da u ime nevidljive, ali još uviek prisutne prašume, izvidi, da li ljudi još uviek drže grad i da li još nije kucnuo čas, da se malo prodrma sve to kamenje. Volio sam ovu sliku ruševnosti, što je samo izraz prevelikog bogatstva. Ali ovdje sam bio upravo zadivljen.

Jer ovdje je sve bilo ruševno i to upravo na divan način, poput starog stabla pokrivenog mahovinom, što su ga godine malo nagrizle, kao drvena klupka, na kojoj sjede ljubavnici već kroz desetak pokoljenja. Drvene su

rezbarije na zidovima bile trošne, okviri na vratima i prozorima izgriženi, a stolice klimave. Ali ako ovdje i nisu ništa popravljali, ipak su upravo strastveno čistili. Sve je bilo čisto, izlašteno, sjajno.

Soba za primanje kao da je imala lice izvanredne izražajnosti, poput naboranog lica starice. Divio sam se ovim izpucanim zidovima, ovom napuklom stropu, a najviše parketima, što su ovdje bili uleknuti, a tamo klimavi poput brodskog mostića, ali posvuda olašteni i sjajni. Čudne li kuće! Nije li okrivala nikakav nemar, ni kakav nered, već me izpunjala neobičnim poštovanjem. Svaka je godina, bez sumnje, još uvećavala njezin čar, ovu složenost njezinog izraza, toplinu njezine prijateljske atmosfere, ali i opasnosti putovanja, što ga je trebalo poduzeti, ako se htjelo stići iz sobe za primanje u blagovaonicu..

— Oprez!

Bila je neka rupa. Upozorili su me, da bi u takvoj rupi lako mogao slomiti nogu. Ali nitko nije bio odgovoran za ovu rupu: ona je bila djelo vremena. Bilo je neke upravo velikaške otmjenosti u veličanstvenom preziranju svakog izpričavanja: »Mogli bismo zatvoriti sve ove rupe, bogati smo, ali...« Nisu mi rekli ni ovo — mada je bila istina: »Iznajmili smo to od gradske obćine na trideset godina. Ona je dužna izvršiti popravke. A kako smo oboje tvrdoglavi...« Prezirali su sva objašnjavanja, pa me je tolika neusiljenost oduševila. Samo bi me kadkad upozorili:

— Eh! Eh! To je malo ruševno...

Ali sve sa tako lakim načinom, te sam posumnjao, da to ove moje prijatelje baš odviše ne raztužuje. Zar zbilja možete zamisliti četu zidara, tesara, stolara, kako u ovu prošlost zadiru sa svojim svetogrdnim oruđem, da vam za osam dana urede kuću, koju više ne možete prepoznati i u kojoj se osjećate kao u posjetima? Kuću bez tajna, bez skrovitih kutića, bez poklopnih vrata pod nogama, bez podzemnih tamnica?

Bilo je posve prirodno, da su one dvie djevojke opet bile nestale u ovoj začaranoj kući. Kakav je tek morao biti tavan, kad je već soba za primanje bila izpunjena tavanskim bogatstvom! Kad se je po njoj već moglo pogoditi, da će iz najneznatnijeg uzidanog ormarića, čim ga otvoriš, izpasti čitavi svežnjići požutjelih pisama, namira, plaćenih računa pradjeda i više ključeva, no što ima ključanica u kući, i od kojih naravno ni jedan ne će pristajati ni u jednu ključanicu. Divno suvišni ključevi, što nas zbunjuju i izazivaju u nama snove o podzemnim prostorijama, o zakopanom blagu, o zlatnicima.

— Pođimo k stolu, hoćete li?

Sjeli smo za stol. Udisao sam onaj miris razširen po svim sobama poput tamjana, što ga nalazimo u starim knjižnicama, a koji je ljepši od svih miomirisa svieta. A pogotovo mi se svidjelo prenošenje svjetiljaka, ovih pravih težkih svjetiljaka, što su ih prenosili iz jedne sobe u drugu kao u mom najranijem djetinstvu, i što su bacale po zidovima čudesne sjene. Kad su ih podizali, dizale su se s njima čitave kite svietla i crnih paoma. A onda, kad su svjetiljke jednom bile dobro smještene, onda su se

žalovi svjetlosti smirili, a s njima i široke pričuve noći posvuda naokolo, gdje je u sjeni pucketalo drvo.

One dvie mlade djevojke opet su se pojavile, isto tako tajnovito, isto tako tiho kao što su bile nestale. Sjele su za stol s najvećom ozbiljnošću. Bez sumnje su prije toga nahranile svoje pse, svoje ptice, otvorile svoje prozore u sjajnu noć, uživale u mirisu cvieća, što ga donosi večernji vjetar. Sada su me, raztvarajući svoje ubruse, oprezno nadzirale izpod oka, pitajući same sebe, da li će me uvrstiti u red svojih domaćih životinja. Jer one su posjedovale i jednog leguana, jednog munga, jednu lisicu i jednog majmuna, a osim toga i pčele. Sve je to živjelo jedno pored drugoga u najvećem prijateljstvu, stvarajući tako novi zemaljski raj. One su vladale nad svim životinjama svieta očaravajući ih svojim malim rukama, hranile su ih i pojile, pričajući im priče, što su ih sve, od munga do pčela, pozorno slušale.

I tako sam očekivao da ću vidjeti, kako ove dvie tako živahne mlade djevojke napinju sve svoje kritičke sposobnosti, svu svoju tankoćutnost, da bi stvorile sud o svom mužkom susjedu za stolom, brz, tajan i konačan sud. Tako su u mom djetinstvu moje sestre dielile ocjene našim gostima, koji su po prvi put počastili naš stol. Pa kad bi razgovor iznenada zapeo, čulo bi se odjednom usred tišine odzvanjati:

— Jedanaest!

a nitko osim mojih sestara i mene nije mogao shvatiti čar ove upadice.

Moje izkustvo u toj igri malo me je zabrinjavalo. A još me više zbunilo, što sam osjetio, da su ovi moji sudci

vrlo izkusni. Sudci, koji su umjeli razlikovati životinje što se pretvaraju od prostodušnih životinja, koji su po hodu svoje lisice razabrali, da li je dobre ili loše volje, koji su posjedovali tako duboko poznavanje unutarnjeg previranja!

Volio sam ove izoštrene oči i ove male, tako iskrene duše, ali bi mi bilo tako milo, da su promienile igru. Ipak sam im podlo, od straha pred onim »jedanaest« dodavao soljenku, točio vino, ali sam uviek, kad bih podigao oči opet našao njihovu blagu ozbiljnost, ozbiljnost nepodmitljivih sudaca.

I samo bi laskanje bilo uzaludno: one nisu znale za taštinu. Nisu znale za taštinu, ali su posjedovale onaj liepi ponos, pa su same o sebi mislile, i bez moje pomoći, mnogo bolje no što bih se ja usudio izreći. Nisam čak ni na to pomislio, da izbijem neku slavu iz svog zvanja, jer je ipak još smionije popeti se na najvišu granu neke platane i to samo zato, da bi se uvjerile, da li mladim pticama u gniezdu dobro raste perje i da bi pozdravile svoje prijatelje.

I moje su dvie šutljive vile tako pozorno nadzirale moje ponašanje kod stola, tako sam često susreo njihove brze poglede, da sam na koncu prestao govoriti. Nastala je šutnja, a za vrieme te šutnje nešto je tiho zafućkalo pod stolom, a zatim umuklo. Podigao sam radoznalo oči. Bez sumnje zadovoljna svojim izpitom, ali ipak upotrebljavajući još ovaj zadnji kamen za izkušenje, zagriznuvši svojim mladim divljim zubima u komad kruha, mlađa mi je sestra na to olako objasnila stvar s upravo divnom

bezazlenošću, kojom se je ipak nadala iznenaditi barbara, u koliko bih ja to bio:

— To su otrovnice.

A onda je zašutjela, kao da bi ovo objašnjenje moralo dostajati svakom, tko nije baš odviše glup. Njezina mi je sestra dobacila pogled brz poput munje, kako bi prosudila moju prvu kretnju, a onda su obje sagnule najslađa i najnevinija lica nad svoje tanjure.

— Ah! . . . To su otrovnice? . . .

Naravno ove su mi rieči izbjegle. To je bilo kliznulo preko mojih nogu, to se je dotaklo mojih listova, a to su bile otrovnice . . .

Na moju sam se sreću nasmiešio. I to neusiljeno, jer one bi bile osjetile protivno. Nasmiešio sam se, jer sam bio radostan, jer mi se ova kuća bez svake sumnje svakog časa više svidjela, i jer sam osjećao želju, da doznam što više o tim otrovnicama. Starija mi je pomogla:

— One imaju svoje gniezdo u jednoj rupi pod stolom.

— Oko deset sati u večer se vraćaju, dodala je sestra. Po danu idu u lov.

Sada sam ja potajno promatrao ove dvie sestre. Njihovu nježnost, njihov tihi smieh na smirenim licima. I divio sam se kraljevskoj moći, što su je posjedovale . . .

Danas, eto sanjam. Sve je to već vrlo daleko. Što je postalo od ovih dviju vila? Bez sumnje su se udale. A je su li se tada promienile? To je tako težka stvar, prieći iz stanja djevojke u stanje žene. Kako one žive u novim kućama? Što je preostalo od njihovih veza s korovom i zmijama? Bile su povezane sa svemirom. Ali jednom dolazi dan, kad se u djevojci probudi žena. One sanjaju, da

će konačno moći podieliti najbolju ocjenu, devetnaest mjesto jedanaest. A devetnaest nešto znači za srdce. Onda se ukaže neki glupan. Tada se po prvi put prevare ove tako oštre oči i u njima zablistaju divne boje. Pa ako glupan izgovori nekoliko stihova, već misle, da je pjesnik. Misle, da on shvaća ove razvaljene parkete, vjeruje, da voli munge. One misle, da mu laska ovo povjerenje otrovnice, koja se ziba pod stolom među njegovim nogama. I tako poklone svoje srdce, koje je poput divljeg vrta, onome koji voli samo uredne perivoje. I tako glupan odvodi kraljevnu u robstvo.

U PUSTINJI

1.

Takvi su nam nježni časovi bili zabranjeni, kad smo — kao piloti zračne pruge nad Saharom — kroz tjedne, mjesece i godine bili zarobljenici pieska, putujući od jedne utvrde do druge bez konačnog povratka. U ovoj pustinji nije bilo takvih oaza: vrtovi i mlade djevojke bili su nam kao neke legende! Doduše tamo vrlo daleko, gdje smo, kad je naš posao bio završen, mogli ponovno oživjeti, čekale su nas tisuću mladih djevojaka. Tamo dolje one su među svojim životinjama i knjigama strpljivo izgrađivale svoje bogate duše. I postajale sve ljepše . . .

Poznajem samoću. Tri godine pustinjskog života naučile su me voljeti je. Ne uzbuđujemo se zbog mladosti, što se troši u tom svietu od kamena, ali nam se čini, da daleko od nas pomalo stari cieli sviet. Stabla su već oblikovala svoje plodove, polja su već iztjerala svoje žito, žene su već postale liepe. Ljeto se već primiče kraju, trebalo bi požuriti kući . . . Ljeto se primiče kraju, a nas ovdje zadržavaju, tako daleko . . . Pa tako nam sve blago zemlje polagano protiče kroz prste poput sitnog pieska pustinje.

Obično ljudi i ne osjećaju prolaženje vremena. Oni žive u nekom privremenom miru. Ali eto, mi ga osjećamo, kad se jednom domognemo zračnog pristaništa, kad nas

pritiskuju ovi vječni vjetrovi. Bili smo slični onom putniku brzih vlakova, punih buke osovina što lupkaju kroz noć, koji po onoj šačici svietla razsipanoj iza prozorskih stakla prepoznaje proticanje svojih polja, svojih sela i svojih začaranih imanja, što ih nikako ne može zadržati, jer se nalazi na putovanju. Tako smo se i mi, uzbuđeni kao od neke lake groznice, dok su nam uha još uviek bila izpunjena bukom leta, još uviek osjećali na putu unatoč mirnog pristaništa. Nošeni prema nekoj nepoznatoj budućnosti kroz težinu vjetrova mi smo u kucanju svog srdca odkrivali sami sebe.

Nepokorena su plemena još povećavala pustinju. Noći u Cap Juby-u bile su svakog četvrt sata prekinute kao odzvanjanjem ure velikim propisnim krikom, kojim su se međusobno dozivale straže. Tako se je španjolska utvrda Cap Juby, izgubljena među pobunjenicima, čuvala tajnih opasnosti, koje nisu odkrivale lice. A mi, putnici na ovom izgubljenom brodu, slušali smo ovo dozivanje, što je raslo približujući se i kružilo nad nama poput morskih ptica.

A ipak smo voljeli pustinju.

Ako je ona u prvi mah samo praznina i tišina, to je zato, što se ona ne podaje prolaznim ljubavnicima. Već se i obično selo u našim krajevima susteže. Pa ako se mi radi njega ne odreknemo čitavog ostalog svieta, ako ne uđemo u njegovu predaju, njegove običaje, njegova neprijateljstva, uviek će nam ostati nepoznato ono, što za druge znači čitavu domovinu. Još više, na dva koraka od nas živi čovjek, zatvoren u zidovima svog samostana, po

pravilima, što su nama nepoznata, i taj je uronio u upravo tibetanske samoće, u udaljenosti, kud nas nikada ne će odnieti nijedan zrakoplov. Čemu posjećujemo njegovu ćeliju. Ona je prazna. Carstvo je čovjeka u njemu samom. Tako se i pustinja ne sastoji samo od pieska ni od Tuarega ni Maura, makar bili i oboružani puškama...

Ali danas smo, eto, osjetili žeđu, pa smo tek danas odkrili, da bunari, što ih poznajemo, upravo zrače u daljinu. Tako može nevidljiva žena izpuniti svojim čarom čitavu kuću. I bunar djeluje na daleko kao i ljubav.

U početku nam se piesak čini pust, a onda dođe dan, kad — bojeći se približavanja rezzou-a — čitamo na njemu u tragovima velikih ogrtača, kojima se razbojnici zamataju. I rezzou izmjenjuje izgled pieska.

Prihvatili smo pravila igre, a igra nas stvara po svojoj slici. Sahara se razodkriva u nama. Posjetiti neku oazu ne znači približiti joj se. Mi pripadamo pustinji kad u svakom izvoru vidimo hram naše vjere.

II.

Već sam na svom prvom putovanju upoznao okus pustinje. Rignelle, Guillaumet i ja morali smo se prisilno spustiti kraj utvrde Nuatšot. Ova mala vojnička postaja u Mauretaniji bila je onda isto tako odieljena od života kao neko ostrvo izgubljeno usred mora. Neki stari podčastnik živio je ovdje zatvoren sa svojih petnaest Senegalaca. Primio nas je poput nebeskih poslanika:

— Ah! to mnogo znači za mene, što mogu s vama govoriti... Ah, to mnogo znači!

I zaista je to mnogo značilo za njega: razplakao se.

— Nakon šest mjeseci vi ste prvi... Svakih šest mjeseci šalju mi obskrbu. Kadkada dolazi poručnik. A kadkada satnik. Zadnji je put došao satnik.

Mi smo još bili zaprepašteni. Udaljeni samo dva sata od Dakara, gdje su već pripravljali ručak, puknula je klipnjača i naša je sudbina bila promienjena. I mi smo odigrali ulogu nebeske prikaze pred nekim starim podčastnikom, koji se razplakao.

— Ah, pijte! Tako me veseli, što vam mogu ponuditi vina! Zamislite samo! Kad je satnik bio ovdje, nisam više imao vina za njega.

Pričao sam o tome u jednoj knjizi, ali to nije bio izmišljeni roman. Rekao nam je:

— Zadnji put se nismo mogli niti kucnuti... Toliko me je bilo stid, da sam zamolio da me izmiene.

Kucnuti se! Kucnuti se velikim čašama s onim, koji skače s trkaće deve obliven znojem! Šest mjeseci živi se samo za ovaj trenutak. Čitav mjesec dana ranije čistilo bi se oružje i redilo čitavu postaju od spremišta do tavana. A već nekoliko dana prije, osjećajući približavanje blaženog časa, neumorno su nadzirali s visoke terase obzorje, kako bi konačno na njemu odkrili onu prašinu, kojom se, kad se ukaže, zamata četa iz Atara...

Ali vina nema: ne može se proslaviti ovaj blagdan. Nema kucanja s punim čašama. I sada se osjećaju obezčašćeni...

— Htio bih da skoro dođe. Očekujem ga...

— A gdje je on, naredniče?

A narednik pokazuje prema piesku:

— Ne zna se, on je posvuda, naš satnik!

I ona je bila stvarna, ova noć, što smo je proveli na terasi utvrde razgovarajući o zviezdama. Nije bilo ničega drugoga, što se je moglo nadzirati. One su bile tu, u punom broju, kao u zrakoplovu, samo su bile nepomične.

U zrakoplovu, kád je noć odviše liepa, prepuštamo se nehaju, ne upravljamo više, a sam se zrakoplov nagne malo na lievo. Mislimo da je još uviek vodoravan, a onda odkrijemo pod desnim krilom svietla nekog sela. Ali u pustinji nema sela. To su možda neki ribarski brodovi na moru. Ali na pučini Sahare nema ribarskih lađa. Dakle? Onda se nasmiešimo nad svojom zabunom. Polagano opet uzpravljamo zrakoplov. I ono selo opet zauzme svoje pravo mjesto. Ponovno smo objesili na pravo mjesto na nebu ono zviežđe, što smo ga bili skinuli. Selo? Da. Selo zviezda. Ali s vrha tvrđave postoji samo smrznuta pustinja, valovlje pieska bez pokreta. I dobro pričvršćena zviežđa. A narednik nam govori o njima:

— Koješta! Poznajem ja dobro sve smjerove... Točno prema ovoj zviezdi ide se ravno na Tunis!

— Ti si iz Tunisa?

— Nisam. Ali moja sestrična.

Nastala je vrlo duga šutnja. Ali se narednik ne usuđuje zatajiti nešto pred nama:

— Jednog ću dana otići u Tunis.

Bez sumnje drugim putem, a ne ovim što ide ravno

prema onoj zviezdi. Osim ako bi ga prigodom neke dalje obhodnje kakav presušeni bunar izručio poeziji bunila. Onda bi se zviezda, sestrična i Tunis slili u jedno. Onda bi započelo ono zanosno pješačenje, što ga neznalice smatraju bolnim.

— Jednom sam zamolio satnika za dopust, kako bih otišao u Tunis radi ove sestrične. On mi je odgovorio . . .

— A on ti je odgovorio?

— A on mi je odgovorio: Čitav je sviet pun sestrična. Pa kako je to bliže, poslao me u Dakar.

— Je li bila liepa ta tvoja sestrična?

— Ona iz Tunisa? Naravno. Bila je plavojka.

— Ne, mislim onu iz Dakara?

Naredniče, skoro smo te zagrlili radi tvog pomalo ozlojeđenog a pomalo sjetnog odgovora:

— Bila je crnkinja . . .

A što je Sahara za tebe, naredniče? Neki Bog u vječnom napredovanju prema tebi. Ali također i neka plava sestrična iza pet tisuća kilometara pieska.

A što je pustinja za nas? Ono, što je u nama raslo. Ono što smo doznali o sebi. I mi smo, ove noći, bili zaljubljeni u neku sestričnu i nekog satnika . . .

III.

Port-Etienne leži na kraju nepokorenog područja i nije pravi grad. Tamo se nalazi jedna utvrda, jedan hangar i jedna drvena baraka za posade zrakoplova. Pustinja je naokolo tako podpuna i ogromna, da je Port-Etienne

unatoč svojih slabih vojničkih sredstava gotovo neosvojiv. Da bi ga se moglo napasti, treba se probiti kroz tako strašan obruč pieska i vatre, da ga plemena na ratnom pohodu mogu dostići tek onda, kad su već podpuno izcrpila svu zalihu vode i kad su već na kraju svoje snage. Ipak, odkada se pamti, uviek je bio tamo negdje na sjeveru neki rezzou na putu prema Port-Etienne-u. Svaki put, kad je satnik-guverner došao da kod nas popije šalicu čaja, pokazivao bi nam na zemljovidu njegovo kretanje, kao što se pričaju legende o nekoj liepoj kraljevni. Ali taj rezzou nikad ne stigne, već presahne u piesku poput neke rieke, pa ga zato nazivamo: sablastni rezzou. Granate i naboji, što nam ih guverner dieli svake večeri, počivaju u svojim sanducima do nogu naših kreveta. Naša se najbolja obrana sastoji u našem siromaštvu, pa se ne moramo boriti protiv nikakvih drugih neprijatelja osim protiv tišine. Zato Lucas, upravitelj zračnog pristaništa, i navija dan i noć svoj gramofon, što nam tako daleko od svakog života govori nekim polu-zaboravljenim jezikom i izaziva u nama bezpredmetnu sjetu, što je upravo neobično nalik na žeđu.

Ove smo večeri večerali u utvrdi, pa nas je satnik-guverner odveo, da se divimo njegovom vrtu. On je uistinu primio iz Francuzke tri puna sanduka prave zemlje, što je na taj način proputovala četiri tisuće kilometara. U njoj rastu tri zelena lista i mi ih milujemo prstima kao da su dragulji. Satnik, kad o njima govori, kaže: »To je moj perivoj.« A kad se digne pješčana bura, pod kojom sve usahne, prenose perivoj u podrum.

Stanujemo jedan kilometar udaljeno od utvrde, pa smo se poslije večere po mjesečini vraćali kući. Na mjesečini je piesak ružičast. Osjećamo se biednim, ali je piesak ružičast! No dozivanje straže ponovno uzpostavlja u svietu patetičnost. Sahara se preplašila naših sjena, pa nas nadzire, jer neki je rezzou na putu.

U dozivanju straže odzvanjaju svi glasovi pustinje. Pustinja nije više prazna kuća: neka je maurska karavana uzbunila noć.

Mogli bismo pomisliti, da smo sigurni. A ipak! Kolike se opasnosti spremaju protiv nas: bolesti, nezgode, ratni pohodi! Čovjek je na zemlji nišan za nevidljive strielce. Poput nekog proroka podsjeća nas na to senegalska straža.

Odgovaramo: »Francuzi!« i prolazimo pokraj tog crnog anđela. I sada već dišemo lakše. Kakvu li nam otmjenost daje ova opasnost... Ah, još je tako daleka, tako polagana i tako je dobro dieli od nas taj silni piesak: ali sviet nije više isti. Ova je pustinja postala veličanstvena. Njezinu je božanstvenost izazvao ovaj rezzou, što se kreće negdje tamo daleko i koji nikada ne će stići.

Sada je jedanaest sati u noći. Lucas se vraća sa radiopostaje i javlja, da će zrakoplov iz Dakara stići oko ponoći. Na zrakoplovu je sve u redu. Do dvanaest sati i deset minuta prekrcat će poštu u moj zrakoplov, pa ću odletjeti prema sjeveru... Pažljivo sam se brijao pred nekim okrnjenim ogledalom. Od vremena na vrieme, s ručnikom oko vrata, polazim do ulaznih vrata i promatram goli piesak: vrieme je liepo, ali vjetar opada. Vraćam se

ogledalu. Razmišljam. Ako vjetar, što stalno puše već više mjeseci, iznenada prestane, onda kadkada uznemiri čitavo nebo. Sada se oboružavam: moje svjetiljke za nuždu pričvršćujem za pojas, uzimam visinomjer i svoje olovke. Odlazim k Néri-u, koji će danas biti moj radiotelegrafista. I on se brije. Pitam ga: »Kako je?« Za sada dobro. Ova predhodna operacija je najlakši dio putovanja. Ali čujem neko cvrčanje: neki krilati kukčić udara o moju svjetiljku. To mi steže srdce, a da sam ne znam zašto.

Izlazim ponovno i gledam naokolo: sve je bistro. Neka strma hridina na kraju uzletišta blistavo se ističe prema nebu, kao da se već pojavljuje jutro. Nad pustinjom vlada velika tišina kao u nekoj urednoj kući. Ali eto: jedan zeleni leptir i dva krilata kukca udaraju o moju svjetiljku. I ponovno me obuzima čudan osjećaj, koji je možda radost, a možda i strah, no koji se diže s najdubljeg dna moje duše, još vrlo neodređen i jedva primjetljiv. Netko mi govori iz vrlo velike daljine. Da li je to nagon? Opet izlazim: vjetar se podpuno stišao. Još je uviek svježe. Ali meni je stigla neka opomena. Pogađam, čini mi se da pogađam što očekujem: da li imam pravo? Ni nebo ni piesak mi nisu dali nikakav znak, ali su mi progovorila dva kukčića i jedan zeleni leptir.

Popnem se na pješčani brežuljak i sjednem okrenut prema iztoku. Ako sam u pravu, onda »ono« ne će dugo izostati. A što bi ovi leptiri tražili udaljeni nekoliko stotina kilometara od svake oaze? Neznatne krhotine, naplavljene na žal, dokazuju da na pučini bjesni ciklon. Tako mi ovi kukci odkrivaju, da se približuje oluja: oluja

s iztoka, koja je opustošila daleke gajeve paoma i zaniela ove zelene leptire. Njezina me se pjena već dotakla. Svečano, jer je nepobitan dokaz, svečano, jer je težka prietnja, svečano, jer donosi oluju, diže se vjetar s iztoka. Jedva me još dostiže njegov slab uzdah. Ja sam poput najiztaknutijeg kamena međaša, što ga oblizuje val. Dvadeset metara iza mene ne bi još zadrhtalo ni jedno jedro. Njegov užareni dah obuhvatio me je samo na čas, jedan jedini put, s jednim gotovo samrtnim milovanjem. Ali dobro sam znao u onim trenutcima, što su sliedili, da Sahara sada samo uvlači dah i da će izdahnuti po drugi put. I da će prije no što proteku tri minute ciev za zračenje na našem hangaru zadrhtati. I da će prije no što prođe deset minuta piesak prekriti cielo nebo. A naskoro ćemo uzietjeli u ovoj vatri, u ovom plamenu, što ga pustinja vraća nebu.

Ali nije to ono, što me uzbuđuje. Upravo me izpunjuje barbarskim veseljem, što sam s pola rieči razumio ovaj tajni jezik, što sam bio nanjušio trag poput nekog divljaka, kojemu se svi budući događaji javljaju unapried slabim glasovima, što sam ovaj bies naslutio u nježnom mahanju krila nekog leptira.

IV.

Bili smo tamo dolje u dodiru s nepokorenim Maurima. Izranjali su iz dubina zabranjenih područja, ovih područja, što smo ih prelietali našim zrakoplovima; oni bi se odvažili da dođu do tvrđava Juby ili Cisneros, da tamo kupe šećera u glavama ili čaja, a zatim bi opet uronili u svoju tajnu. A mi smo, dok su se nalazili među nama, pokušavali po kojeg od njih pripitomiti.

Kad bi se radilo o utjecajnim glavarima, ukrcali bismo ih u naše zrakoplove u sporazumu s ravnateljstvom zračne pruge, da im tako pokažemo sviet. Radilo se o tome, da obuzdamo njihovu oholost, jer su oni ubijali zarobljenike više iz prezira nego iz mržnje. Kad bi nas sreli u okolici utvrda ne bi nas čak ni grdili. Okrenuli bi nam leđa i pljunuli. A ova je oholost imala svoj korien u njihovoj iluziji o svojoj moći. Koliki su mi od njih rekli, nakon što bi digli na noge vojsku od tri stotine pušaka: »Sreća je vaša, što je Francuzka udaljena više od sto dana hoda . . .«

Zato smo ih vodili na šetnju nebom, pa se tako dogodilo, da su trojica od njih posjetili tu nepoznatu Francuzku. Bili su to ljudi istog kova kao i oni, što su me jednom pratili u Senegal i razplakali se, kad su tamo odkrili stabla!

Kad sam ih opet jednom posjetio pod njihovim šatorima, slavili su varieté-e, gdje gole žene plešu među cviećem. Bili su to ljudi, koji nisu nikada vidjeli ni stabla ni bunare ni ružu, i koji su samo po Kur-anu znali za postojanje vrtova, u kojima teku potoci, jer Kur-an tako naziva raj. Taj raj i te liepe robkinje zaslužuju se gorkom smrću na piesku, od puške nevjernika, nakon trideset godina biede. Ali Bog ih vara, jer od Francuza, kojima je podielio sva ta blaga, ne traži ni odkup žeđe ni odkup smrti. I zato sada razmišljaju ovi stari poglavice. Zato oni, promatrajući Saharu što se pusta prostire oko

njihovih šatora i što će im do smrti pružati samo mršave radosti, postaju povjerljivi prema nama.

— Znaš... Bog Francuza... on je darežljiviji prema Francuzima nego što je Bog Maura prema Maurima!

Nekoliko tjedana ranije vodili su ih po Savoji. Njihov ih je vođa odveo pred veliki vodopad, neke vrsti izprepletenog vodenog stupa, što je tutnjio.

— Okusite, rekao im je.

A to je bila sladka voda! Voda! Koliko dana hoda treba ovdje, da stigneš do najbližeg bunara, pa ako ga nađeš, koliko sati, dok odkopaš piesak kojim je izpunjen, da onda konačno nađeš blato pomiešano s devinom mokraćom! Voda! U Cap-Juby-u, u Cisnerosu, u Port-Etienne-u mali Mauri ne prose novaca, već s praznom kutijom za konzerve u ruci prose vodu.

— Daj malo vode, daj...

— Ako budeš dobar.

Voda, što vriedi svoju težinu u zlatu, voda, koje i najmanja kapljica tjera iz pieska zelenu iskru jedne vlati trave. Ako jednom negdje padne kiša, onda u Sahari nastane veliko selenje. Plemena putuju prema onoj travi, što će izrasti u udaljenosti od tri stotine kilometara.... I ta voda, ta tako škrta voda, koje u Port-Etienne-u nije već deset godina palo ni kapi, tamo je dolje eto tutnjila kao da se iz neke razpukle cisterne prosiplje sva zaliha svieta.

— Vratimo se, reče im njihov vođa.

Ali se oni nisu maknuli:

— Pusti nas još...

Šutjeli su kao da prisustvuju ozbiljno i niemo razvitku nekog svečanog misterija. To, što je ovako curilo iz utrobe gore, bio je život, bila je sama krv čovjeka. Ono, što je ovdje proteklo u jednoj sekundi, oživjelo bi čitave karavane, što su pijane od žeđe uronile u bezkrajnost slanih jezera i varavih priviđenja. Ovdje se sam Bog objavljivao: nisu mu se mogla okrenuti leđa. Bog je tu otvorio svoje ustave i pokazao svoju moć: ona su trojica Maura ostali nepomični.

— Što još gledate? Idemo...

— Treba čekati.

— Čekati što?

— Prestanak.

Htjeli su čekati čas, kad će se Bog zasititi svoje razsipnosti. On brzo požali, on je škrt.

— Ali ova voda teče ovako već tisuću godina...

Zato oni te večeri i nisu mnogo govorili o vodopadu. Neka je čuda bolje prešutjeti. Dapače, bolje je i ne misliti mnogo o njima, inače više ništa ne razumiješ. Inače posumnjaš u Boga...

— Bog Francuza, vidiš li...

Ali ja sam dobro poznavao te svoje divlje prijatelje. Evo ih tu; zbunjeni su u svojoj vjeri, nesigurni, i od sada spremni da se pokore. Oni sanjaju o tome, da ih u buduće francuzka uprava obskrbljuje ječmom, i da naša saharska vojska brani njihovu sigurnost. A istina je, da bi jednom pokoreni mnogo dobili u materijalnom pogledu.

Ali su oni sva trojica od krvi El-Mamuna, emira Trarza. (Čini mi se, da se varam u njegovu imenu.)

Poznavao sam ga, dok je bio naš vazal. Priznali su mu pravo na službene počasti za učinjene usluge, vlada ga je učinila bogatim, a plemena su ga poštivala, pa kako se činilo, nije mu ništa manjkalo od vidljivog blaga. Ali jedne noći, a da se to nije moglo slutiti ni po kakvim ranijim znacima, umorio je častnike, što su ga pratili po pustinji, oteo sve deve i sve puške i pridružio se nepokorenim plemenima.

Nazivaju izdajom ovakove nenadane pobune, ovakav junačan i očajan bieg poglavice, koji će sada živjeti kao prognanik u pustinji, ovu kratku slavu, što će se naskoro ugasiti poput rakete pred branom pokretne saharske čete, pa se čude ovom nenadanom ludilu.

A ipak je poviest El-Mamuna poviest i mnogih drugih Arapa. Stario je. Kad starimo, onda razmišljamo. Tako je jedne večeri odkrio, da je izdao islamskog Boga i da je uprljao svoju ruku potvrđujući njome u ruke kršćanina neku trgovinu, kojom je sve izgubio.

I zaista, što su za njega značili ječam i mir? Taj negdašnji ratnik, koji je postao pastir, sjetio se sada, da je nekad živio u nekoj Sahari, gdje je svaki nabor pieska bio izpunjen prikrivenim prietnjama, gdje su logorišta, daleko u noći, postavljala straže da bdiju oko njih, gdje su viesti, što su pričale o kretnjama neprijatelja, izazivale snažno udaranje srdca oko noćne vatre. Sjetio se okusa pučine, što ga ljudi nikad više ne zaboravljaju, kad ga jednom okuse.

Evo, danas on tumara bez slave po nekom smirenom prostoru, praznom i neslavnom. I tek je danas Sahara za njega zaista pustinja.

Možda je poštivao one častnike, koje je umorio. Ali ljubav za Allaha jača je od svega.

— Laku noć, El-Mamune!

— Neka te Bog štiti!

Častnici su se zamotali u svoje pokrivače i izpružili se po piesku kao na nekoj splavi pod zviezdama. I eto se polagano okreću sve zviezde, a čitavo nebo označuje noćne satove. Evo mjeseca, što se naginje prema piesku, dok ga Njegova Mudrost ne vrati opet u ništa. Naskoro će kršćani zaspati. Još koji časak, pa će samo još zviezde sjati. A onda — da bi izrođena plemena opet bila uzpostavljena u svojoj negdašnjoj slavi, da bi ponovno započeli biegovi i progoni, što jedino vraćaju sjaj ovom piesku, biti će dovoljan slab krik ovih kršćana, što će biti ugušen u njihovom vlastitom snu... Još koji časak, pa će se iz nepopravljivog roditi čitav jedan sviet...

I tako su umorili one liepe pozaspale poručnike.

V.

U Juby-u su me danas pozvali Kemal i njegov brat Mujan, i tako sad pijem čaj pod njihovim šatorom. Mujan me šutke promatra u divljoj sumnjičavosti, a njegova mu plava koprena pokriva usne. Samo Kemal razgovara sa mnom i izvršuje sve dužnosti učtivosti.

— Moj šator, moje deve, moje žene, moji robovi su tvoji.

Mujan, ne puštajući me iz očiju, nagne se prema svom bratu, izgovori nekoliko rieči, a zatim opet zapadne u šutnju.

— Što kaže?

— On kaže: »Bonnafous je R'Geibatima ukrao tisuću deva.«

Ne poznam tog Bonnafousa, meharističkog*) častnika saharskih četa. Ali poznajem veliku legendu o njemu, što kruži među Maurima. Oni o njemu govore s biesom, ali kao o nekom bogu. Njegova prisutnost povećava slavu pustinje. Opet se je danas pojavio, a da se i ne zna kako, iza nekih rezzou-a što napreduju prema jugu, kradući im njihove deve na stotine, sileći ih da navale na njega, kako bi očuvali svoje blago, za koje su mislili da se nalazi u sigurnosti. I sada, nakon što je spasio Atar ovim svojim pojavljivanjem poput arkanđela, nakon što je svoj logor smjestio na vrh neke vapnenaste uzvisine, ostaje tamo uzpravan poput nagrade, što je treba osvojiti, a privlačivost njegove slave je tolika, da sili plemena da krenu u susret njegovom maču.

Mujan me pogleda još tvrđe i opet progovori.

— Što kaže?

— On kaže: »Sutra ćemo krenuti na rezzou protiv Bonnafousa. Tri stotine pušaka.«

Već sam nešto bio naslutio o tome. Već su nekoliko dana vodili deve k bunarima, a onda ta viećanja i taj zanos! Činilo mi se, da opremaju neki nevidljivi jedrenjak. A vjetar s pučine, što će ga odnieti, već obilazi. Uslied prisutnosti Bonnafousa svaki je korak prema jugu slavno djelo. Pa tako ne mogu razlikovati, koliko u takvim podhvatima ima mržnje, a koliko ljubavi.

*) Meharisti su odredi francuzke kolonialne vojske, što jaše na devama.

To je prava razkoš, posjedovati na svietu takvog liepog neprijatelja, kojega treba umoriti. Tamo gdje se on iznenada pojavi, plemena u blizini smotavaju svoje šatore, skupljaju svoje deve i bježe, drhčući pred mogućnošću, da se s njim nađu licem o lice, ali i najudaljenija plemena hvata ista vrtoglavica kao u ljubavi. Oni se trgnu iz mira svog šatora, iz zagrljaja žena, iz sretnog sna, oni odkrivaju, da ništa na svietu nije toliko vriedno, kao da jednom u zoru — nakon dva mjeseca mučnog hoda prema jugu, goruće žeđe i strašnog čekanja, čučeći pod udarcima pješčane bure — iznenada sretneš saharsku četu i da onda, ako Bog dopusti, umoriš satnika Bonnafousa.

— Bonnafous je jak, povjerava mi Kemal.

Sada znam za njihovu tajnu. Kao oni muževi, koji žude za nekom ženom, pa sanjaju o njezinom ravnodušnom koraku, okrečući se čitavu noć po svom krevetu, ranjeni, izgoreni od te ravnodušne šetnje, što je ona nastavlja u njihovim sanjama, tako i njih muči daleki korak Bonnafousa. Obilazeći sve rezzou-e, što su se uputili protiv njega, ovaj kršćanin odjeven poput Maura ušao je na čelu svojih dvie stotine maurskih pirata na nepokoreno područje, tamo gdje bi se i posljednji od njegovih ljudi, oslobođen francuzkog jarma, mogao nekažnjeno probuditi iz svog robstva i žrtvovati ga svom Bogu na ovom kamenitom stolu, tu, gdje ih samo njegova slava obuzdava, pa ih plaši čak i njegova očigledna bezpomoćnost. I ove iste noći prolazi on i prolazi ravnodušno kroz njihov grubi san, a njegov korak odzvanja sve do samog srdca pustinje.

Mujan, još uviek nepomičan, razmišlja na dnu svog

šatora poput nekog reliefa izdjelanog na plavom granitu. Samo njegove oči blješte i njegov srebrni bodež, što više nije samo igračka. Kako se promienio, odkada se pridružio rezzou-u! Više no ikada osjeća vlastitu plemenštinu i smlavljuje me svojim prezirom, jer on će poći u susret Bonnafousu, jer on će krenuti u zoru, tjeran mržnjom, što nosi sve znakove ljubavi.

Još jednom se nagne prema svom bratu, govori sasvim tiho, gledajući me.

— Što kaže?

— Kaže, da će pucàti u tebe, ako te sretne izvan tvrđave.

— Zašto?

— On kaže: »Ti posjeduješ zrakoplove i radio, ti posjeduješ Bonnafousa, ali ti ne posjeduješ istinu.«

Mujan, nepomičan u svojim plavim koprenama s naborima kao na nekom kipu, sudi o meni.

— On kaže: »Ti jedeš salatu poput koze i svinjetinu poput svinje. Tvoje bezstidne žene pokazuju svoja lica: on je to vidio.«

— On kaže: »Ti se nikada ne moliš Bogu«.

— On kaže: »Čemu ti služe tvoji zrakoplovi, tvoj radio, tvoj Bonnafous, ako ne posjeduješ istinu?«

Divim se ovom Mauru, koji ne brani svoju slobodu, jer u pustinji su svi slobodni, koji ne brani neko vidljivo blago, jer pustinja je gola, ali brani neko nevidljivo carstvo. U tišini pješčanih valova, Bonnafous poput pirata prošlih vremena vodi svoju četu, i zahvaljujući njemu logorište Cap Juby nije više ognjište mirnih pastira. Oluja,

što se zove Bonnafous, spušta se prema njemu, i zbog njega se u večer dobro povezuju šatori. Kako je potresna ta tišina na jugu: to je tišina Bonnafousa! A Mujan, stari lovac, prisluškuje njegovom hodu po vjetru.

Kad se jednom Bonnafous vrati u Francuzku, njegovi se neprijatelji ne će ni najmanje radovati tome, već će ga naprotiv oplakivati, kao da njegov odlazak odnosi njihovoj pustinji jedan od njezinih stožera i njihovom životu nešto od njegove slave, pa će reći:

— Zašto odlazi tvoj Bonnafous?

— Ne znam...

On je godinama stavljao na kocku svoj život protiv njihovog. On je iz njihovih pravila učinio svoja pravila. Spavao je s glavom naslonjenom na njihovo kamenje. Tokom vječnih proganjanja upoznao je kao i oni upravo biblijske noći zviezda i vjetra. I eto sada odlazeći on pokazuje, da nije igrao sudbonosnu igru. On ostavlja stol najvećom lakoćom. A Mauri, koje on sada ostavlja da igraju sami, gube povjerenje u smisao života, koji više ne obvezuje ljude do posljednje kapi krvi. Ipak žele sačuvati svoju vjeru u njega:

— Tvoj Bonnafous: vratit će se.

— Ne znam.

Vratit će se, misle Mauri, Europske igre ne će ga više moći zadovoljiti, ni garnizonski bridge, ni napredovanja u službi, ni žene. Vratit će se, proganjan od uspomena na svoju izgubljenu plemenštinu, onamo, gdje nam na svakom koraku jače zakuca srdce, kao kad idemo u susret ljubavi. Možda je i vjerovao, da ovdje proživljuje samo neku pustolovinu i da će tamo — u Francuzkoj — naći

ono bitno, ali će s gađenjem odkriti, da je jedino pravo bogatstvo posjedovao ovdje, u ovoj pustinji: slavlje pieska, noć, tišinu, ovu domovinu vjetra i zviezda. A ako se Bonnafous jednog dana vrati, ova će se viest već u prvoj noći proširiti čitavim nepokorenim područjem. Negdje daleko u Sahari Mauri će znati, da on sada spava u sredini svojih dvie stotine pirata. Onda će u tišini voditi svoje trkaće deve do bunara. Pripremit će zalihe ječma. Pregledat će puške — gonjeni mržnjom ili ljubavlju.

VI.

— Sakrij me u jedan zrakoplov za Marakeš...

Svake mi je večeri u Juby-u ovaj rob uputio ovu kratku molbu. Nakon toga, učinivši sve što je mogao da se opet dočepa života, sjeo bi prekriživši noge i pripravljao mi čaj. Sada je za jedan dan bio miran, jer se je — kako je mislio — bio povjerio jedinom liečniku, koji ga je mogao izliečiti, i pomolio se jedinom Bogu, koji ga je mogao spasiti. Razmišljao je, sagnut nad svojim kotlićem, o priprostim slikama svog života, o crnoj zemlji Marakeša, o njegovim ružičastim kućama, o tim osnovnim dobrima, što su mu bila oteta. Nije mi zamjeravao, što sam šutio ni što sam oklievao da mu vratim život: nisam bio čovjek poput njega, već snaga, koju je trebalo pokrenuti, nešto poput povoljnog vjetra, što će se jednog dana probuditi nad njegovom sudbinom.

No kako sam bio samo običan pilot i upravitelj zračnog pristaništa u Cap Juby-u tek na nekoliko mjeseci, te

nisam imao na razpolaganje većeg blaga od ove barake, prislonjene na španjolsku utvrdu, a u toj baraci jedan sud za umivanje, jednu kantu sa slanom vodom i jedan prekratki krevet, mnogo sam manje vjerovao u svoju moć.

— Stari moj Bark, vidjet ćemo...

Svi se robovi zovu Bark, pa se je zato i on zvao Bark. Ali unatoč četirigodišnjeg robstva još se nije bio pomirio sa svojom sudbinom: sjećao se je još, da je jednom bio kralj.

— Bark, čime si se bavio u Marakešu?

U Marakešu, gdje su bez sumnje njegova žena i njegova djeca bili još živi, bavio se je upravo divnim zvanjem:

— Bio sam vodič stada i zvao sam se Muhamed!

Poglavice su ga pozivali k sebi:

— Htio bih prodati volove, Muhamede. Pođi i potraži ih u gori.

Ili:

— Imam tisuću ovaca na ravnici, odvedi ih u visine na pašu.

I Bark, naoružan žezlom od maslinovog drva, upravljao je njihovim odlazkom. Jedini je on bio odgovoran za ovaj narod ovaca, zadržavajući one preživahne, da polaganije napreduju radi jagnadi koja se tek trebala roditi, a požurujući pomalo one ljenivice, hodao je okružen povjerenjem i poslušnošću sviju. Jedini koji je znao, prema kojoj se obećanoj zemlji uzpinju, jedini koji je znao pročitati svoj put u zviezdama, izpunjen znanjem, što ga nije dielio s ovcama, sam bi odlučivao u svojoj mudrosti

o času odmora i času napajanja. A noću, uzpravan usred njihovog sna, obuzet nježnošću za toliku nerazboritu slabost, Bark, taj liečnik, prorok i kralj, molio se za svoj narod.

Jednog su mu dana pristupili Arapi:

— Dođi s nama da potražimo životinje na jugu.

Dugo je morao pješačiti, a kad je nakon tri dana bio daleko napredovao po nekom usječenom putu u gori, na granici nepokorenog područja, jednostavno su mu stavili ruku na rame, nazvali ga Barkom i prodali ga.

Poznavao sam i drugih robova. Svakog sam dana odlazio pod šatore, da tamo pijem čaj. I tamo, izpružen bosih nogu po sagu od debele vune, što je jedina razkoš nomada, i po kojemu on za nekoliko sati osniva svoj dom, uživao sam promatrajući kako dan putuje. U pustinji osjećamo proticanje vremena. Pod sunčevim žarom već smo na putu prema večeri, prema onom svježem vjetru, što će nam okupati uda i oprati sav znoj. Pod sunčevim žarom napreduju i životinje i ljudi jednako stalno, kao prema smrti, prema ovom velikom napajalištu. Tako i bezposlica nije nikad prazna. I čitav nam se dan čini liep poput puteva što vode prema moru.

Poznavao sam te robove. Oni ulaze pod šator, kad gospodar iz škrinje za dragocjenosti izvuče grijalo, kotlić i čaše, iz te škrinje, težke od upravo nevjerojatnih predmeta: lokota bez ključeva, vaza za cvieće bez cvieća, zrcala za tri sous-a, starog oružja, što nas, izbačene tako usred pieska, sjećaju na neki brodolom.

Onda niemi rob napuni grijalo suhim grančicama, duše u žeravicu, napuni kotlić, a njegovi snažni mišići,

što bi mogli izkorieniti cedar, zabavljeni su poslom, što bi ga mogla obaviti mala djevojčica. Spokojan je. Zadubljen je u ovu igru: praviti čaj, njegovati deve, jesti. Pod žarkim suncem napredovati ususret noći i pod ledom golih zviezda željeti žarki dan. Sretne li su sjeverne zemlje, kojima godišnja doba sastavljaju uviek nove legende: ljeto legendu o sniegu, zima legendu o suncu, a tužnih li tropa, gdje se kao u nekoj parnoj kupelji ništa mnogo ne mienja, ali sretne li Sahare, gdje dan i noć tako jednostavno zibaju čovjeka iz jedne nade u drugu.

Kadkada crni rob čučne pred vrata i uživa u večernjem vjetru. U ovom težkom tielu zatočenika ne dižu se više uspomene. Jedva se još sjeća časa otmice, onih udaraca, onih krikova, onih mužkih ruku što su ga svalile u njegovu sadašnju noć. Od tog se je časa zadubio u neki čudan san, lišen poput sliepca svojih tromih senegalskih rieka ili svojih bielih gradova Južnog Maroka, lišen poput gluhaka poznatih glasova. Nije taj crnac nesretan, on je osakaćen. Upavši jednog dana u životno kolo nomada, povezan s njihovim selitbama, prikovan za život uz njihove putanje kroz pustinju, što bi on mogao još sačuvati zajedničkog s nekom prošlošću, nekim ognjištem, s nekom ženom i nekom djecom, koji su za njega isto tako mrtvi kao mrtvaci?

Ljudima, koji su dugo živjeli u nekoj velikoj ljubavi, što im je poslije oduzeta, kadkada dodija njihova samotna otmjenost, pa u nekoj osrednjoj ljubavi nađu svoju sreću. Odricanje im je sladko, i milo im je, što mogu služiti i vratiti se miru svakodnevnih stvari. Tako i rob ulaže svoj ponos u žeravicu svog gospodara.

— Evo, uzmi, kaže kadkada gospodar zarobljeniku.

To je čas, kad je gospodar dobar prema robu radi nestajanja svakog umora i svakog nesnosnog žara, radi ovog zajedničkog ulaženja u svježinu. I on mu odobri čašu čaja. A rob će, sav izpunjen zahvalnošću, za ovu čašu čaja poljubiti gospodaru koljena. Rob nije nikad obterećen okovima. A zaista mu nisu ni potrebni! Kako je vjeran! Neka se mudro odrekne crnog svrgnutog kralja u sebi: onda će biti samo sretan zatočenik.

A ipak će ga jednog dana osloboditi. Kad jednom odviše ostari a da bi zaslužio svoju hranu ili svoje odielo, odobrit će mu prekomjernu slobodu. Kroz čitava tri dana nudit će se uzalud od šatora do šatora, svakog dana sve slabiji, a na kraju trećeg dana, leći će — još uviek pokorno — u piesak. Tako sam ih vidio u Juby-u kako goli umiru. Mauri su prolazili pokraj njihovog dugog umiranja, ali bez okrutnosti, a mali su Mauri igrali pokraj ovog tamnog brodoloma, pa su svakog jutra trčali onamo, da pogledaju, da li se još miče, ali se nisu rugali starom sluzi. Sve je to bilo u prirodnom redu. Bilo je, kao da su mu rekli: »Dobro si radio, zaslužio si počinak, idi spavati.« On, uviek izpružen, osjećao je glad, što je samo vrtoglavica, ali nije osjećao nepravdu, što jedina muči. Polagano se je stapao sa zemljom. Sunce ga je osušilo, a zemlja primila. Trideset godina rada, a onda pravo na počinak i na zemlju!

Prvog, kojega sam vidio, nisam čuo jadikovati: ali nije ni imao protiv koga da se žali. Osjećao sam u njemu neki nejasan pristanak, pristanak zalutalog gorštaka, koji je na kraju svojih snaga, pa je legao u snieg umotavši se svojim sanjama i sniegom. I nije me mučila njegova patnja. Nisam u nju vjerovao. Ali smrću čovjeka umire čitav jedan nepoznati sviet, pa sam se pitao, kakve li su to predočbe, što u njemu tonu. Kakvi li nasadi u Senegalu, kakvi li bieli gradovi Južnog Maroka propadaju malo po malo u zaborav? Nisam mogao znati, da li se u ovom crnom klubku ne gase možda samo biedne brige: čaj, što ga treba prirediti, životinje, koje treba napojiti... Da li će zadriemati robska duša ili će čovjek, uskrsnuvši u provali uspomena, umrieti u pravoj svojoj veličini? Kosti ove lubanje bile su za mene poput one stare škrinje za dragocjenosti. Nisam znao kakva je šarena svila, kakve su slike o svečanostima, kakvi su ovdje tako suvišni ostatci izbjegli brodolomu. Ova je škrinja bila tu, zaključana i težka. Nisam znao kakav se to dio svieta pretvara u ništa s ovim čovjekom, kroz ovaj gigantski san njegovih posljednjih dana, raztvarajući se u ovoj sviesti i u ovom mesu, što su se malo po malo pretvarali u noć i korienje.

Bio sam vodič stada i zvao sam se Muhamed...

Bark, taj crni zatočenik, bio je prvi za kojega znam, da se je opirao. Nije to bilo ništa, što su mu Mauri oduzeli slobodu i jednog dana učinili od njega stvorenje biedno i golo poput novorođenčeta. Ima takvih Božjih oluja, što u jednom satu unište čitavu žetvu čovjeka. Ali strašnije nego njegovom imanju prietili su Mauri njegovoj ličnosti. No Bark se nije odrekao nje, mada bi toliki drugi zarobljenici dopustili, da u njima umre taj biedni

vodič stoke, koji se muči čitavu godinu, da bi zaradio svoj kruh.

Bark se nije udomio u robstvu, kao što se neki, izmoreni od predugog čekanja, zadovolje osrednjom srećom. On nije htio, da njegove robske radosti ovise o milosti gospodara robova. On je onom nestalom Muhamedu sačuvao kuću, što ju je taj Muhamed posjedovao u njegovim grudima. Ovu kuću, što je tugovala nad svojom prazninom, no u kojoj se više nitko ne će nastaniti. Bark je bio sličan onim siedim čuvarima, koji usred travom obraslih drvoreda i u dosadi nepromjenljive tišine umiru od vjernosti.

Ne bi on rekao: »Ja sam Muhamed ben Lhausin«, nego: »Zvao sam se Muhamed«, sanjajući o onom danu, kad će ova zaboravljena ličnost opet uzkrsnuti i samom svojom pojavom odtjerati ovu robsku prividnost. Kadkada su mu se u tišini noći vraćale sve njegove uspomene u svoj svojoj podpunosti poput neke pjesme iz djetinstva. »Usred noći« pričao nam je naš maurski tumač, »usred noći govorio bi o Marakešu i plakao.« U samoći sve mu se vraćalo. U njemu bi se probudio onaj drugi, bez ikakve opomene, raztegnuo bi se njegovim vlastitim udovima, tražeći ženu kraj sebe u toj pustinji, gdje se nikad ni jedna žena nije približila Barku, slušajući pjesmu vode s izvora, ovdje, gdje nikad nije izvirao ni jedan izvor. I Barku se zatvorenih očiju činilo, da stanuje u nekoj bieloj kući, ovdje, gdje je svake noći sjedio pod istom zviezdom, ovdje, gdje ljudi stanuju u kućama od devine dlake i putuju s vjetrom. Nabijen ovim starim nježnostima, što su na tajanstven način oživljavale, kao

da je njihov pol bio blizu, dolazio je Bark k meni. Htio mi je reći, da je spreman, da su svi njegovi nježni osjećaji spremni, i da više ništa ne manjka, nego da se vrati kući i da ih počne razsipati. A zato bi bio dovoljan samo jedan znak s moje strane. I Bark se je smiešio odkrivajući mi lukavštinu, na koju sigurno još nisam bio pomislio:

— Sutra odlazi poštanski zrakoplov. Sakrit ćeš me u zrakoplov za Agadir...

— Siromašni moj stari Bark!

Ta živjeli smo na nepokorenom području, pa kako smo mu mogli pomoći da pobjegne? Sutradan bi već Mauri Bog zna kakvim pokoljem osvetili otmicu i uvriedu. Već sam bio pokušao odkupiti ga uz pomoć mehaničara pristaništa Laubergue-a, Marchala i Abgralla, ali Mauri ne susreću svakog dana Europljane, koji žele kupiti roba, pa zato izkorišćuju priliku.

— Za dvadeset tisuća franaka.

— Zar nam se rugaš?

— Pogledaj samo ove snažne ruke u njega...

I tako su prolazili mjeseci.

Konačno su zahtjevi Maura pali, pa sam, podpomognut od prijatelja iz Francuzke, kojima sam bio pisao, našao mogućnost da odkupim starog Barka.

To su bili liepi pregovori! Trajali su osam dana. Proveli smo ih sjedeći u okrugu na piesku, petnaest Maura i ja. Neki prijatelj vlastnika, koji je bio i moj prijatelj, Zin Uld Rhatari, pravi razbojnik, potajno me podupirao:

— Prodaj ga, izgubit ćeš ga ionako, govorio mu je po mom savjetu. Bolestan je. Bolest se ne vidi izvana, ali je ipak u njemu. Doći će dan, kad će ga srušiti. Prodaj ga brzo Francuzu.

Nekom drugom razbojniku, Radži-u, bio sam obećao nagradu, ako mi pomogne zaključiti kupnju, pa je Radži nagovarao vlastnika:

— S tim ćeš novcem kupiti deve, puške i naboje. Tako ćeš se moći spremiti na rezzou i ratovati protiv Francuza. Na taj ćeš način dovesti iz Atara tri ili četiri sasvim nova roba. Rieši se ovog starog.

I tako su mi prodali Barka. Zaključao sam ga na šest dana u našu baraku, jer da se prije odlazka zrakoplova vani šetao, Mauri bi ga opet bili uhvatili i prodali u neko udaljeno mjesto.

Ali sam ga oslobodio njegovog robskog stanja. I to je bio liep obred. Došao je marabu i prijašnji vlastnik, pa Ibrahim, glavar Juby-a. Ova tri razbojnika, koji bi mu najradije bili odsjekli glavu na dvadeset metara udaljenosti od utvrde, samo kako bi mi mogli napakostiti, vruće su ga zagrlili i podpisali službenu izpravu.

— Od sada si naš sin.

Bio je i moj, po zakonu.

I Bark zagrli sve svoje otčeve.

U našoj je baraci živio u sladkom robstvu sve do časa odlazka. Dvadeset puta na dan morali smo mu tumačiti ovo lako putovanje: U Agadiru će napustiti zrakoplov i tu će mu uručiti putnu kartu za autobus do Marakeša. Bark se je igrao slobodna čovjeka kao što se

diete igra iztraživača: ovaj odlazak u život, ovaj autobus, ovo množtvo, ovi gradovi, što će ih opet ugledati...

Laubergue me posjeti u ime Marchala i Abgralla. Bark nije smio umrieti od glada kad se bude izkrcao iz zrakoplova. Dali su mi tisuću franaka za njega; tako je Bark mirno mogao tražiti neko zaposlenje.

Sjetio sam se onih starih gospođa, koje se »bave dobročinstvima«, pa daruju dvadeset franaka i zato zahtievaju zahvalnost. Laubergue, Abgrall i Marchal, zrakoplovni mehaničari, dajući ovih tisuću franaka nisu to smatrali »dobročinstvom«, a još su manje zahtievali zahvalnost. Nisu to učinili ni iz samilosti, kao te iste stare gospođe, koje sanjaju o sreći. Oni su samo pomogli, da se jednom čovjeku vrati njegovo ljudsko dostojanstvo. Znali su isto tako dobro kao i ja, da će — kad jednom prođe opojnost povratka — prva vjerna prijateljica, što će Barku izaći u susret, biti bieda, i da će još prije no što prođe tri mjeseca težko raditi na nekoj željezničkoj pruzi vadeći stupove. Bit će manje sretan nego kod nas u pustinji. Ali je bilo njegovo pravo, da bude svoj među svojima.

— Pođi, stari moj Bark, i budi čovjek.

Zrakoplov je drhtao, spreman da uzleti. Bark se je posljednji put nagnuo nad neizmjernim očajem Cap Juby-a. Pred zrakoplovom skupilo se dvie stotine Maura, kako bi dobro vidjeli kakvo to lice pravi rob na pragu života. U slučaju nezgode bili bi ga malo podalje opet zarobili.

I mi smo mahali za oproštaj našem novorođenčetu od

petdeset godina, pomalo zbunjeni, što smo ga pustili da ode u sviet.

— Zbogom, Bark.

— Ne.

— Kako: ne?

— Ne. Ja sam Muhamed ben Lhausin.

Zadnje nam je viesti o njemu donio Arapin Abdalah, koji je na našu molbu nadzirao Barka u Agadiru.

Autobus je tek pred večer odlazio, pa je tako Bark imao čitav dan na razpolaganje. Najprije je tako dugo i bez ijedne rieči lutao tim malim gradom, da je Abdalah primietio njegov nemir i zabrinuo se:

— Što ti je?

— Ništa...

Bark u svojoj neograničenoj slobodi nije još pravo ni posjećao svoje uzkrsnuće. Doduše je osjećao neku mlaku sreću, ali osim ove sreće nije još osjetio nikakvu razliku između onog Barka od jučer i ovog današnjeg. A ipak je u podpunoj jednakosti dielio s drugim ljudima ovo sunce i pravo da sjedne ovamo u ovu sjenicu arapske kavane. Sjeo je. Naručio je čaja za Abdalaha i sebe. To je bila njegova prva gospodska gesta; mislio je, da će ga njegova nova moć preobraziti. Ali poslužitelj mu je nalio čaj bez ikakvog uzbuđenja, kao da je to sasvim obična stvar. Nije osjećao, nalievajući čaj, da ovim slavi slobodna čovjeka.

— Pođimo drugamo, reče Bark.

Popeli su se prema Kasbi, što nadvisuje Agadir.

Male berberske plesačice izašle su im u susret. Vladale su se s toliko pitome nježnosti, da se je Bark preobrazio: one su ga, a da to i nisu znale, prve dočekale na pragu života. Uhvativši ga za ruke ponudile su ga čajem, vrlo ljubezno doduše, ali onako, kao što bi to bile učinile i svakom drugom čovjeku. Bark je htio pričati o svom Uzkrsnuću. Tiho su se nasmijale. Bile su zadovoljne za njega, jer je on bio zadovoljan. Dodao je, da ih zadivi: »Ja sam Muhamed ben Lhausin.« Ali to ih nije ni najmanje iznenadilo. Svi ljudi imaju imena, a toliki se vraćaju iz tako dalekih krajeva...

Opet je odvukao Abdalaha u grad. Lutao je pored židovskih dućana, promatrao more, mislio, kako sada može otići bilo kojim pravcem i da je slobodan... Ali mu se ova sloboda činila gorkom: prije svega mu je odkrila, kako su sve njegove veze s ljudima bile prekinute.

Kad je neko diete prošlo mimo njega, Bark mu pomiluje lice. Diete se nasmieši. I nije to bilo diete njegovog gospodara, kojemu se je Bark htio dodvoriti. Bilo je to slabašno diete, koje je Bark dobrodušno pomilovao. I koje se smiešilo. I ovo je diete probudilo Barka, pa je Bark osjetio, da ipak još nešto znači na ovom svietu radi ovog slabašnog djeteta, koje mu se nasmiešilo. Sjetio se je nečega i počeo hodati velikim koracima.

— Što tražiš? zapita Abdalah.

— Ništa, odgovori Bark.

Ali kad se je na zaokretu neke ulice gotovo sudario s nekom hrpom djece, što su se igrala, zaustavio se. Tu je to. Pomatrao ih je šutke. A zatim se udaljio prema

onim židovskim dućanima i vratio se noseći na rukama gomilu darova. Abdalah se uzbuni.

— Glupane, čuvaj svoj novac!

Ali ga Bark nije više slušao. Ozbiljno je svakom djetetu dao znak. I male su se ruke pružale prema igračkama i narukvicama i zlatom izvezenim papučama. A svako je diete, čvrsto zgrabivši svoje blago, pobjeglo kao divlje.

Čuvši ovu novost i ostala su djeca Agadira dotrčala sa svih strana k njemu: Bark ih je obuo zlatnim papučama. A u okolici Agadira druga su se djeca, uzbuđena ovom viešću, podigla i uzpinjala se vičući prema ovom crnom bogu, pa su grčevito se držeći za njegovo staro robsko odielo tražila svoj dio. To je bila Barkova propast.

Abdalah je smatrao, da je »lud od radosti«. No ja mislim, da Bark nije htio samo podieliti svoju preveliku sreću.

On je, budući da je bio slobodan, posjedovao najbitnija dobra: pravo, da izazove ljubav, da ode prema zapadu ili sjeveru i da zasluži svoj kruh svojim radom. A i čemu taj novac u času, kad je osjećao, kao što se osjeća strašan glad, potrebu da bude čovjek među drugima, da bude povezan s njima. Plesačice u Agadiru bile su doduše nježne prema starom Barku, ali se bez žaljenja bio razstao s njima, kao što je i došao: one ga nisu trebale. Poslužitelj u arapskoj kavani, prolaznici na ulici, svi su u njemu poštovali slobodna čovjeka, dielili s njim bratski svoje sunce, ali nitko nije pokazao da ga treba. Bio je slobodan, ali tako bezkrajno slobodan, da više nije osjećao svoju

zemaljsku težinu. Manjkao mu je teret ljudskih veza, što otežava naša napredovanja, suze, opraštanja, predbacivanja, radosti, sve ono, što čovjek miluje ili kida svaki put, kad se pokuša pokrenuti, onih tisuću veza, što ga povezuju s drugima i daju mu njegovu stalnu težinu. Ali sada je Bark već bio obterećen s tisuću dječjih želja...

Tako je počelo Barkovo carevanje usred slave zalazećeg sunca u Agadiru, u onoj večernoj svježini, što je tako dugo bila jedina blagost, jedino utočište. A kad se približio čas odlazka, Bark je, okupan ovom plimom djece, kao prije od svojih ovaca, napredovao režući svoju prvu brazdu u novom svietu. Sutra će se vratiti u biedu svoje obitelji, odgovoran za više života, no što će njegove stare ruke moći prehraniti, ali je već ovdje dostigao svoju pravu težinu. Poput arkanđela, koji je bio previše lak, da bi mogao živjeti ljudskim životom, ali koji je malo varao u igri i ušio olovo u svoj pojas, Bark je napredovao teškim koracima, dok ga je tisuću djece, kojoj su tako silno bile potrebne zlatne papuče, vuklo prema zemlji.

VII.

Takva je pustinja. Koran, koji sadrži samo pravila životne igre, pretvara piesak u carstvo. Usred neke prazne Sahare odigrava se tajanstvena igra, što uzbuđuje ljudske strasti. Pravi život pustinje ne sastoji se u selenju plemena, što traže pašnjake, već u igri, što se ovdje odigrava. Kakve li stvarne razlike između pokorenog pieska i onog drugog! A nije li tako za sve ljude? Nasuprot ovoj preobraženoj pustinji sjećam se svojih djetinjskih igara, su-

mračnog i zlatnog perivoja, što ga je naša mašta izpunila božanstvima, ovog bezgraničnog carstva, što smo ga mi izgradili na tom nikad posve iztraženom četvornom kilometru. Sačinjavali smo zatvoren sviet, zatvorenu civilizaciju, u kojoj su koraci imali svoje posebno značenje, a stvari svoj smisao, što ne bi bio dopušten ni u kojoj drugoj. Što ostane, kad jednom postanemo ljudi i živimo pod drugim zakonima, od ovog perivoja, izpunjenog sjenama djetinstva, čarobnog, hladnog, žarkog, gdje sada, kad se jednom vratimo tamo, upravo s očajem prolazimo izvana uz zid, uz taj mali zid od sivog kamena, čudeći se, što nalazimo zatvorenu tako uzkim pojasom onu cielu pokrajinu, što je za nas značila bezkrajnost, i shvaćajući, da u tu bezkrajnost ne ćemo nikad više ući, jer bi se trebalo vratiti u igru, a ne samo u perivoj.

Ali više nema nepokorenog područja. Cap Juby, Cisneros, Peurto-Cansado, Saguet-El-Hamra, Dora, Smarra — nema tu više tajna. Obzorja, prema kojima smo letjeli, ugasila su se jedno za drugim, poput onih kukaca, koji gube svoju boju, kad ih jednom uhvatimo u zamku svojih toplih ruku. Ali onaj, što je jurio za njima, nije bio igračka tlapnje. Nismo se obmanjivali leteći za odkrićima. Kao ni onaj sultan iz Tisuću i jedne noći, koji je žudio za tako nježnom stvari, da su se njegove liepe zarobljenice jedna za drugom u zoru gasile u njegovom zagrljaju, jer su, jedva što ih se dotakao, izgubile zlato svojih krila. Mi smo se hranili čarolijama pieska, a drugi će možda tamo bušiti petrolejske bunare i obogatiti se svojom robom. Ali oni će doći prekasno. Jer zabranjeni gajevi paoma ili djevičanska prašina školjki već su nama

predali svoje najskupocjenije blago: oni daruju samo jedan čas dubokog životnog žara, a taj smo proživjeli mi.

*

* *

Pustinja? Bilo mi je dano, da je jednom osjetim do dna srdca. Tokom jednog leta u Indokinu godine 1935., našao sam se u Egiptu, na kraju Libije, uhvaćen u piesku kao u nekom ljepilu, pa sam mislio da ću u njemu poginuti. Evo kako je bilo.

VII.

U SRDCU PUSTINJE

1.

Kad sam se približio Sredozemnom moru, susreo sam nizke oblake. Spustio sam se do dvadeset metara nad morem. Kiša se razbijala o moj vjetrobran, a more kao da se puši. Jako sam se mučio, da nešto vidim i da se ne sukobim s jarbolom kakvog broda.

Moj mehaničar André Prévot palio mi je cigarete.

— Kave...

Nestao je u pozadini zrakoplova i vratio se s termosbocom. Pio sam. Od vremena na vrieme lupnuo sam po ručici za plin, kako bih sačuvao dvie tisuće i jednu stotinu okretaja. S jednim sam pogledom izpitao kazala: moji su podanici poslušni, svaka je kazaljka na svom mjestu. Drugi sam pogled bacio na more, što se pod kišom izparivalo poput velike kade pune vruće vode. Da sjedim u hidroavionu, žalio bih, što je tako nemirno. Ali sam u zrakoplovu, pa bilo nemirno ili ne, ne mogu se na nj spustiti. A to mi je davalo, ne znam ni sam zašto, neki bezsmisleni osjećaj sigurnosti. More pripada svietu, koji nije moj. Nezgoda nad njegovom površinom me se ne tiče niti mi prieti: nisam opremljen za more.

Nakon jednog sata i trideset minuta leta kiša je prestala. Oblaci su još uviek vrlo nizki, ali ih svjetlost već probija poput širokog smieška. Divim se ovom polaganom pripravljanju liepog vremena. Nagađao sam, da se nad mojom glavom nalazi slaba naslaga biele vune. Skrenuo sam, da izbjegnem gustoći: nije više bilo potrebno da se probijam kroz njezino srdce. I evo prve čistine...

Već sam unapried osjećao da dolazi, a da je još nisam ni vidio, jer sam na moru sebi nasuprot primietio dugu prugu prerijske boje, neku vrst oaze sjajno zelene i duboke, slične onim poljima ječma, što su mi stezala srdce, kad bih se, nakon što sam bio preletio tri tisuće kilometara pieska, iz Senegala vraćao u Južni Maroko. I ovdje mi se čini kao da se približujem području, na kojem se može živjeti, pa me obuzima neka laka radost. Okrenuo sam se prema Prévotu:

— Svršeno je. Sve je u redu!

— Da, sve je u redu...

Tunis. Dok su mi punili benzinske rezervoare, podpisivao sam izprave. Ali u času kad sam izašao iz ureda, čuo sam neki »pluf«, kao kad nešto zaroni u vodu — neki mukli zvuk bez jeke. Istog sam se časa sjetio, da sam već čuo takav sličan zvuk prigodom eksplozije u nekoj garaži. Dva su čovjeka onda poginula od ovo muklog kašlja. Okrenuo sam se prema cesti, što je vodila uz samo uzletište: tamo se dimi nešto prašine. Sukobila su se dva brza samovoza i ukočila se kao da su od leda. Neki su ljudi trčali prema njima, a drugi opet prema nama:

— Nazovite brzoglasom... Po liečnika!... Glava mu je...

Osjetio sam, kako mi se steže srdce. Usred ovog mirnog večernjeg svietla uspio je sudbini ovaj prepad iz busije. Uništila je ljepotu, umnost ili život... Isto tako i razbojnici napreduju kroz pustinju i nitko ne čuje njihov gibki korak po piesku. Ovo je sad bila kratka uzbuna prepada na logor. A onda se opet sve vratilo u pozlaćenu tišinu. Isti mir, ista tišina... Netko u mojoj blizini govori o prelomu lubanje. Ne ću ništa da znam o ovoj nepomičnoj i krvavoj glavi, okrećem leđa k cesti i vraćam se svom zrakoplovu. Ali mi je u srdcu ostao predosjećaj neke pogibelji. A onaj ću zvuk naskoro opet prepoznati. Kad se budem sukobio s onom svojom crnom visoravni brzinom od dvie stotine i sedamdeset kilometara na sat, prepoznat ću opet onaj isti mukli kašalj, onaj isti »han«! sudbine, što nas je čekala na sastanku.

Na put u Benghazi!

II.

Na put. Još dva sata danjeg svietla. Odrekao sam se već svojih crnih naočala kad sam stigao do Tripolitanije. Piesak se zlati. Bože, što je ovaj planet pust! Opet mi se jednom čini, da je postojanje rieka, sjenovitih mjesta i ljudskih naselja moguće samo uz naročito sretne slučajnosti. Kakvog li predjela od stiena i pieska!

Ali sve me se to ne tiče, ja živim u carstvu leta. Osjećam približavanje noći, u koju se zatvaramo kao u neki hram. Zatvaramo se u nju usred tajna nekih obreda

punih smisla, u meditaciju iz koje više nema izlaza. Čitav se ovaj svagdašnji sviet već povlači i sasvim će nestati. Ovaj je cieli kraj još natopljen zlatnim svietlom, ali već se nešto od njega razplinjuje. I ja ne poznajem ništa, kažem: ništa, što nadmašuje ovaj čas. A oni, koji su osjetili neobjašnjivu ljubav za letenje, shvatit će me.

Dakle, malo se po malo odričem šunca. Odričem se velikih pozlaćenih površina, koje bi me bile primile u slučaju kakvog kvara... Odričem se vidljivih točaka, po kojima sam se mogao snaći. Odričem se obrisa gorja što se ističu prema nebu i pomažu mi, da izbjegnem sudarima. Ulazim u noć. Plovim. Uza me su još samo zviezde...

Ovo se umiranje svieta odvija polagano. I tek će mi malo po malo uzmanjkati svjetlost. Polagano se stapaju zemlja i nebo. Zemlja se uzdiže pa se čini kao da se širi poput pare. Prve zviezde drhću kao na zelenoj vodi. Morat ćemo još vrlo dugo čekati dok se pretvore u tvrde diamante. Morat ću još dugo počekati, dok budem prisustvovao tihoj igri meteora. U srdcu nekih noći vidio sam padati toliko takvih žarkih iskara, da mi se činilo, kao da neki veliki vjetar duše među zviezdama.

Prévot pregledava pričvršćene svjetiljke i svjetiljke za nuždu. Oko žarulja omotali smo crveni papir.

— Još jedan list...

Dodao je još jednu naslagu papira i zavrnuo sklopku. Svietlo je još uviek prejako. Ono bi kao kod fotografa zastrlo bliedu sliku vanjskog svieta. Uništilo bi ove lake obrise, što kadkada u noći još označuju stvari. Ova je noć već nadošla. Ali nije to još ona prava noć. Postoji još mladi mjesec. Prévot zađe u stražnji dio zrakoplova i

vraća se s jednim sandwichem. Onda sam polagano pozobao grozd. Nisam gladan. Nisam ni gladan ni žedan. Ne osjećam ni najmanji umor, pa mi se čini, da bih ovako mogao letjeti još deset godina.

Mjesec je umro.

Benghazi se ukazuje u crnoj noći. Benghazi počiva na dnu tako dubokog mraka, da ga ne okružuje ni najslabiji krug svjetlosti. Primietio sam grad tek kad sam stigao do njega. Tražim pristanište i evo, njegova su se crvena svietla upravo upalila. Ta svietla označuju crni četverokut. Skrećem. Svjetlost reflektora uperenog prema nebu uzpinje se ravno poput plamena nekog požara, zatim se spušta i označuje na pristaništu zlatan put. Kružim još uviek, kako bih točno razpoznao sve zapreke. Noćni uređaji ovog pristaništa su divni. Smanjujem brzinu i započinjem spuštanje kao da ronim u crnu vodu.

Bilo je dvadeset i tri sata mjestnog vremena kad sam se dotakao zemlje. Zrakoplov se kotrlja prema reflektoru. Častnici i vojnici, najučtiviji na čitavom svietu, prelaze iz sjene u tvrdo svietlo reflektora, pa su naizmjence vidljivi i nevidljivi. Uzeli su mi izprave i započeli obskrbom benzina. Moj boravak ovdje ne će trajati dulje od dvadeset minuta.

— Skrenite i preletite pristanište, inače ne ćemo znati, da li je uzlet dobro uspio.

Na put.

Kotrljam se po ovoj zlatnoj cesti prema crnoj rupi bez zapreka. Moj zrakoplov tipa »Simoun« dobro se uzpinje prije no što je potrošio razpoloživi zrak. Reflektor

me prati, a to me smeta kod skretanja. Konačno me napusti — bez sumnje su se sjetili, da me zasljepljuju. Okrenuo sam se prema uzletištu, a tada mi reflektor ponovno udari u lice, no jedva što me se dotakao, pobjegne opet od mene i upravi svoju dugu zlatnu frulu drugim smjerom. Osjetio sam pod ovom obzirnošću skrajnju učtivost. A sada opet skrećem prema pustinji.

Meteorološki izvještaji Pariza, Tunisa i Benghazija predskazuju mi vjetar od trideset do četrdeset kilometara na sat, no koji će me tjerati s leđa. Računam na brzinu od tri stotine kilometara na sat. Uputio sam se u smjeru središta segmenta, što spaja Aleksandriju s Kairom. Tako ću izbjeći zabranjenom području na obali, pa ću unatoč mogućem skretanju s puta biti, bilo s desna bilo s lieva, u vezi sa svietlom jednog ili drugog od ovih gradova ili uobće sa svietlima nilske doline. Letjet ću tri sata i dvadeset minuta, ako se vjetar ne promieni. A tri sata četrdeset i pet minuta, ako oslabi. Tako sam započeo gutati jednu tisuću i petdeset kilometara pustinje.

Nema više mjeseca. Postoji samo crna smola, koja se širi do samih zviezda. Ne ću primietiti nijedno svietlo, ne ću se moći koristiti nijednom točkom za određivanje smjera, a budući da nemam radija, ne ću primiti nijedan ljudski znak sve dok ne stignem do Nila. Nisam ni pokušao da promatram nešto drugo osim svog kompasa i svog »Sperry«-a. Ne zanimam se više ni za što, osim za polagano disanje uzke crte radiuma na mračnim kazalima mojih sprava. Kad Prévot prelazi od jednog mjesta na drugo, nježno izpravljam promjene težišta. Uzpinjem se na dvie tisuće metara, tamo gdje se nalazi dobar vjetar kao

što su mi rekli. U dugim razmacima upaljujem svjetiljku, da pregledam kazala, što nisu sva svjetleća, ali većim dielom vremena dobro se zatvaram u mrak među ovim svojim malim zviezdama, što šire jednako mineralno svietlo kao i zviezde, istu neizcrpivu i tajanstvenu svjetlost, te govore istim jezikom. I ja kao i astronomi čitam knjigu o nebeskoj mehanici. I ja se osjećam marljiv i čist. Sve se je ugaslo u vanjskom svietu. Tu je još Prévot, ali on je zaspao nakon što se je svom silom odupirao snu, pa tako sada još više uživam u svojoj samoći. Tu je i blago brujanje motora, a preda mnom sve te mirne zviezde.

Ipak razmišljam. Ne možemo se koristiti mjesecem, a radio ne posjedujemo. Nikakva veza, pa ni najslabija, ne će nas više povezivati sa svietom, sve dok ne budemo letjeli ravno prema mreži svjetiljaka s Nila. Mi smo izvan svega i samo nas naš motor podržava i pomaže nam da iztrajemo u toj crnoj smoli. Prolazimo kroz veliku crnu dolinu iz vilinskih priča, dolinu izkušenja. Ovdje nema pomoći. Ovdje nam se ne praštaju zablude. Predani smo milosti božjoj.

Zraka svietla prodire iz nekog otvora električnog uređaja. Probudio sam Prévota, da je zasjeni. Prévot se miče u sjeni poput medvjeda, dahće i približuje se. Sav je zaokupljen baratanjem s nekim rubcima i crnim papirom. Zrake svjetlosti je nestalo. Ona je bila kao neka pukotina u ovom svietu tame. Nije ona iste vrste kao bliedo i daleko svietlo radiuma. Bila je kao svjetlost iz nekog noćnog zabavišta, a ne kao svjetlost zviezda. No glavno je bilo, što me je zasljepljivala i skrivala mi druga svietla.

Tri sata leta. Neka svjetlost, što mi se učini vrlo jakom, uzkrsne s moje desne strane. Gledam. Dugi se svietli trak zakvačio za svjetiljku na kraju krila, što mi je do sada bilo nevidljivo. To je neki nestalni sjaj, što se na mahove pojačava, a onda opet nestaje: eto, ulazim u neki oblak. U njemu se odrazuje moja svjetiljka. Tako je blizu onim mjestima, po kojima sam htio izpraviti svoj smjer. Bilo bi mi milije, da sam naišao na čisto nebo. Krilo se je osvjetlilo u odsjevu. I ta se svjetlost učvrstila i ustalila, pa sada sjaji tamo dolje poput ružičaste kite cvieća. Ljuljaju me duboki zračni virovi. Letim u trbuhu nekog cumulus-oblaka, kojega širinu ne poznam. Uzpinjem se na visinu od dvie tisuće i pet stotina metara, a ipak nisam izronio. Spuštam se na tisuću metara. Kita cvieća je još uviek tu, nepomična i sve sjajnija. Dobro. U redu. Tim gore. Mislit ću o drugim stvarima. Vidjet ćemo već, kad jednom izađemo. Ali ne volim ovo svietlo slično svietlu nekog sumnjivog prenoćišta.

Računam: »Ovdje malo plešem i to je prirodno, a morao sam izdržati virove čitavim putem unatoč čistog neba i velike visine. Vjetar nije nimalo oslabio, pa stoga bezsumnje moja brzina prelazi tri stotine kilometara na sat.« Konačno, ne znam baš ništa sigurno, pa ću pokušati ustanoviti svoj položaj kad izađem iz oblaka.

I izašli smo. Kite cvieća je odjednom nestalo. A njezino mi je nestajanje najavilo događaj. Gledam napried i primietim, u koliko se uobće može nešto vidjeti, uzku dolinu neba i zid sliedećeg cumulusa. I kita je opet zasjala.

Nisam više izašao iz ovog ljepila osim samo na ne-

koliko sekunda. Nakon tri sata i trideset minuta letenja ta me tama uznemiruje, jer ako napredujem kako mislim, onda se već približujem Nilu. Možda bih ga uz malo sreće mogao već i primietiti kroz otvore u oblacima, ali ti nisu tako česti. Ne usuđujem se još sići: jer ako je moja brzina manja no što sam mislio, onda još uviek letim nad visinskim područjem.

Ne osjećam još nikakvu uznemirenost, bojim se jedino gubitka vremena. No svojoj sam ravnodušnosti postavio granice: četiri sata i petnaest minuta leta. Nakon toga vremena moram već biti s druge strane Nila, pa makar i ne bilo baš nikakvog vjetra, što je nevjerojatno.

Kad sam stigao do ruba oblaka, ona je svietla kita bacala trakove svjetlosti u sve bržim razmacima, a onda se odjednom ugasla. Ne volim ovakove šifrirane razgovore sa zloduhom noći.

Neka je zelena zviezda izronila preda mnom, sjajeći se poput svjetionika. Je li zviezda ili je svjetionik? Ne volim ni takovu nadnaravnu svjetlost, ovakovu zviezdu Svetih Triju Kralja, ovakav opasan poziv.

Prévot se probudio i razsvjetljuje kazala. Odgurnuo sam njega i njegovu svjetiljku. Konačno sam stigao do nekog otvora između dva oblaka, pa sam se njime okoristio, da pogledam izpod sebe. Prévot je ponovno zaspao.

Uostalom, i nema ništa da se vidi.

Četiri sata i pet minuta letenja. Prévot je sjeo pokraj mene:

— Morali bismo već biti u Kairu...

— I ja mislim...

— Je li to zviezda ili svjetionik?

Bio sam nešto smanjio okretaje motora, a to je bez sumnje probudilo Prévota. Vrlo je osjetljiv na sve promjene buke leta. Počeo sam se polagano spuštati, kako bih kliznuo pod guste oblake.

Upravo sam se posavjetovao sa svojim zemljovidom. Na svaki sam način već preletio visinske predjele: zato ništa ne stavljam na kocku. Spuštam se još uviek i skrećem ravno prema sjeveru. Tako će mi svietla gradova udariti ravno u prozore. Bez sumnje sam ih već i preletio, pa će se zato sada pokazati s lieve strane. Sada letim pod oblacima. Ali letim i uz sam rub nekog drugog oblaka, što se je spustio još niže s moje lieve strane. Skrećem, kako se ne bih uhvatio u njegovu mrežu i letim prema sjevero-sjevero-iztoku.

Bez sumnje, ovaj se oblak spušta sve niže i sakriva mi cielo obzorje. Ne usuđujem se još više gubiti na visini. Stigao sam do brojke 400 svog visinomjera, no ne poznajem ovdašnji pritisak. Prévot se je nagnuo napried. Dovikujem mu: »Letjet ću do mora i tamo se još niže spustiti, kako se ne bi sudarili...«

Uostalom, ništa mi ne dokazuje, da već nisam skrenuo s puta i stigao nad more. Mrak pod ovim oblakom upravo je neprodiran. Prislonio sam lice uz prozorsko staklo. Pokušavam razabrati nešto izpod sebe. Pokušavam odkriti svietla, znakove. Sličan sam čovjeku, koji pretražuje pepeo, čovjeku, koji nastoji pronaći žeravicu na dnu ugaslog ognjišta.

— Obalni svjetionik!

Ugledali smo ga u isti čas, ovu varljivu zamku!

Kakve li ludosti! Gdje li je bio ovaj sablastni svjetionik, ova utvara noći? Jer u istom trenutku, kad smo se Prévot i ja nagnuli, da ga nađemo tri stotine metara izpod naših krila, odjednom je ...

— Ah!

Mislim, da nisam izustio ni jedno slovo više. Mislim, da nisam ništa drugo osjetio osim silne buke, što je potresla naš sviet do u njegove temelje. S brzinom od dvie stotine i sedamdeset kilometara na sat zabušili smo se u tlo.

Mislim, da nisam ništa drugo čekao za vrieme one desetine sekunde, što je sliedila, osim onu veliku purpurnu zviezdu eksplozije, u kojoj ćemo obojica nestati. Ni Prévot ni ja nismo osjetili ni najmanje uzbuđenje. U sebi nisam primietio ništa drugo osim neizmjernog očekivanja, očekivanja ove presjajne zviezde, u kojoj bi se istog časa razplinuli. Ali nije bilo purpurne zviezde. Bilo je neke vrsti potresa, koji je uništio našu kabinu, iztisnuvši prozore, odbacivši limene ploče na stotine metara daleko, a kojega smo grmljavinu osjetili do u sve kosti. Zrakoplov je drhtao poput noža, kad ga iz daleka baciš da se zabode u tvrdo drvo. I mi smo bili uklopljeni u njegovu srdčbu. Jedna sekunda, dvie sekunde ... zrakoplov je još uviek drhtao, pa sam upravo jezovitom nestrpljivošću čekao, da se od svojih zaliha energije razprsne poput granate. Ali su se ovi podzemni trzaji nastavili, a da nije došlo do konačne erupcije. Nisam ništa shvatio o tom nevidljivom djelovanju. Nisam shvaćao ni ovo drhtanje, ni ovu srčbu, ni ovo bezkrajno trajanje ... pet sekunda, šest sekunda ... A onda smo odjednom osjetili

kao neko kruženje, udarac, što je izbacio kroz prozor naše cigarete i pretvorio u prašinu naše desno krilo — a onda više ništa. Ništa osim ledene nepomičnosti. Doviknuo sam Prévotu:

— Izskočite brzo!

On je zaviknuo u isti čas:

— Vatra!

I već smo bili izskočili kroz iztrgnute prozore. Stajali smo u udaljenosti od dvadeset metara. Rekao sam Prévotu:

— Neozlieđen?

Odgovorio mi je:

— Neozlieđen!

Ali je trljao svoje koljeno.

Rekao sam mu:

— Opipajte se, krećite se, zakunite mi se, da vam se nije ništa dogodilo ...

Odgovorio mi je:

— Nije ništa, to je samo pomoćna sisaljka ...

A ja sam očekivao, da će se odjednom rušiti razporen od glave do pupka, ali mi je ponavljao ukočenim pogledom:

— To je samo pomoćna sisaljka! ...

Ja sam mislio: eto, poludio je, sad će početi da pleše ...

Ali odkinuvši konačno svoj pogled od zrakoplova, koji je sada već bio spašen od požara, pogledao me i ponovio:

— Nije to ništa, to je samo pomoćna sisaljka, što me je udarila u koljeno.

III.

Neobjašnjivo je, što smo ostali živi. Sa svojom džepnom svjetiljkom u ruci sliedim trag zrakoplova na zemlji. Dvie stotine i petdeset metara daleko od mjesta, na kojem se je zaustavio, našli smo već svinute komade kovine i lima, kojim je bio posut piesak. Kad dođe dan, vidjet ćemo, da smo se gotovo u tangenti sudarili s blagom padinom na nekoj pustoj visoravni. Na mjestu sudara bila je rupa slična urezu pluga. Zrakoplov je, a da se nije prevrnuo, kliznuo svojim putem po trbuhu kao u biesu i s pokretima repa poput nekog gmizavca. Puzao je brzinom od dvie stotine i sedamdeset kilometara na sat. Bez sumnje imamo zahvaliti svoje živote ovom crnom i oblom kamenju, što se slobodno kotrlja po piesku i sačinjava neku vrst billardskog stola.

Prévot je izkopčao akumulatore da sprieči naknadni požar uslied kratkog spoja. Ja sam se naslonio na zrakoplov, pa razmišljam: možda sam u visinama kroz četiri sata i petnaest minuta bio gonjen vjetrom od petdeset kilometara na sat, a zaista me i dobro prodrmao. Ali ako se je od časa, kad su mi dali podatke, promienio, njegov mi je novi smjer bio podpuno nepoznat. Pa zato mogu sada naš sadašnji položaj tražiti u jednom četverokutu, kojega su strane duge četiri stotine kilometara.

Prévot sjedne uza me i reče:

— Upravo je nevjerojatno što smo živi.

Nisam mu ništa odgovorio i nisam osjetio nikakvu radost. U mojoj se glavi rodila jedna mala misao, pa mi sada napreduje u mozgu i pomalo me već uznemiruje.

Zamolio sam Prévota, da upali svoju svjetiljku, kako bih ga u tami mogao vidjeti, a onda sam pošao ravno preda se sa svojom svjetiljkom u ruci. Pomnjivo sam promatrao tlo. Napredovao sam polagano u širokom polukrugu i više puta promienio smjer. Još uviek pretražujem tlo kao da tražim izgubljeni prsten. Malo prije sam tako tražio žeravicu. Napredujem još uviek u mraku, nagnut nad bielim krugom svietla što ga sâm prenosim. Da, zaista je tako... zaista je tako... Polagano se vraćam zrakoplovu. Sjeo sam do kabine i razmišljao. Tražio sam bilo kakav razlog, da bih se smio nadati, ali ga nisam našao. Tražio sam znak života, ali mi život nije dao nikakav znak.

— Prévot, nisam vidio ni jednu jedinu vlat trave.

Prévot je šutio, pa nisam znao, da li me shvatio. No razgovarat ćemo još o tome, kad se digne zastor, kad svane dan. Osjećao sam samo veliki umor i pomislio: »Po prilici četiri stotine kilometara duboko u pustinji!...« Naglo sam skočio na noge:

— Voda!

Spremišta za benzin i spremišta za ulje bila su uništena. A i naše spremnice za vodu. Piesak je popio sve. Našli smo pola litre kave na dnu zdrobljene termos-boce i četvrt litre bielog vina na dnu druge. Filtrirali smo ove tekućine i pomiešali ih. Osim toga smo našli još malo grožđa i jednu naranču. Ali ja sam računao: »Za pet sati hoda kroz pustinju i po suncu, to se potroši...«

Smjestili smo se u kabinu da dočekamo jutro. Izpružio sam se i pokušao zaspati. Prije no što sam zaspao,

utvrdio sam konačni posljedak naše pustolovine: o našem položaju nismo znali baš ništa. Nemamo ni jednu punu litru tekućine. Ako se po prilici nalazimo na ravnoj crti, naći će nas za osam dana; boljemu se ne možemo nadati — a to će biti prekasno. Ako smo bili zanieti u stranu, naći će nas za šest mjeseci. Ne smijemo računati na zrakoplove: oni će nas tražiti u udaljenosti od tri tisuće kilometara.

— Ah! to je zaista šteta... reče mi Prévot.

— Zašto?

— Tako smo liepo mogli svršiti u jednom hipu!...

Ali se tako brzo ne smijemo odreći nade. Prévot i ja opet smo se snašli. Ne smijemo izgubiti nadu, pa ma kako slaba bila, u čudesno spasenje zračnim putem. A isto tako ne smijemo ostati na mjestu, pa se tako unapried odreći neke možda vrlo blize oaze. Danas ćemo pješačiti čitav dan. A onda ćemo se vratiti k našem stroju. A prije odlazka napisat ćemo našu namjeru velikim slovima u piesak.

Tako sam se svinuo u klupko s namjerom da spavam do zore. I vrlo sam sretan što mogu spavati. Moj me umor okružuje mnogim prisutnostima. Nisam više sam u pustinji, moj je polusan izpunjen glasovima, uspomenama i prošaptanim izpoviestima. Još nisam žedan, dobro se osjećam i predajem se snu kao nekoj pustolovini. Stvarnost se gubi pred sanjama...

Ah! kad je uzkrsnuo dan bilo je sasvim drugčije!

IV.

Vrlo sam volio Saharu. Mnoge sam noći proveo na nepokorenom području. Probudio bih se na toj žutoj neizmjernoj ravnici, po kojoj je vjetar označio svoje talase kao na moru. Čekao sam tamo onda na pomoć spavajući pod krilom svog zrakoplova, ali to se ne može prispodobiti s našim sadašnjim položajem.

Hodamo po padinama oblih brežuljaka. Tlo se sastoji od pieska podpuno pokritog slojem svjetlucavih crnih kamenčića. Moglo bi se pomisliti da su to ljuske od neke kovine, a humci što nas okružuju sjaje se poput oklopa. Pali smo u neki mineralni sviet. Zatvoreni smo u željeznom kraju.

Kad smo prešli prvu uzvisinu, ukazala se malo dalje slična uzvisina, svjetlucava i crna. Hodali smo strugajući zemlju nogama, kako bi tako ostavili za sobom trag, po kojem ćemo se kasnije moći vratiti. Napredovali smo licem prema suncu. Protivno je svakoj logici, što sam se odlučio da pođem ravno prema iztoku, jer svi mi razlozi govore, da smo već prešli Nil: meteorološki izvještaj i trajanje leta. No pokušavši da pođem prema zapadu, osjetio sam već nakon kratkog vremena neku nelagodnost, što je nisam sebi mogao objasniti. Zato sam odgodio na sutra polazak prema zapadu. A privremeno sam žrtvovao polazak prema sjeveru, mada taj put vodi prema moru. A i tri dana kasnije, kad smo se u nekom polu-bunilu odlučili da sasvim napustimo naš zrakoplov i da pođemo ravno napried dok se ne srušimo, opet smo se uputili prema iztoku. Zapravo prema sjevero-iztoku. A i to smo

učinili protiv svake nade. Ali kad smo jednom bili spaseni, ustanovili smo, da se ni u jednom drugom pravcu nismo mogli spasiti, jer polazeći prema sjeveru ne bismo bili stigli do mora, budući da smo bili već previše izcrpljeni. I mada mi se to čini podpuno bezsmisleno, danas vjerujem — jer nije bilo nikakvih razloga što su mogli utjecati na naš izbor — da sam ovaj smjer izabrao samo zato, što se je tim smjerom bio spasio moj prijatelj Guillaumet u Andama, gdje sam ga toliko tražio. U mojoj je duši iztok nejasno predstavljao put u život.

Nakon pet sati hoda kraj se promienio. Čini se kao da rieka pieska teče u nekoj dolini, pa smo krenuli tom dolinom. Hodamo velikim koracima, jer moramo stići što je dalje moguće i vratiti se prije noći, ako ništa ne odkrijemo. Ali odjednom sam se zaustavio:

— Prévot.

— Što?

— Tragovi...

Odkada već zaboravljamo da iza sebe ostavljamo tragove? Ako ih više ne nađemo, osuđeni smo na smrt.

Vratili smo se skrenuvši malo na desno. Kad budemo dosta daleko, okrenut ćemo okomito prema našem prvobitnom pravcu, pa ćemo tako opet naići na naše tragove tamo gdje smo ih još označivali.

Nakon što smo opet povezali tragove nastavili smo napredovanjem. Vrućina je sve više rasla, a s njom su nastajale utvare. Ali još su to samo prirodne utvare. Nastaju tako velika jezera i opet nestaju, kad im se približimo. Odlučili smo napustiti pješčanu dolinu i popeti se na najviši brežuljak, kako bismo mogli iztražiti obzorje.

Hodajući velikim koracima već šest sati mora da smo napredovali trideset i pet kilometara. Stigli smo na vrh crnog humka, pa smo tamo sjeli šuteći. Pješčana dolina do naših nogu utiče u pješčanu pustoš bez kamenja, koje nas blistavi bieli sjaj peče u očima. Dokle god oko stiže sve je pusto. Ali na obzorju stvara igra svjetlosti neke slike, što nas već više zbunjuju. Tvrđave i minareti, geometrijski oblici s okomitim crtama. Primjećujem također veliku crnu mrlju, što se pretvara kao u neko raslinstvo, ali nad njom počiva posljednji od onih oblaka, što su se preko dana razplinuli, a ponovno će se roditi u večer. Ta je mrlja samo sjena tog oblaka.

Bezsmisleno je još dalje napredovati, ovaj mamac ne vodi nikuda. Treba se vratiti našem zrakoplovu, ovom crveno-bielom znaku, što će ga možda naši drugovi ipak primietiti. Mada ne polažemo mnogo nade u njihovo traženje, ipak mi se ono čini kao jedina mogućnost spasenja. No osim toga ostavili smo tamo i zadnje kapi tekućine i već je bezuvjetno potrebno da ih popijemo. Moramo se vratiti, kako bi poživjeli. Zatočenici smo tog željeznog kruga: kratkotrajne tiranije naše žeđe.

Ali kako je težko vratiti se, kad bismo možda polazeći dalje spasili život! Tamo iza ovih varljivih slika obzorje je možda puno pravih gradova, kanala sa sladkom vodom i livada. Znam da imam pravo što se vraćam, ipak mi se činilo kao da se utapam, kad sam okrenuo unatrag.

Legli smo pored zrakoplova. Bili smo prevalili više od šestdeset kilometara. Potrošili smo svu tekućinu.

Nismo ništa odkrili na iztoku i nijedan drug nije preletio ovo mjesto. Kako ćemo dugo moći izdržati? Već smo tako žedni...

Složili smo veliku lomaču iz krhotina razbijenog krila. Priredili smo benzin i magnezium, što daje jaki bieli sjaj. Čekali smo, da noć postane sasvim crna, kako bismo zapalili naš požar... Ali gdje su ljudi?

Sada se plamen diže. Pobožno smo promatrali kako gori naša baklja u pustinji. Promatramo kako usred noći svietli naš niemi i sjajni zov. Mislimo, kako on pored svog potresnog poziva javlja još i o mnogo ljubavi. Tražili smo da pijemo, ali smo tražili i vezu s ljudima. Kad bi se u noći upalila druga vatra! Samo ljudi razpolažu vatrom, pa neka nam odgovore!

Vidim pred sobom oči svoje žene. Ništa više ne ću vidjeti osim njezinih očiju. One izpituju. Vidim oči svih onih, kojima je možda stalo do mene. I ove oči izpituju. Odgovaram! Odgovram! Odgovaram svim silama! Ne mogu već baciti u noć sjajniji plamen!

Učinio sam što sam mogao. Učinili smo što smo mogli: šestdeset kilometara gotovo bez pića. Sada ne ćemo više piti. Je li naša krivnja, što ne možemo odviše dugo čekati? Bili bismo tako poslušno ostali ovdje da sišemo naše boce. Ali onog trenutka, kad sam posrkao zadnju kap na dnu svoje kositrene čaše, neki je sat započeo hodati. Onog trenutka, kad sam popio zadnju kapljicu, počeo sam se spuštati nizbrdo. Što mogu, ako me vrieme odnosi poput rieke? Prévot plače. Udaram ga po ramenu. Kažem mu, da ga utješim:

— Ako smo propali, propali smo...

On mi odgovori:

— Ako mislite da plačem zbog sebe...

Jest, tako je, već sam odkrio tu očitu istinu. Ništa nije nepodnosivo. Sutra ili prekosutra ću već naučiti, da ništa nije nepodnosivo. Vjerujem samo napola u mučeničtvo. Već sam jednom o tome razmišljao. Jednog sam dana mislio da ću se utopiti, zatvoren u svojoj kabini, pa nisam zbog toga mnogo trpio. Kadkada sam mislio, da ću razbiti glavu, a i to mi se nije činilo kao neki naročito važan događaj. Pa i ovdje ne ću upoznati samrtni strah. A sutra ću o tome saznati još mnogo čudnije stvari. A sam Bog zna, da sam se unatoč svoje velike vatre već odrekao toga, da dođem u vezu s ljudima!...

»Ako mislite, da plačem zbog sebe...« Da, da, to je ono nepodnosivo. Svaki put, kad ponovno vidim pred sobom ove oči što čekaju, osjećam kao da me nešto peče. Spopada me nagla želja da ustanem i da potrčim ravno preda se. Tamo dolje viču u pomoć, tamo se utapaju!

Čudna je to izmjena uloga, ali sam uviek mislio, da mora tako biti. Ipak mi je bio potreban Prévot, da budem posve siguran u to: Eto, ni Prévot ne će osjetiti onaj strah pred smrću, kojim nam toliko pune uši. Ali ima nešto, što on ne može podnieti, a ni ja.

Ah! Pripravan sam da zaspem, da zaspem za ovu noć i za vjekove. Kad jednom zaspem, ne ću više znati razliku. A osim toga: kojeg li mira! Ali oni krikovi, što će ih iztisnuti tamo dolje, onaj veliki plamen očaja... tu sliku ne mogu podnieti. Nemogu ostati skrštenih ruku pred takovim brodolomom! Svaki trenutak ove šutnje

ubija pomalo one, koje ljubim. I neki silan bies prostruji mojim bićem: čemu ovi lanci, što me sputavaju i sprečavaju da stignem na vrieme i da pomognem onima, što se utapaju? Zašto naš plamen ne prenosi naš krik do na kraj svieta? Strpljenje!... Već stižemo!... Stižemo!... Mi smo sada spasitelji!

Magnezium je izgorio, pa je naša vatra postala crvena. Sada ima tu još samo gomila žeravice, nad kojom se sagnuti grijemo. To je kraj našeg velikog sjajnog zova. Što je on pokrenuo u svietu? Eh, dobro znam, da nije baš ništa pokrenuo. Tu se radilo o molitvi, što je nitko nije mogao čuti.

Pa dobro. Poći ću spavati.

V.

U ranu zoru skupili smo po krilima, obrisavši ih krpom, na dnu čaše nešto rose, pomiešane s bojom i uljem. Bilo je odvratno, ali smo to ipak popili. Kako nismo imali ništa bolje, okvasili smo time bar svoje usne. Nakon ovog čašćenja rekao mi je Prévot:

— Na sreću imamo još revolver.

Odjednom sam pobjesnio i okrenuo sam se k njemu pun zlobe i neprijateljstva. Ništa mi u tom času nije bilo tako mrzko kao sentimentalni izljevi. Osjećam upravo krajnju potrebu da sve smatram vrlo jednostavnim. Jednostavno je roditi se. Jednostavno je i umrieti od žeđe.

Izpod oka sam promatrao Prévota, spreman da ga povriedim ako ne bude šutio. Ali Prévot je govorio podpuno mirno, kao da razpravlja o nekom pitanju higiene. Načeo je taj predmet kao što bi mi bio rekao: »Trebalo bi, da operem ruke.« To znači da se slažemo. Već sam jučer promatrao onaj tok od kože. Moja su razmatranja bila razumna i bez ikakve patetičnosti. Samo su naše veze s ljudima patetične, ova naša nemoć, da utješimo one, za koje smo odgovorni. Ali revolver nije patetičan.

Još uviek nas ne traže, ili točnije, traže nas bez sumnje na drugom mjestu. Po svoj prilici u Arabiji. Uostalom, prvi ćemo zrakoplov možda čuti tek sutra, kad budemo već daleko od svog vlastitog. I taj će nam jedini tako daleki zračni prolaznik biti podpuno ravnodušan. Mi, ove crne točke pomiešane među tisućama drugih crnih točaka u pustinji, ne možemo računati s tim, da budemo primiećeni. A što god budu ljudi pomislili o našim mukama u tom času, ne će biti točno. Ne ću osjetiti nikakve muke. Činit će mi se kao da naši spasitelji prolaze nekim drugim svemirom.

Treba petnaest dana traženja, da bi se u pustinji našao zrakoplov, o kojemu se ništa ne zna, na prostoru od tri tisuće kilometara: a po svoj prilici nas sada traže od Tripolitanije pa do Perzije. Ipak sam još računao s tom malom vjerojatnošću, budući da nije bilo drugog izgleda za spas. Promienivši svoju taktiku odlučio sam da sam pođem na iztraživanje. Prévot je pripravio vatru, što će je zapaliti u slučaju neke posjete, no nitko nas nije posjetio.

Otišao sam, a da nisam znao, da li ću imati snage da se vratim. Sjetio sam se onoga, što sam bio čuo o Li-

bijskoj pustinji. U Sahari ima 40% vlage, dok ovdje pada na 18%. A život ovdje nestaje poput pare. Beduini, putnici, kolonialni častnici uče nas, da se može živjeti devetnaest sati bez pića. Nakon dvadeset sati oči se napune svjetlošću i počinje svršetak: žeđa nas obara poput munje.

Ali ovaj vjetar sa sjevero-iztoka, ovaj neobičan vjetar, što nas je prevario i prikovao za ovu visoravan, taj nam sada bez sumnje produžuje život. Ali za koliko nam je produžio rok do onog prvog smrtonosnog svietla?

Odlazim, ali mi se čini, kao da sam se u maloj barčici uputio na ocean.

No ipak mi se okolica u svietlu zore nije činila tako zloslutnom. Tako sam u početku išao s rukama u džepovima poput skitalice. Sinoć smo postavili zamke pred ulazom nekih tajanstvenih rupa u zemlji, pa se sada u meni probudio zvjerokradica. Najprije ću pregledati zamke. Bile su prazne.

Dakle, ne ću se napiti krvi. Da kažem istinu, ni sam se tome nisam nadao.

Nisam ni malo razočaran, već sam naprotiv radoznao. Od čega zapravo žive te životinje u pustinji? To su bez sumnje feneki, pustinjske lisice, mali mesožderi, veliki poput kunića, ukrašeni ogromnim ušima. Nisam mogao odoliti svojoj želji, pa sam sliedio trag jednog od njih. Odveo me je do neke uzke pješčane rieke, gdje svaki korak ostavlja jasan trag. Divio sam se dražestnom paominom listu, što su ga utisnula njegova tri prsta raširena poput lepeze. Zamišljao sam tog malog prijatelja, kako u zoru polagano trčkara po piesku i liže rosu s kamenja. Ovdje se trag razširuje: moj je fenek potrčao. A ovdje mu se pridružio njegov drug, pa su zajedno nastavili put. Tako sam s nekim čudnim veseljem prisustvovao ovoj jutarnjoj šetnji. Volim ove tragove života. Malo sam zaboravio, da sam žedan...

Konačno sam stigao do skrovišta mojih lisica. Ovdje raste po pješčanoj površini na svakih sto metara po neki sićušni suhi grm, velik poput zdjele za juhu, kojega su grančice pune zlatnih puževa. U zoru fenek odlazi u lov za hranom. I tu sam se sukobio s velikom tajnom prirode.

Moj se fenek ne zaustavlja kod svakog grmića. Ima nekih, koje prezire, makar da su prepuni puževa. Ima nekih, što ih obilazi vidljivom promišljenošću. Ima drugih, kojima se približuje, a da ih ne opljačka. On skine dva ili tri puža, a zatim promieni gostionicu.

Da li je to neka njegova igra, da se ne želi zasititi odjedanput, kako bi ova vesela jutarnja šetnja potrajala što duže? Ne vjerujem. Njegova igra odviše dobro odgovara neobhodno potrebnoj taktici. Kad bi se fenek najeo već kod prvog grma, opljačkao bi ga sasvim u dva ili tri puta, i ovaj bi ostao bez svog živog tereta. I tako bi od grma do grma on sam upropastio svoje uzgajalište. Ali fenek se dobro čuva da ne bi spriečio oplođivanje. Ne samo što za jedan obrok posjećuje oko stotinu grmova, već se još čuva da skine dva puža s iste grane. Uviek radi kao da je sviestan posljedica. Kad bi se najeo bez ikakvih mjera opreznosti, ne bi više bilo puževa. A kad više ne bi bilo puževa, ne bi više bilo ni feneka.

Tragovi su me ponovno doveli do njihovih rupa. Fenek je tu i bez sumnje prisluškuje, prestrašen bukom mo-

jih koraka. Zato sam mu rekao: »Mała moja lijo, ja sam propao, ali je čudnovato, što me to ipak ne sprečava, da se zanimam za tvoju ćud...«

Ostao sam tu i sanjao, pa mi se činilo, da se možemo svemu prilagoditi. Pomisao, da će trideset godina kasnije umrieti, ne kvari radost čovjeka. Trideset godina ili tri dana... s izvjestnog gledišta tu i nema razlike.

Samo treba zaboraviti neke slike...

Sada nastavljam svoj put, pa kako raste moj umor, nešto se u meni pretvara. Izmišljam prikaze, kojih nema.

— Hej!

Dižem ruke vičući, ali ovaj čovjek, što se je micao, samo je crna stiena. Već je sve oživjelo u pustinji. Htio sam probuditi ovog zaspalog Beduina, a on se pretvorio u deblo crnog stabla. U deblo stabla? Ova me činjenica iznenadi, pa sam se sagnuo. Htio sam podignuti slomljenu granu: bila je od kamena! Uzpravio sam se i pogledao oko sebe; ugledao sam mnogo crnog kamenja. Antediluvialna šuma pokriva tlo svojim slomljenim deblima. Srušila se je poput katedrale prije stotinu tisuća godina pod burom geneze. A stoljeća su dovaljala do mene ova debla poput divovskih stupova, izgladčanih, okamenjenih, pretvorenih u nešto poput stakla i crnih kao tinta. Još mogu primietiti kvrge grana i pređu života, te izbrojiti životne kolute debla. Ova šuma, što je bila prepuna ptica i glasbe, bila je pogođena kletvom i pretvorena u kamen. Osjećam, da je ovaj kraj neprijateljski razpoložen prema meni. Još više od ovih željeznih oklopa brežuljaka, odbijaju me ovi veličanstveni ostatci. Što tra-

žim ovdje ja, živo biće, među ovim nepodmitljivim kamenjem? Ja, podvrgnut nestajanju, čije će se tielo razpasti, što radim tu usred vječnosti?

Od jučer sam već propješačio osamdeset kilometara. A ova mi vrtoglavica bez sumnje dolazi od žeđe. Ili od sunca. Ono blista po ovim deblima, što se pričinjaju kao namazana uljem. Ono blista po ovoj zemaljskoj ljusci. Nema ovdje više ni pieska ni lisica. Ovdje postoji još samo ovaj neizmjeran nakovanj. I ja osjećam kako u mojoj glavi odzvanja sunce. Ah! Eto, tamo dolje...

— Hej! Hej!

— Tamo dolje nema ništa. Ne uzbuđuj se, to je samo bunilo.

Tako govorim sam sebi, jer se moram obraćati na svoj razum. Tako mi je težko odbijati ono što vidim. Tako mi je težko, da ne potrčim prema onoj karavani, što prolazi... eto, tamo... Vidiš li je?

— Glupane, pa dobro znaš, da je ti sam izmišljaš...

— Onda na svietu ništa nije stvarno...

Ništa nije stvarno osim ovog križa, dvadeset kilometara udaljenog od mene, na nekom brežujku. Ovaj križ ili ovaj svjetionik...

Ali to nije smjer prema moru. Onda je to križ. Čitavu sam noć proučavao zemljovid. Moj je posao bio bezsmislen, budući da nisam znao svoj položaj. Ali sam se ipak sagibao nad svim znakovima, što su govorili o prisutnosti ljudi. I negdje sam odkrio mali krug, a nad njim ovakav sličan križić. Pogledao sam tumačenje, pa sam tamo pročitao: »Samostan«. Uz sam križ ugledao sam crnu točku.

Opet sam potražio tumačenje i tamo pročitao: »Nepresušiv bunar.« Osjetio sam jak udarac u srdce, pa sam još jednom glasno pročitao: »Nepresušiv bunar... Nepresušiv bunar!« Što znači Ali Baba i njegovo blago prema jednom nepresušivom bunaru? Malo dalje primietio sam dva biela kruga. U tumačenju sam pročitao: »Povremeni bunar.« To je već bilo manje liepo. A naokolo nije više bilo ništa. Ništa.

Eto mog samostana! Redovnici su postavili ovaj veliki križ na vrh brežuljka, da bi tako dozvali k sebi brodolomce! Dakle, treba samo poći prema njemu. Treba samo da požurim k ovim dominikancima...

— Ali u Libiji postoje samo koptski samostani.

— ... k ovim učenim dominikancima. Oni imaju liepu svježu kuhinju, crveno opločenu, a u dvorištu divnu zarđalu sisaljku za vodu. A izpod zarđale sisaljke, izpod zarđale sisaljke — bez sumnje ste već pogodili — izpod zarđale sisaljke nalazi se nepresušiv bunar! Ah! Kakva li će to biti svečanost tamo dolje, kad pozvonim na vrata, kad povučem za ono veliko zvono...

— Glupane, opisuješ neku kuću u Provansi, gdje uostalom i nema zvona.

— ... kad budem povukao za ono veliko zvono! Vratar će uzdignuti ruke k nebu i doviknuti mi: »Vi ste Božji poslanik!«, pa će pozvati sve redovnike. A oni će dotrčati. I častiti me poput siromašnog djeteta. Ugurat će me u kuhinju. I reći će mi: »Samo časak, samo časak, sine moj... samo dok potrčimo do nepresušivog bunara...«

A ja ću drhtati od sreće...

Ali ne, ne, ne ću da plačem samo zbog toga, što na brežuljku nema više križa.

Obećanja zapada same su laži. Krenuo sam ravno prema sjeveru.

Sjever je bar izpunjen pjesmom mora.

Ah! Čim sam prešao ovu kosu, razširilo se obzorje. I evo najljepšeg grada na svietu.

— Znaš i sam, da je to samo utvara...

Znam vrlo dobro, da je to utvara. Mene se ne može prevariti, ne! Ali ako mi se baš svidi, mogu pojuriti i za nekom utvarom! Ako se meni svidi, da se nadam? Ako mi se svidi, da volim ovaj grad sa izzubčanim zidovima, nad kojima se vije zastava sunca? Ako mi se svidi poći prema njemu ravno i živahnim koracima, jer više ne osjećam umor, jer sam sretan... Prévot sa svojim revolverom — dopustite da se nasmijem! Milije mi je moje pijanstvo. Pijan sam. Umirem od žeđe!

Sumrak me otrieznio. Odjednom sam se zaustavio, preplašen, što sam se toliko udaljio. U sumraku nestaju utvare. S obzorja je skinuta razkoš, palače i svećeničko ruho. Sada je to opet pustinjsko obzorje.

— Zaista, mnogo si postigao! Noć će te preteći, morat ćeš počekati dan, a sutra će tvoji tragovi biti izbrisani i ti više ne ćeš biti nigdje.

— Onda mogu još dalje poći ravno preda se... Čemu uobće da se još vraćam? Ne ću više da okrećem kormilo, kad ću možda ugledati, kad sam već i ugledao more i razširio ruke prema njemu...

— A gdje si to vidio more? Uostalom, ne ćeš ga nikad

ni dostići. Bez sumnje te od njega diele tri stotine kilometara. A Prévot te očekuje kod »Simouna«! A možda je već primiećen od neke karavane...

Da, vratit ću se, ali ću prije dozvati one ljude tamo: Hej!

Bože sveti, ipak je ova zviezda nastanjena...

— Hej! Ljudi!...

Već sam promukao. Nemam glasa. Osjećam, kako sam smiešan što tako vičem... Još jednom sam povikao:

— Ljudi!

To zvuči nekako pretjerano i neprirodno.

Vratio sam se natrag.

Nakon dva sata hoda primietio sam plamen, što ga je Prévot u očajnom strahu, da sam zalutao, bacao prema nebu. Ah!... meni je to tako ravnodušno...

Još jedan sat hoda... Još pet stotina metara... Još stotinu metara. Još petdeset.

— Ah!

Zaustavio sam se preneražen. Radost mi je poplavila srdce, pa moram suzdržati njezinu silovitost. Prévot, obasjan od vatre, razgovara s dvojicom Arapa, naslonjenih na zrakoplov. Nije me još primietio. Previše je zabavljen svojom radošću. Ah, da sam tu čekao kao i on... već bih bio oslobođen! Viknuo sam radostno:

— Hej!

Ona dva Beduina skoče i gledaju me. Prévot ih ostavi i pođe sam meni u susret. Razširim ruke. Prévot me podrži za laktove... Zar je mislio, da ću se srušiti? Kažem mu:

— Konačno, evo ih!

— Koga?...

— Arapa!

— Kakvih Arapa?

— Arapi, što su tamo s vama!...

Prévot me čudno pogleda, pa mi se čini, da mi protiv volje povjerava težku tajnu:

— Tamo nema nikakvih Arapa...

Ovog ću puta bez sumnje zaplakati.

VI.

Ovdje se može živjeti devetnaest sati bez vode, a što smo mi popili od sinoć? Nekoliko kapljica rose u ranu zoru! Ali vjetar sa sjevero-iztoka vlada još uviek, pa malo usporuje naše izparivanje. Ovaj povjetarac stvara velike zgrade oblaka na nebu. Ah, kad bi one doplovile do nas, kad bi mogla pasti kiša! Ali u pustinji nikad ne pada kiša.

— Prévot, izrežimo na trokutne komade jedan padobran. Ove ćemo pole pričvrstiti kamenjem na tlo. Pa ako se vjetar nije promienio, u zoru ćemo pokupiti rosu našim rubljem i izciediti je u kantu za benzin.

Poredali smo šest bielih pola pod zviezdama. Prévot je otvorio kantu. Sad moramo još samo čekati jutro.

Prévot je među ruševinama zrakoplova pronašao jednu čudotvornu naranču. Podielili smo je. To me je silno uzbudilo, mada to upravo ne znači ništa, kad bismo trebali dvadeset litara vode.

Izpružen pokraj naše noćne vatre promatram ovaj sjajni plod i mislim: »Ljudi ne znaju što je naranča...« Još sam pomislio: »Osuđeni smo, a ipak mi i ovog puta ta izvjestnost ne kvari radost. Ova polovica naranče što je stiščem u svojoj ruci, donosi mi najveće veselje mog života...« Legao sam na leđa, sisao svoju naranču i brojio zviezde, što su padale. Eto, sada sam na časak bezkrajno sretan. Još sam govorio sam sebi: »Sviet, u kojega sklopu živimo, ne možemo spoznati, ako nismo sami u njemu zatočeni.« Tek danas shvaćam zadnju cigaretu i zadnju čašu ruma što se daje osuđeniku. Nisam mogao shvatiti, da je prihvatio te biedne stvari. A ipak one daju tako veliki užitak. I mi mislimo, da je taj čovjek hrabar, ako se nasmieši. Ali on se smieši, što može popiti svoj rum. Mi ne znamo, da je promienio svoju točku gledišta i da je od ovog posljednjeg sata izgradio čitav jedan ljudski život.

Sakupili smo ogromnu količinu vode: možda dvie litre. Nema više žeđe! Spaseni smo! Sada možemo piti!

Zagrabio sam iz svoje kante s kositrenom čašom. Ova je voda bila liepo zeleno-žute boje, ali kod prvog sam gutljaja osjetio tako strašan okus, da sam unatoč žeđe, što me je mučila, prije no što sam progutao taj gutljaj, zaustavio dah. Pio bih čak i blatnu vodu, ali ovaj okus otrovne kovine jači je od moje žeđi.

Gledam Prévota koji prevrće oči kao da pažljivo traži nešto na tlu. Odjednom se sagne i počne povraćati, a da se kod toga nije prestao okretati oko vlastite osi. Trideset sekunda kasnije bio sam ja na redu. Uhvatili su me

takvi grčevi, da sam povraćao na koljenima, zarinuvši prste u piesak. Nismo ništa rekli jedan drugome i četvrt sata tresla nas je mučnina, dok nismo konačno povraćali samo malo žući.

Svršeno je. Osjećam još samo daleku mučninu. Ali smo izgubili posljednju nadu. Ne znam, da li je našu nesreću skrivila neka impregnacija padobrana ili ostatak ugljičnog tetraklora, što se je zadržao na unutarnjim stienama kante. Trebali bi druge posude ili drugu tkaninu.

Ali sada požurimo! Već je dan. Na put! Pobjeći ćemo s ove proklete uzvisine i poći velikim koracima ravno napried sve dok se ne srušimo. Sliedim tako primjer Guillaumeta u Andama: od sinoć sam mnogo mislio na njega. Ovako doduše povređujemo strogi propis, koji traži da ostanemo kod pokvarenog stroja. No ovdje nas više ne će tražiti.

I ponovno smo odkrili, da mi zapravo i nismo pravi brodolomci. Pravi su brodolomci oni, koji nas čekaju! Oni, za koje je naša šutnja strašna prietnja. Oni, kojima užasna zabluda već razdire srdce. Njima moramo pohrliti u susret. I Guillaumet, vraćajući se s Anda, pričao mi je da se je žurio u susret tim brodolomcima! To je sveobća istina.

— Da sam sâm na svietu, legao bih na ovom mjestu, rekao mi je Prévot.

Tako smo pješačili ravno napried prema iztoku-sjevero-iztoku. Ako smo već prešli Nil, onda svakim korakom sve dublje ulazimo u samo srdce arapske pustinje.

Ovog se dana više ne sjećam. Sjećam se samo svoje žurbe. Svoje žurbe prema bilo čemu, možda prema svom padu. Sjećam se također da sam pješačio promatrajući tlo, jer su mi se već zgadile česte utvare. S vremena na vrieme izpravljali smo svoj smjer pomoću kompasa. A kadkada smo se i izpružili na piesku, da malo odahnemo. Negdje sam odbacio i svoju kišnu kabanicu, što sam je čuvao za noć. I više ne znam ništa. Moje se uspomene opet povezuju te kod onog časa, kad je nastupila svježina večeri. Bio sam poput pieska, i sve je u meni bilo izbrisano.

Odlučili smo nakon zalaza sunca odpočinuti. Dobro sam znao, da bismo morali još dalje pješačiti, jer će nas ova noć bez vode uništiti. Ali smo bili ponieli sobom komade tkanine padobrana. Ako se nije radilo o otrovnoj impregnaciji, moći ćemo možda sutra u jutro imati nešto pitke vode. Treba još jednom razstrieti naše zamke za rosu tu pod zviezdama.

Ali na sjeveru je nebo večeras bez ikakvih oblaka. A vjetar već drugčije miriše. Već je i promienio smjer. Već nas se dotiče vrući dah pustinje. Upravo se budi ta divlja zvier! Osjećam kako nam liže ruke i lice...

Ali ako pješačim dalje, ne ću prevaliti više od deset kilometara. U ovih tri dana bez vode propješačio sam više od stotinu i osamdeset kilometara...

Ali u času, kad smo se zaustavili, reče mi Prévot:

— Kunem vam se, da je to neko jezero.

— Poludili ste!

— Zar bi to sada, u sutonu, mogla biti samo optička varka?

Nisam odgovorio ništa. Već dugo više ne vjerujem svojim očima. Možda i nije optička varka, ali je onda utvara našeg ludila. Kako može Prévot još vjerovati u to?

Prévot ne popušta.

— Udaljeno je jedva dvadeset minuta, poći ću da vidim...

Ova me tvrdoglavost ljuti:

— Pođite samo, prošetajte se... to je nadasve koristno za zdravlje. Ali ako i postoji to vaše jezero, onda je slano, upamtite to dobro. Ali slano ili ne, u vraga je doma. A osim toga uobće ne postoji.

Prévot se već udaljuje ukočena pogleda. Poznajem tu svemoćnu privlačivost! A ja sam mislio: »Ima mjesečara, koji se bacaju ravno pred lokomotivu.« Znam, da se Prévot ne će više vratiti. Uhvatit će ga ona vrtoglavica nad prazninom, pa se više ne moći vratiti natrag. Malo će se dalje srušiti. I tako ćemo umrieti svaki na drugom mjestu, udaljeni jedan od drugoga. No sve to nije nimalo važno!...

Ovu nenadanu ravnodušnost, što me je obuzela, ne smatram baš dobrim znakom. Kad sam se jednom bio već napola utopio, osjetio sam tu istu smirenost. Ali sam izkoristio to razpoloženje, da napišem posmrtno pismo ležeći na trbuhu u piesku. Moje je pismo vrlo liepo. Vrlo dostojno. Upravo razsipam mudre savjete. Kad sam ga na koncu pročitao, osjetio sam neko tašto zadovoljstvo. Reći će o njemu: »Kakvog li divnog posmrtnog pisma! Koje li štete, da je mrtav!«

Zaista bih htio znati, kakvo je moje stanje. Pokušao sam stvarati slinu: koliko li sati već nisam mogao

pljunuti? Nemam više sline. Ako držim zatvorena usta, neka mi ljepljiva sluz zapečati usne. Ona se suši, pa se izvana pretvara u tvrdu naslagu. Ipak sam uspio u svojim pokušajima da gutam. I moje se oči još ne izpunjaju svjetlošću. Kad će mi se pružiti taj sjajni prizor, znat ću, da mi ima još samo dva sata života.

Zanoćalo je. Mjesec je narasao od jučer. Prévot se ne vraća. Ležim izpružen na leđima, a u meni nestaju ove očiglednosti. Nalazim u sebi uspomene na neki stari doživljaj. Pokušavam ga točno odrediti. Ja sam . . . ja sam ukrcan! Bilo je to, kad sam putovao u Južnu Ameriku, pa sam upravo ovako ležao na gornjoj palubi. A vršak jarbola njihao se vrlo polagano amo-tamo među zviezdama. Ovdje mi manjka taj jarbol, ali sam ipak ukrcan i plovim prema nekom cilju, što više ne ovisi o mom nastojanju. Trgovci robljem bacili su me svezanog na ovu lađu.

Mislim na Prévota, koji se ne vraća. Nije se nijednom potužio. To je vrlo dobro. Tužaljke ne bih mogao podnieti. Prévot je hrabar čovjek.

Ah! Eto, na udaljenost od pet stotina metara maše sa svojom svjetiljkom! Izgubio je svoj trag! Nemam svjetiljke, da mu odgovorim, zato ustajem, vičem, ali me on ne čuje . . .

Neka se je druga svjetiljka upalila dvie stotine metara dalje od njega, a onda jedna treća. Dobri Bože, pa to je hajka i to mene traže!

Vičem:

— Hej!

Ali me oni ne čuju.

One tri svjetiljke nastavljaju svoje dozivanje.

Ta večeras nisam lud. Osjećam se vrlo dobro. I vrlo sam smiren. Pažljivo gledam. U udaljenosti od pet stotine metara vidim tri svjetiljke.

— Hej!

Ali me još uviek ne čuju.

Onda me je uhvatila kratkotrajna panika. Jedina, što ću je proživjeti. Ah, još mogu trčati: »Čekajte . . . čekajte . . .« Okrenut će se i nestati, da traže na drugom mjestu, a ja ću se ovdje srušiti! Srušit ću se na pragu života, kad su se već približavale ruke, da me prihvate! . . .

— Hej! Hej!

— Hej!

Čuli su me. Gušim se već, gušim, ali još uviek trčim. Trčim u pravcu glasa: »Hej!« Ugledao sam Prévota i srušio se.

— Ah, kad sam ugledao te svjetiljke! . . .

— Kakve svjetiljke?

Istina je, on je sam.

Ovog puta nisam osjetio nikakav očaj već podmukli bies.

— A vaše jezero?

— Udaljivalo se, kako sam napredovao. Hodao sam prema njemu pola sata. Nakon pola sata bilo je već odviše udaljeno. Vratio sam se. Ali sam sada siguran, da je to neko jezero . . .

— Ludi ste, podpuno ludi. Ah, zašto ste učinili to, zašto?

Što je to učinio? Zašto je to učinio? Najradije bih zaplakao od ljutine, a i sam ne znam zašto se ljutim. Prévot mi je tumačio gotovo gušeći se:

— Tako bih rado pronašao nešto za piti... Vaše su usne tako biele!

Ah, moja srčba opada... Prošao sam rukom preko čela kao da se budim, pa sada osjećam kao neku tugu. Tiho sam mu pričao:

— Vidio sam, kao što vas vidim, jasno sam vidio, a da nije bila moguća nikakva zabuna, vidio sam tri svietla. Prévot, kažem vam, da sam ih vidio!

Prevot je neko vrieme šutio:

— Eh da, priznao je konačno, zlo je s nama.

Zemlja se brzo hladi pod ovim zrakom bez ikakvih vodenih para. Već je vrlo hladno. Ustao sam i počeo hodati. Ali naskoro me je uhvatilo nesnosno drhtanje. Moja krv stisnuta uslied pomanjkanja vode vrlo slabo teče, pa me obuzela strašna hladnoća, što nije samo hladnoća noći. Zubi mi zvokoću, a cielo mi tielo potresaju strašni trzaji. Ne mogu se više služiti džepnom svjetiljkom, toliko mi drhće ruka. Nikad nisam bio osjetljiv prema hladnoći, a ipak ću umrieti od zime! Kakvog li čudnog učinka žeđe!

Negdje sam bio odbacio svoju kišnu kabanicu, jer me je previše umaralo, da je nosim po toj žegi. A vjetar malo po malo raste. Tako sam odkrio, da u pustinji nema skloništa. Pustinja je gladka poput mramora. Po danu ne stvara sjenu, a po noći te golog prepušta vjetru. Nijedno stablo, nijedne živice, nijednog kamena, da me zaštiti.

Vjetar me napada poput konjaničtva na otvorenom polju. Obilazim u krugu, kako bih mu izbjegao. Liežem na zemlju i opet ustajem. Ali položen ili uzpravan, jednako sam izložen ovom ledenom biču. Ne mogu više bježati, nemam više snage, ne mogu bježati pred ovim ubojicom, pa tako padam na koljena, držeći glavu rukama, pod njegov mač!

Tek mi je to kasnije postalo sviestno: ustao sam ponovno i pošao napried, još uviek drhćući od zime! Gdje sam? Ah, da, upravo sam se uputio i čujem Prévota! Njegovo me je dozivanje probudilo...

Vratio sam se k njemu, još uviek drhćući čitavim tielom. Govorim samom sebi: »Nije to hladnoća. To je nešto drugo. To je svršetak.« U mom tielu ima već premalo vode. Prekjučer sam toliko hodao, a i jučer kad sam išao sam.

To mi je mrzko, što moram umrieti od zime. Milije su mi bile moje utvare. Onaj križ, oni Arapi, one svjetiljke. Upravo me je to počelo zanimati. Ne volim da me biju poput roba...

Opet sam na koljenima.

Ponieli smo sa sobom nekoliko liekova. Sto grama čistog etera, sto grama devetdeset postotnog alkohola i bočicu joda. Pokušao sam popiti dva ili tri gutljaja etera. Bilo je kao da gutam noževe. A zatim sam popio malo alkohola, ali to mi je stisnulo grlo.

Izkopao sam jamu u piesku, legao u nju i pokrio se pieskom. Samo mi lice izranja iz njega. Prévot je odkrio neke grančice i upalio vatru, koje će se plamen brzo

ugasiti. Prévot se nije htio zakopati u piesak. Milije mu je trčkarati naokolo. Krivo čini.

Moje je grlo još uviek stisnuto i to je loš znak, a ipak se bolje osjećam. Smirio sam se. Smirio sam se s onu stranu svake nade. I protiv svoje volje odlazim na put, svezan na palubi broda trgovca robljem — pod zviezdama. Ali možda i nisam baš tako nesretan...

Ne osjećam više hladnoću, ako ne mičem ni jednim mišićem. Tako sam zaboravio svoje tielo što spava pod pieskom. Ne ću se više micati, pa tako ne ću više morati nikada da patim. Uostalom, mi zaista vrlo malo patimo... Sve su te muke kao pod velom umora i bunila. I sve na kraju postane poput slikovnice, poput ponešto okrutne bajke... Malo prije me je vjetar još ganjao i ja sam se okretao u krugu poput progonjene životinje. A zatim mi je disanje postalo težko: kao da mi nečije koljeno pritište grudi. Nečije koljeno. Tako sam se borio protiv težine anđela. Nikad nisam bio sam u pustinji. Sada, kad više ne vjerujem u ono, što me okružuje, povlačim se u sebe, zatvaram oči i ne mičem više ni jednom trepavicom. Čitava ova bujica slika odnosi me, osjećam to, u miran san: rieke se smiruju u širini mora.

S Bogom, vi, koje volim. Nije moja krivnja, što ljudsko tielo ne može tri dana izdržati bez vode. Nisam mislio, da sam u tolikoj mjeri zarobljenik bunara. Nisam ni slutio, da je moja samovlada tako kratkog vieka. Mislimo, da čovjek može poći ravno napried. Mislimo, da je čovjek slobodan... Ne vidimo lanac, kojim je vezan uz bunare, kojim je kao pupkovinom vezan uz samu utrobu

zemlje. Ako se udalji samo za jedan korak previše, mora umrieti.

Osim vaše patnje, ništa ne žalim. Ako dobro promislim, meni je pao u krilo bolji udio. A da se vratim, opet bih započeo iznova. Uviek sam osjećao potrebu za pravim životom. A u gradovima nema više pravog života za ljude.

Ne radi se tu o zrakoplovstvu. Zrakoplov nije cilj već sredstvo. Ne stavljamo svoj život na kocku zbog zrakoplova. Kao što i seljak ne ore zbog svog pluga. Ali zrakoplovom napuštamo gradove i njihova računovodstva i odkrivamo prastare seljačke istine.

Radimo mužki posao i borimo se s mužkim brigama. U neprestanom smo dodiru s vjetrom, sa zviezdama, s noću, s pieskom, s morem. Lukavo se suprostavljamo prirodnim silama. Očekujemo zoru, kao što vrtlar očekuje proljeće. Očekujemo pristanište kao obećanu zemlju i tražimo svoju istinu u zviezdama.

Ne ću se tužiti. Tri sam dana pješačio, žeđao, sliedio tragove u piesku i nadao se rosi. Pokušao sam se vratiti svojoj vrsti, nakon što sam bio zaboravio, gdje je ona nastanjena na ovoj zemlji. Sve su to brige živih. No ipak smatram, da su važnije od izbora zabavišta, kojom se brigom muče ljudi u večer u gradovima.

Ne shvaćam više te građane, što nedeljom jurišaju na vlakove, da ih ovi odnesu u blizu okolicu grada, ljude, koji misle da su ljudi, a uistinu su nekim pritiskom, što ga i ne osjećaju, svedeni na to, da poput mrava služe

samo određenoj svrsi. Čime oni izpunjavaju, kad imaju jednom slobodnog vremena, svoje prazne nedjelje?

Ja sam sretan u svom zvanju. A u vlakovima, što odnose ljude u okolicu, mnogo bih strašnije osjećao svoje umiranje nego ovdje! Koje li razkoši ovdje, ako dobro promislim!...

Ništa ne želim. Igrao sam i izgubio. To je u prirodi mog zvanja. No ipak sam jednom udahnuo dah vjetra s pučine.

A oni, što su ga jednom okusili, ne će više nikada zaboraviti ovu hranu. Zar ne, drugovi moji? A ovdje se ne radi o tome, da »živimo opasno.« Ova je izreka pretenciozna. Toreadore ne volim ni najmanje. Ne volim ja opasnost. Znam što volim. Volim život.

Čini mi se, da se već bieli zora. Izvadio sam jednu ruku iz pieska. Jedan je komad tkanine na dohvat moje ruke, pipam je, ali ona je suha. Počekajmo još. Rosa pada u zoru. Ali je zora svanula, a da nije orosila našu tkaninu. Tada su mi se misli malo zaplele, pa sam sebe čuo, kako kažem: »Ovdje postoji neko suho srdce... neko suho srdce... neko suho srdce, koje ne zna lievati suze!...«

— Na put, Prévot! Naši se grkljani još nisu stisnuli: treba poći napried.

VII.

Sada puše onaj vjetar sa zapada, koji izsuši čovjeka u roku od devetnaest sati. Moje se ždrielo još nije stisnulo, ali je tvrdo i bolno. Već osjećam, da nešto u njemu struže. Naskoro će započeti ovaj kašalj, što su mi ga opisali i što ga očekujem. Čak me i moj jezik smeta. Ali najgore je, što već primjećujem svjetlucave mrlje. Kad se one pretvore u plamen, onda ću leći.

Brzo smo hodali. Izkorišćujemo svježinu ranog jutra. Znamo dobro, da pod velikim suncem, kao što se kaže, ne ćemo više hodati. Pod velikim suncem...

Nemamo pravo znojiti se. Pa čak ni čekati. Ova svježina je samo svježina s osamnaest posto vlage. Ovaj vjetar što puše dolazi iz pustinje. A pod ovim se lažljivonježnim milovanjem izparuje naša krv.

Prvog smo dana jeli malo grožđa. U zadnja smo tri dana pojeli polovicu naranče i polovicu malog suhog kolača. A s kakvom bismo slinom i mogli žvakati hranu? Ali ne osjećam ni najmanju glad, osjećam samo žeđu. A sada mi se čini da još više od same žeđe osjećam posljedice žeđe. Taj tvrdi grkljan. Taj jezik kao od sadre. To struganje i taj strašan okus u ustima. Sve je to novo za mene. Bez sumnje bi me voda izliečila, ali nema uspomena, koje bi podsjećale na taj liek. Žeđa sve više i više postaje bolest, a sve manje i manje pohlepa.

Čini mi se, da bunari i voće nisu za mene više tako bolne predočbe. Zaboravljam sjaj naranče, kao što mi se čini da sam zaboravio i svoje ljubavi. Možda ću naskoro zaboraviti sve.

Sjeli smo, ali moramo opet poći dalje. Odrekli smo se dugotrajnog pješačenja. Nakon hoda od pet stotina metara već padamo od umora. Osjećam veliku radost, što se smijem izpružiti. Ali opet moramo dalje.

Kraj se izmienio. Kamenje je postalo rjeđe. Sada ho-

damo po piesku. Na dvie stotine kilometara pred nama šire se pješčani humci. A po tim humcima neke mrlje: nizka vegetacija. Miliji mi je piesak od onog željeznog oklopa. Ovo je žuta pustinja. Ovo je Sahara. Kao da je prepoznajem...

Sada smo već nakon dvie stotine metara izcrpljeni.

— Ipak ćemo nastaviti put, bar do onog grmlja tamo.

To je najkrajnija granica. Kad smo se osam dana kasnije vraćali kolima istim putem, da potražimo »Simouna«, ustanovili smo, da je ovaj posljednji dio puta iznosio osamdeset kilometara. To znači, da smo već bili prevalili gotovo dvie stotine. Ali kako ću nastaviti?

Jučer sam hodao bez nade. A danas su i ove rieči izgubile svoj smisao. Danas pješačimo jer pješačimo. Bez sumnje tako napreduju i volovi pod jarmom. Jučer sam sanjao o rajskim gajevima naranča. Ali danas za mene više i nema raja. Ne vjerujem više da naranče postoje.

Nisam više u sebi mogao odkriti ništa drugo osim velike suhoće srdca. Tako ću i pasti, a da nisam osjetio očaja. Ja i ne patim. A to mi je žao: jer tuga bi mi se činila sladka poput vode. U tuzi čovjek suosjeća sa samim sobom i žali sebe poput prijatelja. Ali ja više nemam prijatelja na svietu.

Kad me nađu ovako izpaljenih očiju, pomislit će, da sam mnogo dozivao i mnogo patio. Ali sva naprezanja, sva žaljenja, sve nježne tuge su još uviek bogatstvo. A ja već nemam bogatstva. Svježe mlade djevojke, u večer svoje ljubavi, znadu za tugu i plaču. Tuga je povezana s drhtajem života. A ja više ne osjećam tugu...

Ja sam pustinja. Više ne stvaram slinu, ali više i ne stvaram one sladke utvare, za kojima sam stenjući trčao. Sunce je u meni presušilo izvor suza.

A ipak, što sam ono primietio? Đah nade prešao je preko mene poput morskog povjetarca. Kakav je to znak, što je prije no što mi je postao sviestan, već upozorio moj nagon? Ništa se nije promienilo, a ipak je sve promienjeno. Ovaj prostirač od pieska, ovi humci i ove lake mrlje zelenila nisu više sastavljale krajolik, već neku dekoraciju kao na pozornici. Praznu pozornicu, ali već sasvim pripremljenu. Pogledao sam Prévota. I on je isto tako iznenađen kao ja, ali i on ni sam ne shvaća, što osjeća.

Kunem vam se, da će se nešto dogoditi...

Kunem vam se, da je pustinja oživjela. Kunem vam se, da je ova praznina, ova tišina odjednom postala uzbudljivija od bilo kakve vreve na nekom javnom trgu...

Spaseni smo, u piesku smo naišli na tragove!...

Ah! bili smo izgubili trag ljudske vrste, bili smo odieljeni od svog plemena, našli smo se sami na svietu, zaboravljeni od obćeg seljenja, ali eto, sada smo odkrili, utisnut u piesku, trag čudesnih čovječjih nogu.

— Ovdje, Prévot, rastala su se dva čovjeka...

— Ovdje je kleknula deva...

— Ovdje...

Ali mi ipak još nismo spaseni. Nije dovoljno da čekamo. Za nekoliko sati pomoć će doći prekasno. Napredovanje žeđe je prebrzo, kad jednom započne kašalj. A naš grkljan...

Ali ja vjerujem u ovu karavanu, što se tu negdje lju-lja po pustinji.

Tako smo pješačili još dalje i odjednom sam začuo kukuriekanje pietla. Guillaumet mi je rekao: »Na kraju sam čuo pietlove u Andama. Čuo sam i štropot željez-nice...«

Sjetio sam se njegovog pričanja upravo u času, kad je pietao zakukuriekao, pa sam sam sebi rekao: »Naj-prije su me varale moje oči. Bez sumnje je to učinak žeđe. Moja su uha dulje izdržala...« Ali Prévot mi zgrabi ruku:

— Jeste li čuli?

— Što?

— Pietla!

Onda, naravno, glupane, onda je to život...

Imao sam još posljednje priviđenje: vidio sam tri psa, što su ganjali jedan drugoga. Prévot, koji je isto gledao, nije vidio ništa. Ali smo obojica digli ruke prema jednom Beduinu. Obojica smo mu trčali u susret sa zad-njim dahom naših pluća. Obojica smo se smijali od sreće!

Ali naši glasovi nisu više mogli doprieti na trideset metara daleko. Glasilnice su nam se već bile osušile. Govorili smo jedan drugome vrlo tihim glasom, a da to i sami nismo primietili!

Ali ovaj Beduin, što se je odjednom bio ukazao iza humka, eto se već polagano, polagano udaljuje. Možda je taj čovjek sam. Neki nam ga je okrutan zloduh pokazao, a sada ga opet skriva...

A mi ne možemo više trčati!

Neki se je drugi Arapin pokazao u profilu na pješča-nom humku. Urlali smo, ali sasvim tiho. Onda smo ma-hali rukama i činilo nam se, da smo čitavo nebo izpunili ogromnim znakovima. Ali taj Beduin gleda neprestano na desno...

Ali eto, sada se bez žurbe počeo pomalo okretati. U trenutku kad bude okrenut licem prema nama, sve će biti svršeno. U trenutku kad bude pogledao prema na-ma, već će u nama izbrisati žeđu, smrt i utvare. Već je završio četvrtinu okreta i time promienio cieli sviet. Jednom kretnjom svojih prsiju, jednim letimičnim pogle-dom on stvara život, pa mi se pričinja kao neki bog...

To je čudo... On ide prema nama po piesku kao Bog po valovima mora...

Arapin nas je samo pogledao. Svojim je rukama pri-tisnuo naša ramena i mi smo ga poslušali. Legli smo. Nema tu više ni razlike rasa, ni jezika, ni razmirica... Tu je taj siromašan nomad, što je na naša ramena položio ruku arkanđela.

Čekali smo čelom u piesku. A sada pijemo potrbuške, glavom u zdjeli kao telad. Beduin se uplašio i prisilio nas, da svakog časa prekinemo. No čim bi nas izpustio, smjesta smo zaronili lice u vodu.

Voda!

Vodo, ti nemaš okusa, ni boje, ni mirisa, ne može te se opisati, pa te pijemo, a da te ne poznajemo. Ti nisi samo potrebna za život, ti si život sam. Izpunjaš nas užitkom, što ne odgovara samo našim čulima. S tobom nam se vraća sva moć, koje smo se bili odrekli. Tvojom

milošću otvaraju se u nama sva presušena vrela našeg srdca.

Ti si najveće blago što postoji na svietu, a i najnježnije, ti, što si tako čista u utrobi zemlje. Možemo umrieti nad otrovnim vrelima. Možemo umrieti dva koraka od nekog slanog jezera. Možemo umrieti unatoč dvie litre rose, u kojoj se našla neka otrovna sol. Ti ne dopuštaš nikakvih primjesa i ne podnosiš nikakva krivotvorenja, ti si vrlo hirovita božica... Ali u nama širiš bezkrajnu jednostavnu sreću.

A ti, biblijski Beduine, koji si nas spasio, ti ne ćeš nikada nestati iz mog sjećanja. Ali se nikada ne ću sjetiti tvog lica. Ti si za mene čovjek i ti si mi se ukazao s licem svih ljudi odjedanput. Nisi nas nikad bio vidio, a ipak si nas smjesta prepoznao. Ti si brat najmiliji. A i ja ću te uviek iznova prepoznavati u svim ljudima.

Ukazao si mi se okupan plemenitošću i prijaznošću, ti veliki gospodine, koji si imao moć da nam pružiš vode. Svi moji prijatelji i svi moji neprijatelji u tebi su mi došli u susret, i više nemam ni jednog neprijatelja na svietu.

VOL de NUIT

I.

Brežuljci izpod zrakoplova već su usiecali sjenovitu brazdu u zlato večeri. Ravnice su postale sjajne od nekog neprolaznog svietla: u ovom kraju svieta one ne prestaju vraćati svoje zlato, jednako kao što na svršetku zime ne prestaju vraćati svoj snieg.

A pilot Fabien, koji je s krajnjeg Juga prenosio poštu iz Patagonije prema Buenos-Airesu, prepoznao je približavanje večeri po istim znacima, po kojima prepoznaješ vodu luke: po miru, po lakim borama, jedva ocrtanim mirnim oblacima. Ulazio je u neizmjerno i blaženo sidrište.

Mogao je i povjerovati, da se po ovom zatišju polagano šeće, gotovo poput nekog pastira. Patagonski pastiri idu tako bez žurbe od jednog stada do drugoga: on je letio od jednog grada do drugoga, on je bio pastir malih gradova. Svaka dva sata susreo bi po koji, gdje dolazi da pije na obalu rieke ili da pase po svojoj ravnici.

Kadkada nakon sto kilometara stepe, manje nastanjene od mora, preletio bi povrh koje izgubljene farme, što je kao u nekom uzburkanom talasanju prerije odnosila unatrag svoj teret ljudskih duša — onda bi svojim krilima pozdravio tu lađu.

»San Julian je na vidiku; pristat ćemo za deset časaka.«

Radiotelegrafista predao je ovu viest svim postajama pruge.

Gotovo jednaka zračna pristaništa redaju se u udaljenosti od dvie tisuće i pet stotina kilometara, od Magellanskog tjesnaca do Buenos-Airesa; ali se je ovo otvaralo na granici noći kao što se u Africi posljednje pokoreno trgovište otvara u tajnu.

Radiotelegrafista predao je pilotu ceduljicu:

»— Ima toliko oluje da pucketanje munja izpunja moje slušalice. Hoćete li prespavati u San Julianu?«

Fabien se nasmiešio: nebo je bilo mirno poput akvariuma, a sva su pristaništa pred njima javljala: »Nebo čisto, vjetar nula.« Odgovorio je:

»— Nastavit ćemo.«

Ali radiotelegrafista misli, da su se negdje utaborile oluje, kao što se crvi nastane u nekom plodu; noć će biti liepa, a ipak pokvarena: bilo mu je mrzko ući u taj mrak, što je započeo gnjiti.

Spuštajući se uzporenim hodom motora nad San Julianom, Fabien se osjećao umornim. Sve, što je život ljudi izpunjavao sladkoćom, raslo je prema njemu: njihove kuće, njihove male kavane, stabla njihovih šetališta. Bio je poput osvajača u večer nakon svojih osvajanja, koji se sagiba nad krajinama carstva i odkriva skromnu sreću ljudi. Fabien je osjetio potrebu da odloži oružje, da opet nađe svoju težinu i iznemoglost — jer i naša nas bieda obogaćuje — i da ovdje bude opet običan čovjek, koji kroz svoj prozor konačno promatra nepomičnu sliku. Zadovoljio bi se i ovim sićušnim selom: kad smo ga

jednom izabrali, zadovoljavamo se slučajnošću njegovog postojanja i možemo ga zavoljeti. Ono nas ograničuje kao ljubav. Fabien bi poželio da ovdje proživi dugo vremena, da ovdje osvoji svoj dio vječnosti, jer mali gradovi, u kojima bi proživio samo po koji sat, i vrtovi zatvoreni starim zidovima, kroz koje bi prolazio, činili su mu se vječni u svom trajanju izvan njega. I selo se uzpinjalo prema posadi i otvaralo se njima: A Fabien je razmišljao o prijateljstvima, o nježnim djevojkama, o prijatnim bielim stolnjacima, na sve ono, što se polagano pripitomljuje za vječnost. I selo je već proticalo u visini krila, izlažući tajnu svojih zatvorenih vrtova, što ih zidovi nisu više zaštićivali. Ali nakon pristajanja Fabien je znao, da nije ništa vidio osim polaganog kretanja nekolicine ljudi među njihovim kamenjem. Ovo selo branilo je samom svojom nepokretnošću tajnu svojih strasti, ovo je selo uzkraćivalo svoju nježnost; trebalo bi se odreći akcije, da ga osvojimo.

Nakon što je prošlo onih deset časaka boravka, Fabien je opet morao odletjeti.

Okrenuo se prema San Julianu: bio je još samo rukovet svjetiljaka, onda zviezda, a zatim se je razpala ta prašina, mameći ga sada posljednji put.

»Ne vidim više kazala: upalit ću svietlo.«

Pritisnuo je upaljivač, ali su crvene svjetiljke pilotske kabine u tom plavom osvjetljenju bacale na kazaljke tako razplinuto svietlo, da ih nisu ni obojadisale. Stavio

je prste nad jednu žarulju: njegovi su se prsti jedva obojili.

»Prerano.«

A ipak se je noć uzpinjala poput tamnog dima i već je izpunila doline. One se više nisu mogle razlikovati od ravnica. Ipak su se sela već razsvjetljivala i njihova su zviežđa odgovarala jedno drugom. A i on je, s prstom na upaljivaču, namigivao svojim položajnim svjetiljkama, odgovarajući sa svoje strane selima. Zemlja je bila pokrivena blistavim dozivanjem, jer je svaka kuća upalila svoju zviezdu nasuprot neizmjernoj noći, kao što okrećemo svjetionik prema moru. Sve što je zaklanjalo jedan ljudski život, već je blistalo. Fabien se divio, što je ulaz u noć ovaj put bio poput ulazka u neko sidrište, tako polagan i liep.

Uvukao je glavu u svoju kabinu. Radij na kazaljkama počeo je sjati. Pilot je sve brojke izpitivao jednu za drugom i bio je zadovoljan. Našao se čvrsto smješten u svom nebu. Dotakao se prstom čelične šibke i osjetio kako kovinom struji život: kovina nije titrala, već živjela. Pet stotina konjskih sila motora izazvale su u građi vrlo blago strujanje, što je njezin led pretvaralo u baršunasto meso. Opet jednom nije pilot u svom letu osjećao ni vrtoglavicu ni pijanstvo, već tajnovitu djelatnost živog mesa.

Sada je sebi ponovno stvorio jedan sviet i dobro micao laktovima, da bi se u njemu udobno smjestio.

Kuckao je po kazalu razdiobe električne struje, doticao se svih sklopka, jedne za drugom, pomalo se gniezdio, udobnije se naslonio i tražio najbolji položaj, kako

bi bolje osjetio njihanje ovih pet tona kovine, što ih je kao ramenima podupirala noć puna života. Zatim je dodirivao ovo ili ono, gurnuo na mjesto svoju pomoćnu svjetiljku i opet je ostavio, da bi je malo kasnije opet primio, kako bi se uvjerio da ne klizi, ostavljajući je zatim ponovno, da bi dodirnuo svaku ručicu, kako bi ih kasnije mogao što sigurnije naći, priučavajući svoje prste na sviet sliepaca. Zatim, kad su njegovi prsti dobro upoznali sve, dopustio je sebi da upali svjetiljku, pa su sve one točne sprave zablistale u njegovoj kabini poput ukrasa. Tako je on po samim svojim kazalima nadzirao svoj ulazak u noć, sličan ronjenju. A onda, budući da ništa nije treperilo, ni titralo, ni podrhtavalo i da njegov giroskop, njegov visinomjer i hod njegovog motora nisu pokazivali nikakove promjene, raztegnuo se malo, naslonio svoj zatiljak na kožu sjedala i započeo ono duboko razmišljanje u letu, u kojem uživamo u nekoj neobjašnjivoj nadi.

I sada, u srdcu noći, poput noćobdije, našao je da noć odkriva čovjeka: ovo dozivanje, ova svietla, ovaj nemir. Ova obična zviezda u sjeni osamljenosti je neka kuća. Druga se ugasi: to je kuća, što se zatvara nad svojom ljubavi.

Ili nad svojom brigom. To je kuća, što je prestala davati znakove ostalom svietu. Ovi seljani, naslanjajući se laktovima na stol, pred svojom svjetiljkom, ne znaju čemu se nadaju: oni ne znaju da njihova čežnja tako daleko dopire, kroz tu veliku noć, što ih zatvara. Ali Fabien je odkriva u daljini od tisuću kilometara i osjeća valovlje

velikih dubina uzdizanja i spuštanja svog zrakoplova, što diše, nakon što je prošao deset oluja poput neprijateljskih zemalja, a među njima i čistine pune mjesečine, i što dostiže ova svietla, jedno za drugim, osjećajući se poput pobjednika. Ovi ljudi misle da njihova svjetiljka svietli za njihov skromni stol, ali na osamdeset kilometara udaljenosti već će nas se taknuti poziv ovog svietla, kao da ga očajno njišu amo-tamo na nekom pustom otoku prema otvorenom moru.

II.

Tako su se tri poštanska zrakoplova vraćala iz Patagonije, iz Chile-a i iz Paragvaja, sa juga, zapada i sjevera, prema Buenos-Airesu. Ovdje su očekivali njihov teret, da bi oko ponoći mogli dati znak za odlazak zrakoplovu za Europu.

Tri su pilota, uvučeni u pozadinu svojih težkih kabina, izgubljeni u noći, razmišljali o svom letu, da se onda polagano spuste sa svog olujnog ili mirno neba prema ovom ogromnom gradu, kao što se strani seljaci spuštaju sa svojih gora.

Rivière, odgovoran za cielu prometnu mrežu, šetao je amo-tamo po pristaništu Buenos-Airesa. Bio je šutljiv, jer se je sve do dolazka ovih triju zrakoplova morao bojati zla, što mu ih je mogao donieti današnji dan. Čas za časom, kako su mu upravo stizali brzojavi, Rivière je bio sviestan, da je opet nešto oteo sudbini, da je umanjio udio nepoznatog i da je svoje posade izvlačio iz dubine noći na obalu.

Neki radnik pristupi Rivière-u, da mu saobći poruku radiopostaje:

— Poštanski zrakoplov iz Chile-a javlja, da primjećuje svietlo Buenos-Airesa.

— Dobro.

Naskoro će Rivière čuti ovaj zrakoplov: već je noć izručila jednog, kao što more usred svog nemirnog talasanja i svojih tajna predaje žalu blago, što ga je tako dugo bacalo amo-tamo. A kasnije će od nje primiti i ona dva druga.

Onda će ovaj dan biti likvidiran. Onda će izmorena posada poći na počinak, a svježe će ih posade zamieniti. Ali Rivière ne će imati odmora: sada će ga poštanski zrakoplov za Europu obteretiti nemirom. I uviek će biti tako. Uviek. Po prvi put se je začudio ovaj stari borac, da osjeća umor. Dolazak zrakoplova ne će nikad biti sličan pobjedi, koja završuje rat i otvara razdoblje mira. Za njega ne će nikada ništa drugo postojati osim jednog učinjenog koraka što predhodi tisućama sličnih koraka. Rivière-u se činilo da podiže vrlo težak teret, izpruženih ruku i već dugo vremena: napor bez odmora i bez nade. »Starim ...« Ostarit će, ako u samoj akciji ne bude više mogao naći svoju hranu. Čudio se, da razmišlja o problemima, što ih sebi nije do sada nikada postavljao. A ipak se je sada vraćala k njemu tužnim šaputanjem množina umiljatih stvari, što ih je uviek odbijao od sebe: poput nekog izgubljenog oceana. »Zar je sve to zaista tako blizu? ...« Primietio je, da je polagano bio odložio na vrieme svoje starosti, »kad budem imao vremena«, ono što izpunja sladkoćom ljudski život. Kao da ćemo

zaista jednog dana imati vremena, kao da se možemo zaista na kraju života dočepati onog blaženog mira, što ga zamišljamo. Ali mira nema. Nema konačnog dolazka svih zrakoplovaca.

Rivière se zaustavio pred Lerouxom, starim poslovođom, koji je radio. I on i Leroux rade već četrdeset godina. A rad mu je oduzimao svu njegovu snagu. Kad bi se Leroux vratio svojoj kući oko deset sati u večer ili o ponoći, njemu se ne bi pružao neki drugi sviet i nije to bio nikakav bieg. Rivière se nasmieši ovom čovjeku, koji je podigao svoje nezgrapno lice i pokazao mu prekaljenu osovinu: »Bila je zaglavljena, ali sam je ipak izvukao,« Rivière se sagnuo nad osovinom. Obuzela ga je ljubav prema zanatu. »Trebalo bi reći radionicama, da ove dielove ne stegnu tako čvrsto.« Prstom je pipao tragove trenja, a zatim je ponovno promatrao Lerouxa. Neko mu je čudno pitanje lebdjelo na usnama gledajući ove stroge bore. Nasmiešio se je tome:

— Jeste li se mnogo brinuli za ljubav, Leroux, u svom životu?

— Ah, ljubav, znate, gospodine ravnatelju...

— Vi ste kao i ja: niste nikada imali vremena.

— Ne baš mnogo...

Rivière je prisluškivao zvuku ovog glasa, da čuje je li odgovor bio gorak: on to nije bio. Ovaj je čovjek, licem o lice sa svojim prošlim životom, osjećao smireno zadovoljstvo stolara, koji je upravo izblanjao liepu dasku: »Eto. Gotovo je.«

»Eto, mislio je Rivière, moj je život gotov.«

Odagnao je sve tužne misli, što su izvirale iz njegove umornosti i uputio se prema hangaru, jer se već čulo brujanje zrakoplova iz Chile-a.

III.

Zvuk ovog dalekog motora postao je sve gušći. Zrio je. Upalili su svietla. Crvene svjetiljke, što su označivale uzletište, osvjetljivale su jedan hangar, stupove za radio i pravokutno zemljište. Pripravljala se svečanost.

— Evo ga.

Zrakoplov je već vozio u snopu reflektorskih zraka. Tako je sjao, da je bio kao nov. Ali kad se je konačno zaustavio pred hangarom i dok su se mehaničari i radnici žurili da iztovare poštu, pilot Pellerin se nije maknuo.

— Što je? Što čekate da siđete?

Pilot, zabavljen nekim tajnovitim poslom, nije se udostojao odgovoriti. Po svoj je prilici još uviek slušao kako sva buka leta struji njegovom nutrinom. Polagano je dignuo glavu i sagnuvši se unapried nešto je radio rukama. Konačno se okrenuo prema svom šefu i svojim drugovima i ozbiljno ih promatrao kao svoje vlastničtvo. Činilo se, da ih broji, da ih mjeri i važe, i mislio je, da ih je zaista zaslužio, kao što je zaslužio i ovaj svečani hangar, ovaj čvrsti cement i malo dalje ovaj grad sa svojim kretanjem, svojim ženama i svojom toplinom. Držao je u svojim širokim rukama ovaj narod, kao da su mu podanici, jer ih je mogao dotaknuti, čuti i vriеđati. Najprije je poželio da ih izpsuje, što stoje tu tako mirni, tako sigurni

u svoj život, diveći se mjesečni, ali je onda prevladala njegova dobroćudnost:

— .... Platit ćete piće!

Sišao je.

Htio je izpričati svoj put:

— Kad biste znali!...

No bez sumnje je pomislio, da je time dovoljno rekao, pa je pošao da svuče svoju kožnatu odjeću.

Kad su ga kola odvezla prema Buenos-Airesu u družtvu sumornog nadzornika i šutljivog Rivière-a, postao je tužan: liepo je, sretno se izvući i izvaliti, kad jednom opet staneš nogom na sigurno tlo, zdrave i dobre kletve. Kakve li snažne sreće! Ali zatim, kad se onda sjetimo, posumnjat ćemo, a da i sami ne znamo u što.

Borba usred ciklona, to je bar bilo nešto stvarno, nešto iskreno. No lica tvari nisu takova, ta lica, što ih one čine, kad misle da su same. Mislio je:

»To je bilo savršeno slično pobuni: ta lica, što jedva nešto probliede, ali se tako jako promiene!«

Naprezao se je, da bi se sjetio.

Mirno je prelazio Cordiljere Anda. Zimski su ih snjegovi pritiskivali svojim velikim mirom. Zimski su snjegovi u ovim nagomilanim brdima stvorili mir, kao što stoljeća stvaraju mir u mrtvim dvorcima. Na dvie stotine kilometara širine nijednog čovjeka, nijednog životnog daha, nikakvog napora. Ali zato okomite stiene, što ih se gotovo dotičemo na šest tisuće metara visine, provalije usred kamenja, što se strmo ruše, i strahovit mir.

Bilo je to u blizni vrha Tupungato...

Razmišljao je. Jest, upravo je tamo bio svjedokom nekog čuda.

Jer u početku nije ništa vidio, već se je samo osjećao ponešto uznemiren, poput nekoga, koji je mislio da je sam, a koji više nije sam, kojega netko promatra. Osjećao se odjednom — i to prekasno i da i sam nije razumio kako — okružen gnjevom. Eto. Odkuda je dolazio taj gnjev?

Po čemu je mogao razpoznati, da je izbijao iz kamenja, da je izbijao iz sniega? Jer se je činilo, da ništa ne dolazi prema njemu, nikakva tamna oluja nije bila na putu. Ali je neki drugi sviet izlazio i svakodnevnog svieta, jedva se razlikujući od njega. Pellerin je s nekim neobjašnjivim stezanjem srdca promatrao ove nedužne vrhove, ove stiene, ove kose pokrivene sniegom, jedva nešto sivlje, a koji su ipak počeli živjeti — poput nekog naroda.

Nije se trebao boriti, a ipak je stisnuo ruke oko svojih poluga. Nešto se je pripravljalo, što on nije mogao razumjeti. Napeo je svoje mišice poput životinje, koja će skočiti, ali nije vidio ništa, što nije bilo mirno. Da, mirno, ali nabijeno nekom čudnom moći.

Zatim se je sve zašiljilo. Ove stiene, ovi vrhovi, sve je odjednom postalo šiljasto: osjećalo se, kako poput šiljaka probija tvrdi vjetar. A zatim mu se činilo, da se okreću i plove oko njega poput divovskih lađa, što se smještavaju za bitku. A onda je tu bila neka prašina pomiešana zrakom: dizala se, polagano je lebdjela poput nekog vela iznad njega. Tada, kako bi našao neki izlaz u slučaju, da bi bio potreban uzmak, on se okrene i zadrhće: činilo se, da iza njega vriju ciele Cordiljere.

— Izgubljen sam.

S nekog je vrha, sprieda, prsnuo snieg: pravi vulkan sniega. A zatim s nekog drugog vrha, malo nadesno. I svi su se vrhovi, jedan za drugim, tako upalili, kao da su jedan za drugim bili taknuti od nekog nevidljivog bakljonoše. I onda se dogodilo, da su se kod prvog zračnog vira zaljuljale gore oko pilota.

Žestoki utisci ostavljaju slabe tragove: nije više u sebi mogao naći uspomenu na ono veliko gibanje, što ga je valjalo. Sjećao se samo, da se je borio, borio upravo biesno usred ovog sivog plamena.

Razmišljao je.

»Ciklon sâm nije ništa. Spasavamo svoju kožu. Ali ono, što mu predhodi! To što susrećemo!«

Činilo mu se, da će među tisuću drugih prepoznati jedno izvjestno lice, a u stvari ga je već zaboravio.

IV.

Rivière je promatrao Pellerina. Kad bude ovaj za dvadeset časaka sišao s kola, pomiešat će se s množtvom pun umora i težine. Možda će pomisliti: »Zaista sam umoran... odvratnog li zanata!« A svojoj će ženi povjeriti nešto slično kao: »Ovdje je bolje biti nego na Andama.« A ipak se je sve ono, do čega je ljudima tako mnogo stalo, gotovo odielilo od njega: upravo je bio spoznao biedu svega toga. Upravo je bio proživio nekoliko sati, s onu stranu dekoracije, ne znajući da li će mu biti dozvoljeno, da sebi opet uzpostavi ovaj grad sa svojim svietlima. I da li će uobće opet naći sve one male, dosadne, ali ipak drage prijatelje iz djetinstva: svoje ljudske nedostatke.« U svakoj gomili, mislio je Rivière, ima ljudi, koje mi ne razlikujemo, a koji su ipak čudesni viestnici, a da to i oni sami ne znaju. Osim...« Rivière se bojao izvjestnih obožavatelja. Oni nisu shvaćali sveti značaj pustolovine, pa su njihovi uzvici izkrivljavali smisao i umanjivali čovjeka. Ali u tome je Pellerin, bolje no itko, znao sačuvati svu svoju veličinu čovjeka, jednostavno upućenog u to, što zapravo vriedi sviet, kad ga promatramo u izvjestnom osvjetljenju, pa je težkim prezirom odbijao sve vulgarne pohvale. Zato mu je i Rivière čestitao ovako: »Kako ste samo uspjeli?« Volio je da jednostavno govori o svom zanatu, da govori o svom letu kao kovač o svom nakovnju.

Pelerin je najprije pričao o svom odrezanom uzmaku. Gotovo se je izpričavao: »Nisam imao izbora.« Poslije nije više vidio ništa: snieg ga je zasliepljivao. Ali jake su ga struje bile spasile, dignuvši ga na sedam tisuća metara. »Mora da su me držale upravo nad samim kosama za vrieme čitavog prelaza.« Govorio je također o giroskopu, kod kojega bi trebalo promieniti mjesto dovoda zraka: snieg ga je začepljivao: »Tu se stvara led, to vam je.« Kasnije su druge struje kovitlale Pellerina i to na tri tisuće metara visine, pa nije mogao shvatiti, kako je bilo moguće, da se još nije srazio s gorama. Ali to je bilo zato, što je letio već nad ravnicom. »Odjednom sam to primietio, našavši se iznenada pod čistim nebom.« Konačno je izpričao, kako mu se toga časa činilo da izlazi iz neke podzemne špilje.

— Je li i u Mendozi bilo nevrieme?

— Ne. Spustio sam se uz vedro nebo bez vjetra. Ali me je nevrieme sliedilo u stopu.

Opisao ga je, jer je — kako je rekao — »ipak sve to bilo vrlo čudno.« Vrh se je gubio vrlo visoko u oblacima sniega, ali podnožje se valjalo po ravnici poput crne lave. Gradovi su propadali jedan za drugim. »Nikad nisam vidio takvo što...« A zatim je zašutio, obuzet nekom uspomenom.

Rivière se obrati nadzorniku.

— To je ciklon s Pacifika, prekasno su nas obaviestili. Uostalom, ovi cikloni nikad ne prelaze Ande.

Nije se moglo predvidjeti, da će ovaj nastaviti svoj put prema iztoku.

Nadzornik, koji se u to nije ništa razumio, odobravao mu je.

Činilo se, da nadzornik nešto oklieva, okrenuvši se prema Pelerinu, a njegova se je jabučica na vratu micala. Ipak je šutio. Ponovno je nakon razmišljanja poprimio, gledajući ravno izpred sebe, izraz melankoličnog dostojanstva.

Tu je svoju melankoliju vukao uviek sa sobom poput prtljage. Izkrcavši se sinoć u Argentini, pozvan od Rivière-a, zbunjavale su ga njegove velike ruke i njegovo nadzorničko dostojanstvo. Nije imao pravo diviti se mašti ni poletu: po svom zvanju morao se je diviti točnosti. Nije imao pravo popiti u družtvu jednu čašicu, ni tikati nekog druga, ni usuditi se na kakvu šalu, osim u nevjerojatnom slučaju, da bi se na istoj postaji sastao s kojim drugim nadzornikom.

»Mučno je biti sudac«, pomislio je.

Da pravo kažemo, on i nije sudio, ali bi klimao glavom. Kako se ni u što nije razumio, zaklimao bi polagano glavom. To bi zbunilo nečiste savjesti i pridonielo čuvanju materiala. Nije bio voljen, jer nadzornici nisu stvoreni za slasti ljubavi, već za sastavljanje izvještaja. Odrekao se toga, da u njima predlaže nove metode i tehnička rješenja, odkada je Rivière bio napisao: »Umoljava se nadzornik Robineau, da nam ne šalje pjesme, već izvještaje. Nadzornik će Robineau svoje sposobnosti sretno upotriebiti ako bude podbadao revnost osoblja.« Zato bi se sada, kao na svoj svagdašnji kruh, bacao na ljudske slabosti. Na mehaničara, koji je pio, na upravitelja zrakoplovne postaje, koji bi sprovodio vesele noći, na pilota, koji bi poskočio, kad bi dodirnuo tlo kod pristajanja.

Rivière bi govorio o njemu: »Nije previše pametan, zato nam može izvrstno poslužiti.« Za Rivière-a je temelj svakog propisa: poznavanje ljudi; za Robineau-a postojalo je još samo poznavanje propisa.

»— Robineau, rekao mu je Rivière jednog dana, za svako zakašnjenje kod odlazka, morali biste uzkratiti nagradu za točnost.«

»— Zar i slučaju više sile? Zar i kad je magla?«

»— I kad je magla.«

I Robineau je osjetio neku vrst ponosa, što ima šefa, koji se nije bojao biti nepravedan. Pa je i sam Robineau iz te tako uvredljive moći crpio ponešto veličanstvenosti.

— Odredili ste odlazak za šest i petnaest, ponavljao bi kasnije upraviteljima zračnih postaja, ne možemo vam izplatiti vašu nagradu.

— Ali, gospodine Robineau, u pet i trideset nije se vidjelo na deset metara udaljenosti!

— Takav je propis.

— Ali, gospodine Robineau, mi ne možemo pomesti maglu!

A Robineau bi se ušančio u svoju tajnovitost. On je pripadao ravnateljstvu. Među ovim bezazlenim dušama jedini je on shvaćao, kako se kažnjavanjem ljudi može poboljšati vrieme.

»On uobće ne misli, govorio bi o njemu Rivière, a to ga čuva da misli krivo.«

Kad bi koji pilot razbio svoj stroj, izgubio bi svoju nagradu za neoštećenost.

»— Ali kad stroj zataji upravo nad nekom šumom?«

»— I onda.«

I Robineau se u buduće toga držao.

— Žalim, rekao je kasnije pilotima kao u zanosnom pijanstvu, dapače neizrecivo žalim, ali stroj je trebao zatajiti negdje drugdje.

— Ali, gospodine Robineau, mjesto se ne može odabrati!

— Takav je propis.

»Propisi su, mislio je Rivière, slični obredima neke vjere, što se pričinjaju bezsmislenima, a ipak izgrađuju ljude.« Rivière-u je bilo ravnodušno, da li su ga drugi smatrali pravednim ili nepravednim. Možda ove rieči nisu za njega uobće imale smisla. Mali građani malih gradova šetaju se u večer oko svog glasbenog paviljona, a Rivière bi mislio: »Biti pravedan ili nepravedan prema njima podpuno je bezsmisleno: oni ne postoje.« Za njega je čovjek bio još netaknuti vosak, što ga je trebalo oblikovati. Trebalo je udahnuti dušu ovoj tvari, stvoriti u njoj volju. Nije ih mislio zarobiti ovom strogošću, već ih natjerati, da izađu iz sebe. Kad bi ovako kažnjavao svako zakašnjenje, počinio bi nepravednost, ali bi ustremio svu volju svih postaja prema točnom odlazku. Upravo je stvarao tu volju. Ne dopuštajući ljudima da se raduju maglovitom vremenu, kao nekom pozivu na odmor, prisilio bi ih da kao bez daha čekaju razbistrivanje, pa je svako čekanje ponižavalo čitavo osoblje do najneznatnijeg radnika. Tako bi se odmah okoristili prvim probojem u oklopu. »Otvor na sjeveru, odlazak!« Zahvaljujući Rivière-u, na petnaest tisuća kilometara udaljenosti ova je ljubav za zrakoplovstvo nadjačala sve.

Rivière bi kadkada rekao:

»— Ovi su ljudi sretni, jer vole ono što rade, a vole to zato, jer sam ja tako tvrd.«

Možda su drugi zbog njega i patili, ali je on ljudima pribavljao i snažne radosti. »Treba ih gurati, mislio je, prema onom snažnom životu, što donosi doduše i patnje i radosti, no koji je i jedini vriedan truda.«

Budući da su kola upravo ulazila u grad, Rivière se je dao odvesti u poslovnicu Družtva. Ostavši sam s Pellerinom, Robineau ga je promatrao i već je otvorio usta da progovori.

V.

Robineau je ove večeri bio umoran. Upravo je odkrio, našavši se licem o lice s pobjednikom Pellerinom, da je

njegov vlastiti život bio siv. A prije svega je odkrio, da je on, Robineau, unatoč svog nadzorničkog naslova i svoje moći, vriedio manje od ovog čovjeka, slomljenog od umora, koji se je tu stisnuo u kutu kola, zatvorenih očiju, s rukama crnim od ulja. Robineau se je divio prvi put u svom životu. I osjećao je potrebu da to izrazi. A prije svega je osjećao potrebu da pridobije nečije prijateljstvo. Bio je umoran od svog putovanja i svojih današnjih neuspjeha i možda se je sam sebi pričinjao i pomalo smiešnim. Večeras, pregledavajući zalihe benzina, bio se je tako zapleo u svojim računima, da ih je zastupnik, kojega je on htio uloviti u nepravilnostima, obuzet samilošću svršio za njega. Osim toga je još prigovarao pri postavljanju sisaljke za ulje tipa B. 6, zamjenjujući je sa sisaljkom za ulje tipa B. 4, a podmukli su ga mehaničari pustili da sebe sramoti kroz čitavih dvadeset minuta »neznanjem, za koje nema izprike«, svojim vlastitim neznanjem.

Bojao se je i svoje hotelske sobe. Od Toulouse-a do Buenos-Airesa uviek bi se u nju vraćao poslije dnevnog rada. Zatvorio bi se u nju, izpunjen sviešću svih onih tajna, što su ga teretile, pa bi iz svog kovčega izvukao nekoliko araka papira, polagano bi napisao »Izvještaj«, izpisao ih nasumce s nekoliko redaka, da ih odmah zatim podere. Volio bi, da može Družtvo spasiti od neke velike opasnosti. Ali ono se nije nalazilo ni u kakvoj opasnosti. I do sada mu nije uspjelo da spasi ništa više od jedne glavine zračnog vijka, što je bila napadnuta od rđe. Povukao je lagano svoj prst po toj rđi s mračnim izrazom lica, upravo pred nekim upraviteljem zračne postaje, ali

taj mu je ovako odgovorio: »Obratite se na predhodnu postaju, ovaj je zrakoplov upravo stigao odanle.« Robineau je sumnjao u svoju zadaću.

Pokušao se približiti Pellerinu rekavši nasumce:

— Hoćete li večerati sa mnom? Potrebno mi je malo razgovora, moj je zanat kadkada vrlo težak...

I nadodao je, kako ne bi prebrzo sišao sa svoje visine:

— Imam tako mnogo odgovornosti.

Njegovi podčinjeni nisu voljeli miešati Robineau-a u svoj posebnički život. Svatko je mislio: »Ako nije još ništa našao za svoj izvještaj, bit će jako gladan, pa će me pojesti.«

Ali je Robineau večeras mislio samo na svoju vlastitu biedu: na svoje od nekog neugodnog osipa nagrđeno tielo, što je bilo njegova jedina prava tajna, pa bi mu bilo milo, kad bi smio pričati o tome i pustiti da ga netko žali i ne nalazeći više utjehe u ponosu, potražiti je u poniznosti. Osim toga imao je u Francuzkoj ljubovcu, kojoj bi u noći nakon svog povratka pričao o svojim nadzornim putovanjima, da je malo zadivi i da bude ljubljen, no kojoj je upravo time postao nesnosan, pa je osjetio potrebu da o njoj govori.

— Dakle, vi ćete večerati sa mnom?

Pellerin je dobroćudno prihvatio.

VI.

Kad je Rivière ušao, driemali su tajnici u uredu u Buenos-Airesu. Zadržao je i šešir i kaput, pa je kao uviek poput vječnog putnika prošao gotovo neprimiećen, jer je

njegov malen stas bio tako neupadljiv i jer su se njegova sieda kosa i njegovo bezlično odielo tako dobro prilagođivali svakoj okolini. A ipak je neka gorljiva revnost smjesta obuzela ljude. Činovnici su se pokrenuli, predstojnik ureda žurno je pregledavao najnovije dopise, pisaći su strojevi zaštropotali.

Telefonista je utikavao spojne čepiće kućne središnjice i bilježio brzojave u debelu knjigu.

Rivière je sjeo i počeo čitati.

Nakon izkušenja sa zrakoplovom iz Chile-a, čitao je sada poviest jednog sretnog dana, kad se stvari same od sebe sređuju, kad su viesti, što ih jednu za drugom šalju već preletjela zračna pristaništa, triezni izvještaji o pobjedama. I poštanski je zrakoplov iz Patagonije brzo napredovao: prestigao je određeno vrieme, jer je vjetar s juga tjerao prema sjeveru svoje povoljne zračne struje.

— Dajte mi meteoroložke viesti.

Svako je zračno pristanište hvalilo svoje vedro vrieme, svoje prozirno nebo, svoj povoljni vjetar. Zlatna je večer zaodjenula Južnu Ameriku. Rivière se je radovao nad blagonaklonom revnošću svih stvari. Sada se je taj zrakoplov borio negdje s noćnom pustolovinom, ali uz najbolje izglede za uspjeh.

Rivière odgurne knjigu.

— Dobro je.

A zatim je izašao da pregleda ostalu službu, on, taj noćni čuvar nad jednom polovinom svieta.

Pred jednim otvorenim prozorom se zaustavio, pa je odjednom shvatio noć. Ona je obuhvaćala Buenos-Aires, ali također, poput ogromnog crkvenog svoda i Ameriku. Nije se čudio tom osjećaju prostranosti: nebo Santiaga u Chile-u bilo je strano nebo, ali kad je jednom bio poštanski zrakoplov na putu prema Santiagu, svi su — s jednog kraja pruge do drugog — živjeli pod istim dubokim svodom. Dok su sada u radioslušalicama prisluškivali glasu ovog drugog zrakoplova, patagonski su ribari vidjeli njegove signalne svjetiljke. Dok je ovaj nemir zbog nekog zrakoplova u letu lebdio nad Rivière-om, lebdio je također u šumu motora nad glavnim gradovima i pokrajinama.

Sretan radi ove vedre noći, sjetio se je onih noći punih nereda, kad bi mu se činilo, da je zrakoplov kao utonuo u neku opasnost, a tako je težko bilo pomoći mu. Tada su u radiopostaji Buenos-Airesa sliedili njegovu žalbu pomiešanu s pucketanjem oluja. Zlato glasa zvučnog vala gubilo bi se pod gluhim pokrovom kao u nekom podzemnom rudniku. Kakvog li očaja u toj rudarskoj pjesmi zrakoplova, što je poput sliepe striele bio odapet prema zaprekama noći!

Rivière pomisli, da je za vrieme noćne službe nadzornikovo mjesto u uredu.

Robineau je upravo bio zabavljen time, da nekog pilota predobije za prijatelja. U hotelu je pred njim izpražnjivao svoj kovčeg; iz njega su uzkrsli predmeti, po kojima se nadzornici približuju ostalim smrtnicima: nekoliko košulja lošeg ukusa, toaletni pribor, zatim slika neke mršave žene, što ju je nadzornik pričvrstio na zidu. Istodobno je Pellerinu ponizno izpoviedao svoje potrebe,

svoje nježnosti, svoja žaljenja. Smjestivši svoje blago nekim tužnim redom, razodkrivao je pred pilotom svoju biedu. To je bio duševni osip. Pokazivao je svoju tamnicu.

Ali i za Robineau-a, kao i za sve ljude, postojalo je neko malo svietlo. Osjećao je pravo blaženstvo, kad je iz dna svog kovčega izvadio malu vrećicu, brižljivo zamotanu. Dugo je opipavao, ne izustivši ni rieči. Konačno je rekao raztvorivši ruke:

— Ovo sam donio iz Sahare...

Nadzornik se je zacrvenio nad svojom vlastitom povjerljivošću. Utješio se nad svojim neugodnostima i bračnoj nesreći i nad čitavoj toj sivoj stvarnosti ovim malim crnim kamenčićima, što su otvarali vrata tajne.

Zacrvenivši se malo reče:

— Isto takvi se mogu naći i u Braziliji.

A Pellerin je udarao nadzornika po ramenu, dok se je ovaj sagibao nad Atlantidom.

Također stidljivo zapitao je Pellerin:

— Vi volite geologiju?

— To je moja strast.

U njegovom je životu jedino kamenje bilo dobrostivo prema njemu.

Kad su pozvali Robineau-a, postao je tužan ali i dostojanstven.

— Moram vas ostaviti, gospodin Rivière me treba radi nekih važnih odluka.

Kad je Robineau ušao u uredske prostorije, Rivière je već bio zaboravio na njega. Razmišljao je stojeći pred jednim zemljovidom na zidu, gdje je crvenom bojom bila

ucrtana mreža Družtva. Nadzornik je očekivao njegove zapoviedi. Nakon duljeg vremena Rivière ga zapita i ne okrenuvši glavu:

— Što mislite o ovoj karti, Robineau?

Kadkada bi, trgnuvši se kao iz nekog sna, postavljao upravo zagonetna pitanja.

— Ova karta, gospodine ravnatelju...

Nadzornik nije, da kažemo istinu, mislio baš ništa, ali promatrajući kartu ozbiljna lica, nadzirao je ujedno i Europu i Ameriku. Rivière je uostalom nastavio svoje razmišljanje, a da mu o tome nije saobćio ništa. »Lice ove mreže je liepo ali tvrdo. Stajala nas je mnogo ljudi, mnogo mladih ljudi. Tu nam se nameće nadmoćnošću izgrađenih stvari, ali koliko nam još problema postavlja!« No za Rivière-a svrha je bila važnija od svega.

Robineau, koji je stajao kraj njega, uperivši još uviek svoj pogled na zemljovid upravo izpred sebe, malo se pomalo uzpravi. Od Rivière-a nije očekivao nikakvo smilovanje.

Jednom je pokušao sreću priznajući svoj promašeni život uslied svoje smiešne bolesti, ali mu je Rivière odgovorio dosjetkom: »Ako vam to oduzima san, podstiče ujedno i vašu djelatnost.«

Ali je to samo napola bila šala. Rivière je običavao reći: »Ako je bezsanica nekog muzičara razlog, da on stvara liepa djela, onda je to liepa bezsanica!« Jednog je dana pokazao Lerouxa: »Pogledajte mi ovo, kako je to liepo, ova ružnoća, što odbija ljubav...« Sve što je u Lerouxu bilo veliko, dugovao je on možda toj nevolji, što je njegov život ograničila na sam zanat.

— Vrlo ste se sprijateljili s Pellerinom?

— Oh...

— Ne predbacujem vam to.

Rivière se okrene i hodajući malim koracima, sagnute glave, vukao je za sobom Robineau-a. Tužan se smiešak pojavi na njegovim usnama, kojega Robineau nije shvatio.

— Samo... samo... vi ste njegov predpostavljeni.

— Da, odgovori Robineau.

Rivière pomisli, da se je tako svake noći pripravljala neka akcija na nebu kao u nekoj drami. Popuštanje volje moglo je izazvati poraz, a možda će se morati još mnogo boriti od ovog časa pa do zore.

— Morate se držati svoje uloge.

Rivière je odvagnuo svoje rieči:

— Možda ćete sliedeće noći ovom pilotu zapovjedati opasan odlazak, a on će morati slušati —.

— Da...

— Vi gotovo razpolažete životom ovih ljudi i to životom ljudi, koji više vriede od vas....

Činilo se, da oklieva.

— A to je ozbiljna stvar.

Rivière, hodajući još uviek malim koracima, zašuti na nekoliko trenutaka.

— Ako će vas poslušati iz prijateljstva, onda je to prevara s vaše strane. Jer vi sami nemate pravo ni na kakvu žrtvu.

— Ne... razumije se.

— A ako vjeruju, da će im vaše prijateljstvo uštediti po koji mučan posao, opet ih obmanjujete, jer će ipak morati poslušati. Sjednite ovamo.

Rivière je svojom rukom blago gurao Robineau-a prema svom pisaćem stolu.

— Ja ću vas postaviti na vaše mjesto, Robineau. Ako ste umorni, onda to nije stvar ovih ljudi, da vas podržavaju. Vi ste šef. Vaša je slabost smiešna. Pišite.

— Ja sam...

— Pišite: »Nadzornik Robineau podjeljuje pilotu Pellerinu tu i tu kaznu iz tog i tog razloga...« Naći ćete bilo kakav razlog.

— Gospodine ravnatelju!

— Vladajte se, kao da shvaćate, Robineau. Ljubite one, kojima zapoviedate. Ali tako, da im to ne kažete.

I Robineau će iznova s najvećom gorljivošću naređivati da se očiste glavine zračnih vijaka.

Neko je pomoćno uzletište javilo bežžičnim putem: »Zrakoplov na vidiku. Zrakoplov javlja: Nepravilnost motora, spustit ću se.«

Time će se bez sumnje izgubiti pola sata. Rivière-a je obuzela ona razdraženost, što je osjećamo kad brzovlak stane na otvorenoj pruzi i kad nam časovi više ne izručuju odgovarajući dio ravnice. Velika kazaljka zidnog sata opisivala je sada mrtav prostor: a toliko se je događaja moglo zbiti u tom odsjeku. Rivière je izašao, da skrati vrieme čekanja, a noć mu se pričinila praznom poput pozornice bez glumca. »Takova noć, pa da bude izgubljena!« Biesno je promatrao kroz prozor to čisto nebo, ukrašeno zviezdama, tih božanskih signalnih svjetiljaka, taj mjesec i čitavo to zlato ovakove noći, što se razsiplje uzalud.

Ali čim je zrakoplov ponovno uzletio, ova je noć za Rivière-a opet bila potresna i liepa. U svom je krilu nosila život: Rivière mu je posvetio svoju brigu:

— Kakvo vrieme susrećete, naložio je da zapitaju posadu.

Prošlo je deset sekunda.

— Vrlo liepo.

Zatim su javili nekoliko imena preletjelih gradova, a za Rivière-a su to bili gradovi, što su se predavali u toj bitci.

VII.

Sat kasnije osjetio je radiotelegrafista poštanskog zrakoplova iz Patagonije, da ga nešto polagano podiže poput nekog ramena. Pogledao je oko sebe: tmasti su oblaci gasili zviezde. Nagnuo se nad zemlju: tražio je svietla sela, slična svietlima kriesnica, skrivenih u travi, ali u ovoj crnoj travi nije više bilo svjetiljaka.

Osjetio je zlovolju, predviđajući napornu noć: napredovanja, vraćanja već osvojenog prostora, što ga treba vratiti. Nije shvaćao taktiku pilota; činilo mu se, da će se kasnije sraziti s gustoćom noći kao s nekim zidom.

Sada je primietio nasuprot njima jedva vidljiv odsjev nad samim obzorjem: poput sjaja neke kovačnice. Radiotelegrafista dodirne rame Fabiena, ali se ovaj nije maknuo.

Prvi su vihori daleke oluje napali zrakoplov. Lagano je podignut, kao da metalni trup pritiskuje samo tielo radiotelegrafiste, a onda je bilo kao da zrakoplov

nestaje, kao da se tali, pa je čovjek kroz nekoliko sekunda lebdio sam usred noći. Tada se je obim rukama grčevito uhvatio za čelične šibke.

I kako na čitavom svietu nije više vidio ništa osim crvene žarulje pred pilotskim sjedištem, zadrhtao je, osjećajući da silazi do u srdce noći, bez pomoći, uz jedinu zaštitu male rudarske svjetiljke. Nije se usudio smetati pilota, da bi doznao što ovaj namjerava, i stisnuvši ruke oko onog čelika, naginjajući se unapried prema njemu, promatrao je ovaj mračan zatiljak.

Jedino su glava i nepomična ramena izranjali iz slabe svjetlosti. Tielo je tek bilo mračna hrpa, pomalo prislonjena na lievo, s licem okrenutim prema oluji, pa ga je bez sumnje svaki bljesak osvjetljivao. Ali radiotelegrafista nije ništa vidio od ovog lica. Sve, što se na njemu sakupljalo da bi se suprostavilo nevremenu: ta naprčena usta, ta volja, ta ljutina, sve, što se je bitnog izmjenjivalo između ovog bliedog lica i onih kratkih bljesaka tamo dolje, ostalo je za njega nepristupačno.

Ipak je naslućivao sakupljenu snagu u nepomičnosti ove sjene i volio ju je. Bez sumnje ga je ona nosila u susret oluji, ali ga je i zaštićivala. Bez sumnje su ove njegove ruke, zgrčene oko upravljača, već moćno zgrabile oluju za zatiljak kao neku divlju zvier, ali su ramena izpunjena snagom ostala nepomična, pa se u njima osjećala duboka suzdržana snaga.

Radiotelegrafista pomisli, da je konačno pilot odgovoran, pa je sada, odnesen u galopu prema onom požaru, kao da sjedi za leđima jahača, uživao u stvarnosti, čvr-

stoći i trajnosti, što ih je za njega predstavljao ovaj tamni lik, tu, upravo pred njim.

Na lievo, poput svietla svjetionika, što se prekida, razsvietlilo se novo žarište oluje.

Radiotelegrafista učini kretnju da bi dodirnuo rame Fabienovo, da bi ga upozorio, ali je istog časa vidio, kako je ovaj polagano okrenuo glavu i ostao nekoliko časaka licem o lice s ovim neprijateljem; a zatim je polagano zauzeo svoj prvašnji položaj. Njegova su ramena još uviek bila nepomična i njegov je zatiljak ostao prislonjen o kožnati naslon.

VIII.

Rivière je bio izašao, kako bi se mogao malo prošetati i zavarati mučninu, što ga je ponovno uhvatila. I on, koji je živio samo za akciju, za dramatičnu akciju, osjećao je, kako je drama čudnovato promienila pravac i postala osobna. Mislio je, da oko svog glasbenog paviljona mali građani malih gradova žive naoko vrlo tih život, no koji je kadkada također izpunjen dramama: bolestima, ljubavlju, korotama, i da su možda . . . Njegova ga je vlastita patnja poučila mnogo čemu: »To otvara izvjestne prozore,« pomislio je.

Zatim, oko jedanaest sati u noći, kad je već lakše disao, uputio se u ravnateljstvo ureda. Polagano je ramenima dielio množtvo, što je postajkivalo pred ulazima svjetlopisnih kazališta. Podigao je oči prema zviezdama, što su svietlile nad uzkim putem, gotovo zasjenjene od svietlećih reklama i pomislio: »Večeras, s ova dva moja

zrakoplova u letu, odgovoran sam za čitavo jedno nebo. Ova je zviezda znak, što me traži usred ovog množtva, pa me je i našla: i zato se ovdje osjećam pomalo tuđ, pomalo osamljen.«

Sjetio se neke glasbene fraze: nekoliko nota iz neke sonate, što ju je jučer slušao u družtvu prijatelja. Njegovi prijatelji nisu shvaćali: »Ova nam umjetnost dosađuje i vama dosađuje, samo što vi to ne ćete priznati.«

»Možda . . .! odgovorio je.

Kao večeras, osjećao se je malo osamljen, ali je naskoro odkrio bogatstvo ovakove samoće. Poslanica ove glasbe bila je tajanstvenom sladkoćom upravljena njemu, njemu samom među ovim osrednjim ljudima. Isto kao i onaj znak zviezde. Sve je to govorilo njemu preko tolikih tuđih ramena jezikom, što ga je samo on mogao čuti.

Dok je išao pločnikom ulice, gurali su ga, ali on bi pomislio: »Ne ću se naljutiti. Ja sam poput otca bolestnog djeteta, koji prolazi množtvom malim koracima. On nosi u sebi veliku tišinu svog doma.«

Podigao je oči prema ljudima. Pokušao je prepoznati među njima one, što su išli malim koracima, noseći u sebi svoj izum ili svoju ljubav, i sjetio se osamljenosti svjetioničara.

Svidjela mu se tišina u uredskim sobama. Polagano je prolazio jednom za drugom, a njegov je korak samotno odzvanjao. Pisaći su strojevi driemali pod svojim poklopcima. Nad svježnjima spisa veliki su ormari bili zatvoreni. Tu je počivalo deset godina rada i izkustva. Obuzeo ga je osjećaj da posjećuje podrume neke banke,

tamo, gdje su nagomilana bogatstva. Pomislio je, da svaki od ovih izkaza sadrži nešto bolje od zlata: živu snagu. Živu ali uspavanu snagu kao zlato u bankama.

Negdje je susreo jedinog tajnika noćne službe. Tu je neki čovjek radio usred noći, kako bi se život mogao nastaviti, kako bi se volja nastavila, i tako od jednog pristaništa do drugog, kako se ne bi nikada, od Toulouse-a do Buenos-Airesa, prekinuo lanac.

»Ovaj čovjek sam ne shvaća svoju veličinu.«

Poštanski su se zrakoplovi negdje borili. Noćni je let trajao poput bolesti: trebalo je bdjeti. Trebalo je pomagati ovim muževima, što su se rukama i koljenima, prsa o prsa, suprostavljali sjeni, i koji nisu više poznavali, nisu više poznavali ništa drugo osim nekih pokretnih, nevidljivih stvari, iz kojih se je trebalo izvući pomoću sliepe snage vlastitih ruku, kao iz nekog mora. Kakvih je tu kadkada bilo strašnih priznavanja: »Osvjetlio sam svoje ruke, samo da ih vidim...« »Samo je baršun ruku uzkrsnuo u tom crvenom svietlu. I to je bilo sve, što je ostalo od svieta, to je bilo ono, što je trebalo spasiti.

Rivière otvori vrata računovodstva. Jedna je jedina upaljena svjetiljka stvorila u nekom uglu svietli žal. Kuckanje jednog jedinog pisaćeg stroja davalo je ovoj tišini neki smisao, a da je nije izpunilo. Kadkada bi zadrhtala zvonjava brzoglasa; tada bi tajnik u službi ustao i uputio se prema ovom opetovanom, tvrdoglavom tužnom zovu. Tajnik u službi skinuo bi slušalicu i nevidljivi bi se nemir smirio: bio je to vrlo blag razgovor u zasjenjenom kutu. Zatim bi se čovjek mirno vratio svom pisaćem stolu s licem, što je uslied samoće i pospanosti bilo zatvoreno kao nad nekom zagonetnom tajnom. Kakvu li prietnju donosi takav zov, što dolazi iz te noći tamo vani, dok su još dva zrakoplova u letu! Rivière je pomislio na brzojave, što stižu obiteljima, sakupljenima oko večernje svjetiljke, i o nesreći, što još kroz nekoliko gotovo vječnih trenutaka ostane tajna na licu otca, kao val, što je u prvi mah bez snage, tako daleko od upućenog krika, tako miran. I svakog je puta osjetio tu slabu jeku u toj suzdržljivoj zvonjavi. I kretnje čovjeka, što ih je samoća učinila polaganim kao u plivača između dviju struja, koji se je iz sjene vraćao svojoj svjetiljci, kao što se ronilac diže iz dubine, činile su mu se svaki put težke od nekih tajna.

— Ostanite. Poći ću ja.

Rivière skine slušalicu i začuje brujanje svieta.

— Ovdje Rivière.

Slabo komešanje, zatim neki glas:

— Spajam vas s radio-postajom.

Ponovni štropot poput listanja papira, a zatim drugi glas:

— Ovdje radio-postaja. Saobćujemo vam brzojave.

Rivière je bilježio i klimao glavom.

— Dobro... dobro...

Ništa važnog. Redovite službene viesti. Rio-de-Janeiro tražio je neko razjašnjenje, Montevideo govorio je o vremenu, a Mendoza o materialu. To su bili uobičajeni glasovi.

— A zrakoplovi?

— Vrieme je olujno. Ne čujemo zrakoplove.

— Dobro.

Rivière pomisli, da je noć ovdje bistra, zviezde sjajne, a ipak su radiotelegrafisti u njoj odkrili dah dalekih oluja.

— Do viđenja.

Rivière ustane, a tajnik mu pristupi:

— Službene odluke za podpisivanje, gospodine...

— Dobro.

Rivière je odkrio u svojoj duši neko veliko prijateljstvo za ovog čovjeka, koji je kao i on bio obterećen teretom ove noći. »Drug u borbi, pomisli Rivière. On bez sumnje ne će nikad saznati, koliko nas spaja ovo bdienje.«

IX.

Kad je Rivière s hrpom spisa u ruci pošao u svoj osobni ured, osjetio je onu žestoku bol na desnoj strani, što ga je već nekoliko tjedana mučila.

»Ne ide dalje...«

Naslonio se časak na zid.

»Upravo je smiešno.«

Zatim se dovukao do svog naslonjača.

Opet se jednom osjećao sputan poput starog lava i velika ga je tuga obuzela.

»Toliko rada, pa da tako svrši! Petdeset mi je godina; kroz petdeset sam godina izpunjavao svoj život, izgrađivao sebe, borio se, mienjao tok događaja, i eto sada, što me zaokuplja i zasjenjuje mi čitav sviet svojom važnošću!... Upravo smiešno.«

Počekao je, obrisao znoj, a kad je bio oslobođen, primio se posla.

Polagano je pregledavao spise.

»Ustanovili smo u Buenos-Airesu tokom demontiranja motora 301... Podielit ćemo strogu kaznu onome, koji je zato odgovoran.«

Podpisao je.

»Budući da se uzletište Florianopolis nije držalo propisa...«

Podpisao je.

»Premjestit ćemo iz disciplinskih razloga upravitelja zračnog pristaništa Richarda...«

Podpisao je.

Pa kako ga je ova bol na desnoj strani, pritajena doduše, ali još uviek prisutna poput nekog novog životnog smisla, prisilila da misli na samoga sebe, obuzme ga gorčina.

»Jesam li pravedan ili nepravedan? Neznam. Ako kažnjavam, broj nezgoda opada. Onaj, koji je odgovoran, nije čovjek, to je nešto poput neke tajnovite moći, koju nikad ne možeš pogoditi, ako ne pogađaš svakoga. Kad bih bio vrlo pravedan, svaki bi noćni let značio smrtnu opasnost.«

Osjećao je kao neki umor, što je takvom strogošću bio označio ovu prugu. Pomislio je, da je samilost dobra. Još je uviek listao spise, zaokupljen svojim sanjarenjem.

»... no što se tiče Robleta, on od danas više ne pripada našem osoblju.«

Ponovno je vidio pred sobom ovog starog dobričinu i proživio sinoćnji razgovor:

— To je primjera radi, što ćete, to je primjera radi.

— Ali gospodine... ali gospodine... Jedan put samo, jedan jedini put, pomislite! A ja sam čitav svoj život radio.

— Treba postaviti primjer.

— Ali, gospodine!... Pogledajte, gospodine!

Eto sada otrcane listnice i stare novinske stranice, na kojoj se vidi mladi Roblet, kako stoji pred nekim zrakoplovom.

Rivière je vidio podrhtavati staračke ruke radi ove naivne slave.

— To je još iz godine 1910., gospodine... Ja sam bio onaj, koji je ovdje montirao prvi zrakoplov Argentine! Zrakoplovstvo od 1910.... Gospodine, tome je dvadeset godina! Kako možete onda reći.... A oni mladi, gospodine, kako će se samo smijati u radionicama!... Ah! Kako će se smijati!

— To, to mi je svejedno.

— A moja djeca, gospodine, ja imam djecu.

— Rekao sam vam: nudim vam mjesto pomoćnog radnika.

— A moje dostojanstvo, gospodine, moje dostojanstvo! Vidite, gospodine, dvadeset godina kod zrakoplovstva, takav stari mehaničar kao ja...

— Kao pomoćni radnik.

— Odklanjam, gospodine, odklanjam!

I stare su ruke drhtale, a Rivière je okrenuo pogled od ove smežurane kože, tvrde i liepe.

— Kao pomoćni radnik.

— Ne, gospodine, ne... hoću da vam kažem...

— Možete otići.

Rivièri pomisli: »Nisam ja n j e g a tako odpravio, tako grubo, već ono zlo, za koje on možda nije bio odgovoran, no što se je poslužilo njime da izbije.«

»Jer događajima se može vladati, mislio je Rivière, i oni slušaju, pa tako čovjek može stvarati. A i ovi su siromašni ljudi poput stvari, i njih se može oblikovati. Ili ih se mora odstraniti, ako se zlo služi njima.«

»Hoću da vam još kažem...« Što je još htio reći taj jadni starac? Da su mu oteli njegove stare radosti? Da je tako volio zvuk oruđa na čeliku zrakoplova, da su njegovom životu oduzeli veliku poeziju, a zatim... da treba živjeti?

»Vrlo sam umoran«, pomisli Rivière. Milujući ga, rasla je u njemu vrućica. Gladio je list papira i mislio: »Vrlo sam volio lice tog starog druga...« I Rivière se je ponovno sjetio njegovih ruku. Pomislio je na onu slabu kretnju, što će je te ruke pokušati, da bi se sastavile. Bilo bi dovoljno reći: »Dobro. Dobro. Ostanite.« Rivière je sanjario o potocima radosti, što bi se izlili u ove dvie ruke. I ta radost što će je izraziti, što bi je izrazile ne ovo lice, već ove stare radničke ruke, pričinila mu se odjednom kao najljepša stvar na svietu. »Da poderem ovu odluku?« A obitelj starčeva i taj skromni ponos:

»— Dakle, zadržat će te?«

»— Razumije se! Razumije se! Ja sam onaj, koji je montirao prvi zrakoplov Argentine!«

I oni mladi, koji se ne bi više smijali, i taj ponovno osvojeni ugled starca...

»Da poderem?«

Brzoglas je zazvonio, Rivière skine slušalicu.

Trajalo je dugo, a onda se čulo ono odjekivanje dubina, što ga vjetar i prostor daju ljudskim glasovima. Konačno netko progovori:

— Ovdje zračno pristanište. Tko je tamo?

— Rivière.

— Gospodine ravnatelju, broj 650 je na uzletištu.

— Dobro.

— Sve je pripravno, ali smo morali u zadnjem času popravljati električni vod, jer su priključci bili manjkavi.

— Dobro. Tko je pregledao vod?

— Iztražit ćemo. Ako dopustite, podielit ćemo kazne: da je svietlo zatajilo za vrime leta moglo je biti težkih posljedica.

— Naravno.

Rivière je razmišljao: »Ako se zlo ne izkorieni svuda, čim naiđemo na njega, pa ma gdje bilo, onda se događa, da svietlo zataji. Zločin je, ne suzbiti ga, kad jednom slučajno odkrije svoje oruđe: Roblet će otići.

Tajnik, koji nije ništa primietio, još uviek lupa po pisaćem stroju.

— Što je to?

— Polumjesečni obračun.

— Zašto još nije gotov?

— Ja...

— Izpitat ćemo to.

»Upravo je čudnovato kako se događaji uzobieste, kako se odkriva neka velika mračna sila, ona ista što podiže djevičanske šume, što raste, što navaljuje, što izvire posvuda oko velikih djela.« Rivière pomisli na one hramove što ih ruši snaga nježnih liana.

»Veliko djelo...«

Pomisli još, kako bi se umirio: »Sve te ljude ja volim i ne borim se protiv njih, već protiv onoga, što se utjelovljuje u njima...«

Njegovo je srdce udaralo brzim udarcima, što su mu zadavali boli.

»Ne znam, da li je ovo što radim dobro. Ne znam točnu vriednost ljudskog života, ni pravednosti, ni tuge. Ne znam točno ni što vriedi radost jednog čovjeka. Ni ruka što drhće. Ni samilost, ni blagost...«

Sanjario je:

»Život tako mnogo protuslovi sam sebi, pa se snalazimo kako možemo u tom životu... Ali trajati, ali stvarati, izmieniti svoje prolazno tielo...«

Rivière je razmislio, a onda pozvonio.

— Javite pilotu zrakoplova za Europu, da dođe k meni prije polazka.

Mislio je:

»Ovaj se zrakoplov ne smije bez razloga vratiti s pola puta. Ako malo ne prodrmam svoje ljude, uviek će se bojati noći.«

X.

Žena pilota, koju je probudio brzoglas, promatrala je svog muža i pomislila:

»Pustit ću ga da još malo spava.«

Divila se tim golim prsima, tom širokom prsnom košu, pa je pomislila na neku liepu lađu.

Ležao je u tom mirnom krevetu kao u nekoj luci, pa kako ne bi ništa uznemirilo njegov san, prstom je izgladila neku boru na posteljini, kao što božanski prst smiruje more.

Ustane, otvori prozor, a vjetar joj udari u lice. Ova je soba ležala visoko nad Buenos-Airesom. Neka je susjedna kuća, u kojoj se plesalo, širila melodije, što ih je donosio vjetar, jer je bilo vrieme zabave i odmora. Ovaj je grad zatvorio ljude u svojih stotinu tisuća tvrđava; sve je bilo mirno i sigurno; ali ovoj se ženi činilo, kao da će sada poviknuti: »Na oružje!« i da će ustati samo jedan jedini čovjek, njezin muž. Još se uviek odmarao, ali je njegov odmor bio sudbonosan odmor pričuve, što će biti bačena u bitku. Ovaj uspavali grad nije ga zaštićivao: ova će mu se svietla pričinjati biednima, kad će se poput mladog boga uzdignuti iz njihove prašine. Promatrala je ove čvrste ruke, što će za jedan sat držati sudbinu pošte za Europu, odgovorne za nešto veliko kao za sudbinu nekog grada. To ju je zbunilo. Ovaj je čovjek, među ovim milijunima ljudi, jedini bio pripravljen za tu čudnu žrtvu. To ju je raztužilo. On će izmaknuti i njezinoj nježnosti. Nahranila ga je, bdjela je nad njim i milovala ga, ne za samu sebe, već za ovu noć, što će joj ga oteti. Za borbe, za strahovanja, za pobjede, o kojima ona ne će ništa znati. Ove nježne ruke bile su tek pripitomljene, a njihov pravi posao bio je tajnovit. Poznavala je smiešak ovog čovjeka, ali nije poznavala — u oluji — njegovu božansku srčbu. Vezivala ga je nježnim lancima: glasbom, ljubavlju, cviećem; ali u času svakog

odlazka, ovi bi lanci pali s njega, a činilo se da on zbog toga i ne trpi.

Otvorio je oči.

— Koliko je sati?

— Ponoć.

— Kakvo je vrieme?

— Ne znam...

Ustao je, Raztežući se polagano je otišao k prozoru.

— Ne će mi biti prehladno. Kakav je smjer vjetra?

— Odakle bih ja to mogla znati...

Nagnuo se je:

— Jug. To je vrlo dobro. To će izdržati bar do Brazilije.

Primietio je mjesec i postao sviestan svog bogatstva. Onda se njegov pogled spustio prema gradu.

Nije ga ocjenio ni kao prijatnog, ni sjajnog, ni toplog. Već je u duhu vidio kako protiče neznatan piesak njegovih svjetiljaka.

— Na što misliš?

Mislio je na maglu, što bi se mogla uzdići sa strane Porto-Allegra.

— Imam svoju taktiku. Znam, gdje moram zaokrenuti.

Još je uviek stajao sagnut nad prozorom. Duboko je udahnuo, kao da se sprema skočiti u more.

— Nisi ni tužan... Na koliko dana odlaziš?

Osam, deset dana. Nije znao. Tužan? Ne. Zašto? One ravnice, oni gradovi, one gore... Činilo mu se, da slobodan odlazi na njihovo osvajanje. Pomislio je tako-

đer, da će za manje od jednog sata posjedovati i odbaciti Buenos-Aires.

Nasmiešio se je:

— Ovaj grad... tako ću brzo biti daleko od njega. Liepo je otići u noći. Povučeš ručicu za plin, licem prema jugu, a deset sekunda kasnije okrenuo si cielu krajinu i letiš licem prema sjeveru. Grad nije ništa više od morskog dna.

Ona je mislila na sve ono, što treba odbaciti, da bi se moglo osvajati.

— Ne voliš svoj dom?

— Volim svoj dom...

Ali njegova je žena osjetila, da je već na putu. Njegova su se široka ramena već odupirala nebu.

Ona mu ga pokaže.

— Imaš liepo vrieme, tvoj je put posut zviezdama.

On se nasmije:

— Da.

Položila je svoju ruku na ovo rame i potreslo ju je, što je osjetila njegovu toplinu: zar je zbilja ovo tielo bilo u opasnosti?...

— Vrlo si jak, ali budi oprezan!

— Oprezan, pa naravno...

Opet se smijao.

Oblačio se. Za ovu je svečanost odabrao najgrublju tkaninu, najčvršću kožu, oblačio se poput seljaka. Što je njegov lik postajao nezgrapniji, to mu se ona više divila. Ona je sama zakopčala njegov pojas, navukla mu čizme.

— Ove me čizme smetaju.

— Evo drugih.

— Potraži mi uzicu za moju pomoćnu svjetiljku.

Gledala ga je. Sama je popravljala zadnji nedostatak na njegovom oklopu: sve je dobro pristajalo.

— Vrlo si liep.

Primietila je, da se je vrlo pomno počešljao.

— Je li to za zviezde?

— To je zato, da se ne bih osjećao starim.

— Ljubomorna sam.

Opet se je nasmijao, poljubio je i pritisnuo je o svoje težko odielo. Zatim je podigne izpruženih ruku, kao što se podižu male djevojčice, pa ju je, još uviek se smijući, položio na krevet.

— Spavaj!

I zatvorivši za sobom vrata, učinio je na ulici, usred ovog nepoznatog noćnog naroda, prvi korak prema svojoj pobjedi.

Ona je ostala tu. Gledala je tužna ovo cvieće, ove knjige, svu ovu nježnost, što je za njega bila tek poput morskog dna.

XI.

Rivière ga dočeka:

— Ljuto ste se našalili sa mnom kod svog posljednjeg leta. Vratili ste se s pola puta, dok su svi meteoroložki izvještaji bili dobri: mogli ste proći. Zar ste se bojali?

Iznenađeni pilot je šutio. Polagano je trljao svoje ruke jednu o drugu. Zatim je podigao glavu i pogledao Rivière-a ravno u lice:

— Da.

Na dnu svoje duše Rivière je osjetio samilost s ovim tako hrabrim momkom, koji je podlegao strahu. Pilot je pokušao da se izpriča:

— Nisam više ništa vidio. Naravno, nešto dalje... možda... Radio je javio... Ali moja je svjetiljka slabila i nisam više vidio svoje ruke. Htio sam upaliti svoju signalnu svjetiljku, kako bih bar vidio krilo, ali nisam vidio ništa. Bilo mi je kao da se nalazim na dnu neke velike jame, iz koje je težko izaći. Onda je moj motor počeo trzati...

— Nije.

— Nije?

— Ne. Kasnije smo ga izpitali. Bio je podpuno izpravan. Ali kad se čovjek boji, odmah pomisli, da mu motor popušta.

— A tko se ne bi bojao! Planine su bile nada mnom. Kad sam se htio uzpeti na više, susreo sam jake zračne virove. A znate i sami, zračni virovi... kad ništa ne vidimo... Mjesto da dobijem na visini, izgubio sam sto metara. Nisam više vidio ni giroskop, pa čak ni tlakomjere... Činilo mi se, da motor popušta, da je preugrijan, da tlak ulja pada... I sve sam to osjetio u mraku kao neku bolest. Bio sam zaista sretan, kad sam opet ugledao razsvietljeni grad.

— Imate odviše mašte. Idite.

I pilot izađe.

Rivière se duboko uvali u svoj naslonjač i prođe rukom kroz svoju siedu kosu.

»To je najhrabriji od mojih ljudi. To, što mu je one večeri uspjelo, vrlo je liepo, ali tako ga spasavam od straha...«

A zatim mu se je ponovno, poput izkušenja njegove slabosti, vratila misao:

»Da bi te ljudi voljeli, dovoljno je pokazati sažaljenje. Ja nikoga ne žalim ili to prikrivam. A ipak bih tako volio biti okružen prijateljstvom i ljudskom nježnošću. Liečnik ih u svom zvanju susreće. Ali ja služim događajima. Ja moram izkovati ljude, da bi im služili. Kako ga jasno osjećam, taj mračni zakon, kad ovako u večer sjedim u svojoj radnoj sobi pred putnim izvještajima. Ako popustim samom sebi, ako pustim, da događaji idu svojim običnim tokom, onda se na neki tajnoviti način rađaju nezgode. Upravo je tako, kao da sama moja volja sprečava zrakoplov, da se razbije u letu, ili nevrieme, da zaustavi letača, koji nam donosi poštu. Kadkada sam upravo iznenađen nad svojom moći.«

Razmišljao je još:

»Možda je to jasno. Takva je i vječna borba vrtlara na njegovoj tratini. Već sama težina njegove ruke suzbija i gura natrag u zemlju prašumu, koja vječno iz nje izbija.«

Mislio je na pilota:

»Spasavam ga od straha. Nisam ja njega napadao, već kroz njega onaj unutarnji odpor, što onesposobljuje ljude pred nepoznatim. Kad bih ga saslušao, kad bih ga sažaljevao, kad bih ozbiljno shvatio njegovu pustolovinu, mislio bi da se vraća iz neke tajnovite zemlje, a mi se svi bojimo samo tajna. Ne smije više biti tajna. Treba

da ljudi siđu u ove tamne bunare i da opet iziđu, pa da kažu da nisu ništa sreli. Ovaj čovjek mora sići do najdubljeg srdca noći, usred njezine najveće gustoće, čak i bez one male rudarske svjetiljke, što osvjetljuje samo ruke ili krilo, a ipak udaljuje za širinu ramena ono nepoznato.«

Ipak je u ovoj borbi šutljiva bratska ljubav na dnu njihovih duša povezivala Rivière-a i njegove pilote. Bili su to ljudi istog kova, koji su osjećali jednaku želju za pobjedom. Ali se je Rivière sjetio drugih bitaka, što ih je nekad bio za osvojenje noći.

U službenim krugovima bojali su se tog tamnog prostora kao nekog još neiztraženog guštika. Uputiti posadu s dvie stotine kilometara brzine na sat prema olujama i maglama i stvarnim zaprekama, što ih sadrži noć, a da ih ne pokazuje, činilo im se poput pustolovine, dopustive u vojničkom zrakoplovstvu: zrakoplovi napuštaju uzletišta po vedroj noći, bombardiraju i vraćaju se opet na isto mjesto. Ali su bili uvjereni, da će redovita zračna služba po noći propasti. »To je za nas, odgovorio je Rivière, pitanje života ili smrti, jer mi svake noći gubimo prednost, što je preko dana dobivamo nad željeznicama i brodovima.«

Rivière ih je s dosadom slušao govoriti o bilanci, o osigurnini, a pogotovo o javnom mnienju: »Javnim se mnienjem može vladati!« uzkliknuo je. A mislio je: »Koliko izgubljenog vremena! Ima tu nešto... nešto, što sve to nadmašuje. Ono što živi, odgurnut će sve zapreke, kako bi moglo živjeti, i stvara svoje posebne za-

kone. To je neodoljivo.« Rivière nije znao kada ni kako će trgovačko zrakoplovstvo započeti noćnim letovima, ali je trebalo pripraviti ovo neizbježivo rješenje.

Sjetio se onih zelenih stolova, pred kojima je, poduprvši bradu rukom, saslušao nekim čudnim osjećajem vlastite snage, tolike prigovore. Činili su mu se prazni, već unapried osuđeni od samog života. Pa je poput neke težine osjećao u sebi svoju zbijenu snagu. »Moji razlozi važe, pobiedit ću«, mislio je Rivière. »To je prirodan tok događaja.« Kad su od njega tražili savršena rješenja, što bi izključila sve opasnosti, odgovorio je: »Izkustvo će nam odkriti zakone; poznavanje zakona nikad ne predhodi izkustvu.«

Nakon jednogodišnje duge borbe Rivière je pobiedio. Jedni su rekli: »radi svoje vjere«, a drugi: »radi svoje izdržljivosti, radi svoje medvjeđe snage, za koju nema zapreka, kad se jednom stavi u gibanje«, ali on je bio uvjeren, da je pobiedio samo zato, što se je uputio dobrim pravcem.

Ali kakvih je tu bilo mjera opreznosti u početku! Zrakoplovi su odlazili tek jedan sat prije zore, a spuštali bi se najkasnije sat nakon zalaza sunca. I tek kad je Rivière bio siguran u svoja izkustva, tek se je onda usudio gurnuti svoje poštanske zrakoplove u samu dubinu noći. Gotovo bez pristaša, gotovo osuđivan, vodio je sada svoju osamljenu borbu.

Rivière pozvoni da sazna posljednje viesti o zrakoplovima u letu.

XII.

Međutim se je poštanski zrakoplov iz Patagonije približavao oluji, i Fabien se odrekao pokušaja da je obiđe. Smatrao je, da je odviše razprostranjena, jer se je prostor munja izpružio duboko u unutrašnjost zemlje i odkrivao čitave trđave oblaka. Pokušat će proći izpod njih, a ako u tome ne uspije, odlučit će se na povratak.

Odčitao je svoju visinu: tisuću i sedam stotina metara. Dlanom je pritisnuo upravljače, kako bi smanjio visinu. Motor je vrlo jako trzao, a zrakoplov zadrhće. Fabien je po svom osjećaju izpravio nagib spuštanja, a zatim je na zemljovidu provjerio visinu brežuljaka: pet stotina metara. Kako bi zadržao dovoljno slobode upravljanja, odlučio je letjeti na visini od po prilici sedam stotina metara.

Žrtvovao je svoju visinu, kao što se stavlja na kocku čitav svoj imetak.

Zračni je vir potisnuo zrakoplov, te je on još više zadrhtao. Fabien osjeti da mu priete nevidljivi zračni ponori. Sanjao je, da se vraća već prevaljenim putem i da je opet našao stotinu tisuća zviezda, ali nije zaokrenuo ni za jedan stupanj.

Fabien je odmjerio sve mogućnosti: vjerojatno se je radilo o mjestnoj oluji, jer je Trelew, sliedeće pristanište, javljalo, da je tamo nebo tri četvrtine oblačno. Dakle, radilo se samo o tome, da proživi jedva nekih dvadeset minuta u ovom crnom mraku neprozirnom poput betona. A ipak je pilot bio uznemiren. Naginjući se na lievo

prema pritisku vjetra, pokušao je tumačiti nejasna svjetlucanja, što se i po najgušćim noćima pojavljuju tu i tamo. Ali to nisu više bila ni svjetlucanja. Bile su samo jedva primjetljive promjene gustoće mraka ili samo umor očiju.

Raztvorio je ceduljicu radiotelegrafista:

»Gdje se nalazimo?«

Fabien bi mnogo dao, da to sazna. Odgovorio je: »Ne znam. Prolazimo po kompasu kroz neku oluju.«

Nagnuo se još više. Smetao ga je plamen izpušne cievi, što je visio iza stroja poput vatrene kite, tako blied, da bi izbliedio na mjesečini, ali je u ovoj mračnoj praznini pokrio cieli vidljivi sviet. Promatrao ga je. Bio je oštro izravnan od vjetra, poput plamena neke baklje.

Svakih trideset sekunda Fabien bi nagnuo glavu nad upravljačkom pločom, da pregleda giroskop i kompas. Nije se više usuđivao upaliti svoje slabe crvene svjetiljke, što bi ga na dulje vremena zasliepile, ali su sve njegove sprave sa svietlećim brojkama sjale bliedom svjetlošću zviezda. Tu, usred tih kazaljka i brojeva, osjećao je pilot varavu sigurnost: sigurnost brodske kabine preko koje prelaze valovi. Noć i sve ono, što ona donosi, grebeni, razbijeni brodovi i brežuljci, nadiralo je protiv zrakoplova, s istom čudesnom neminovnošću.

»Gdje smo?« ponovno je pitao radiotelegrafist.

Fabien se opet uzpravi, da bi nagnut na lievo nastavio svoje strašno bdienje. Nije više znao koliko će biti potrebno vremena, koliko napora, da se oslobodi ovih tamnih okova. Gotovo je posumnjao, da će ih se ikada riešiti, jer je stavljao svoj život na ovaj mali komadić

papira, zgužvan i prljav, što ga je bio tisuću puta raztvorio i pročitao, kako bi njegovim sadržajem nahranio svoju nadu: »Trelew: nebo tri četvrtine oblačno, slab zapadni vjetar.« Ako je nebo nad Trelowom bilo tri četvrtine oblačno, moći će se opaziti njegova svietla kroz čistine među oblacima. Osim ako je...

Ova obećana blieda svietlost u daljini pozivala ga je da nastavi put; no kako je ipak bio u sumnji, načička ceduljicu za radiotelegrafista: »Ne znam, da li ću moći proći. Pitajte, da li je iza nas još uviek liepo vrieme.«

Odgovor ga je zaprepastio:

»Commodore javlja: Povratak ovamo nemoguć. Oluja.«

Počeo je shvaćati čudesnu navalu nevremena, što se je s Kordiljera rušilo prema moru. Ciklon će odnieti gradove prije no što bi ih mogao dostići.

»— Zapitajte za vrieme u San Antoniju.«

»— San Antonio odgovara: Diže se vjetar sa zapada, oluja na zapadu. Nebo četiri četvrtine oblačno. San Antonio čuje vrlo slabo. Mislim, da ću naskoro biti prisiljen uvući antenu zbog munjine. Hoćete li se vratiti? Što namjeravate?«

»— Pustite me na miru! Pitajte, kakvo je vrieme u Bahia Blanci.«

»— Bahia Blanca odgovara: predviđamo u roku od dvadeset minuta jaku oluju sa zapada prema Bahia Blanci.«

»— Pitajte kakvo je vrieme u Trelewu.«

»— Trelew odgovara: huragan od trideset metara u sekundi sa zapada i vihori s kišom.«

»— Javite u Buenos-Aires: Zatvoreni smo sa svih strana, nevrieme se razvija na tisuću kilometara. Ne vidimo više ništa. Što da radimo?«

Za pilota je ovo bila noć bez obala, jer više nije vodila ni prema nekom pristaništu (sva su se činila nedostiživa), ni prema zori: za jedan sat i četrdeset minuta ponestat će mu benzina. Tako će biti prisiljen, da prije ili kasnije sliepo potone u ovoj tami.

Kad bi mogao izdržati do zore...

Fabien je mislio na zoru kao na neki zlatni žal, na koji bi se mogao nasukati nakon ove težke noći. Izpod zrakoplova u opasnosti rodila bi se obala ravnice. Mirna bi zemlja pod njim nosila svoje uspavane farme, svoja stada i svoje brežuljke. Svi razbijeni brodovi, što su se valjali po mraku, postali bi neopasni. Da je samo mogao, kako bi zaplivao prema jutru!

Pomislio je, da je zaokružen. I sve će se riešiti, dobro ili zlo, unutar ove gustoće.

Istina, već je nekoliko puta osjetio nešto poput ozdravljenja, kad je došlo jutro.

Ali čemu upirati oči u iztok, gdje je živjelo sunce: između njih je bila tolika dubina noći, da oni ne će moći izaći iz nje.

XIII.

— Poštanski zrakoplov iz Asunciona dobro napreduje. Stići će oko 2 sata. Naprotiv predviđamo znatno

zakašnjenje poštanskog zrakoplova iz Patagonije, koji se, kako izgleda, bori s potežkoćama.

— Dobro, gospodine Rivière.

— Moguće je, da ne ćemo čekati na njegov dolazak, već će zrakoplov za Europu morati ranije odletjeti: čim stigne zrakoplov iz Asunciona, zatražit ćete dalnje zapoviedi. Budite spremni.

Rivière je sada ponovno čitao službene brzojave sjevernih pristaništa. Oni su otvarali zrakoplovu za Europu sjajan put: »Nebo čisto, puna mjesečina, vjetar nikakav.« Brazilske su gore, jasno se ocrtavajući prema nebu punom sjaja, ravno ronile svoju gustu grivu crnih šuma u srebrne virove mora. Ove šume, na koje su se neumorno izlievale mjesečeve zrake, a da ih nisu obojadisale. Crni su bili poput nasukanih brodova i otoci u moru. A na čitavom putu ova neizcrpiva mjesečina: vodopad svjetlosti.

Ako bude Rivière zapoviedio odlazak, posada poštanskog zrakoplova za Europu ući će u pouzdani sviet, što će čitave noći blago sjati. Sviet, u kojemu ništa ne prieti ravnoteži između sjena i svietla. Sviet, u koji ne će ući čak ni milovanje čistih vjetrova, što mogu, ako ojačaju, za nekoliko sati pokvariti čitavo nebo.

Ali Rivière je oklievao, nasuprot ovom sjaju, poput iztraživača pred zabranjenim zlatnim poljima. Događaji na jugu opovrgavali su Rivière-a, jedinog branitelja noćnih letova. Njegovi bi protivnici u slučaju propasti zrakoplova iz Patagonije toliko moralno ojačali svoj položaj, da bi možda od sada vjera Rivière-ova bila nemoćna; jer Rivière-ova vjera nije bila uzdrmana: neka je pukotina

u njegovom djelu dopustila tragediju, ali je tragedija pokazala pukotinu, no nije dokazala ništa drugo. »Možda su na zapadu potrebne postaje za meteoroložka promatranja... Vidjet ćemo.« Mislio je još: »Imam još uviek ozbiljnih razloga da izdržim na ovom putu, a osim toga i jedan razlog mogućih nezgoda manje: onaj, koji se sada ukazao.« Neuspjesi jačaju jake duše. Na nesreću, protiv ljudi igramo igru, u kojoj pravi smisao stvari znači tako malo. Dobiva se i gubi po prividnosti, a uzroci naših neuspjeha su upravo biedni. Pa se tako možemo iznenada naći sputani uslied prividnog poraza.

Rivière pozvoni.

— Zar nam Bahia Blanca još uviek ništa ne javlja bežžičnim putem?

— Ne.

— Pozovite mi brzoglasom uzletište.

Pet minuta kasnije pitao je:

— Zašto nam ništa ne javljate o zrakoplovu?

— Ne čujemo ga.

— Zar šuti?

— Ne znamo.. Oluje su prejake. Kad bi i dozivao, ne bismo ga čuli.

— Da li ga Trelew čuje?

— Ne čujemo Trelew.

— Nazovite ga brzoglasno.

— Pokušali smo: pruga je prekinuta.

— Kakvo je vrieme kod vas?

— Prieteće. Munje na zapadu i jugu. Vrlo oblačno.

— A vjetar?

— Još je slab, ali samo još za deset minuta. Munje se brzo približuju.

Šutnja.

— Bahia Blanca? Čujete li još? Dobro. Nazovite nas ponovno za deset minuta.

Rivière je listao u brzojavima južnih pristaništa. Sva su javljala istu šutnju zrakoplova. Neka nisu više odgovarala Buenos-Airesu, pa se je na zemljovidu sve više povećavala mrlja niemih pokrajina, gdje su mali gradovi već morali izdržati ciklon zatvorenih vrata, tako da je svaka kuća u njihovim ulicama bez svietla bila isto tako odsječena od svieta i izgubljena u noći kao neka lađa. A tek će ih jutro osloboditi.

Ipak je Rivière, sagnut nad zemljovidom, sačuvao nadu, da će odkriti neko utočište pod čistim nebom, jer je bio brzojavnim putem upitao redarstvo od više od trideset pokrajinskih gradova, kakvo je tamo nebo, pa su odgovori upravo počeli stizavati. U okrugu od dvie tisuće kilometara sve su radiopostaje dobile nalog, ako bi koja od njih došla u vezu sa zrakoplovom, da u roku od trideset sekunda obaviesti Buenos-Aires, koji će joj označiti položaj utočišta, da bi ga javila Fabienu.

Činovnici, pozvani da se sakupe u jedan sat noću, opet su se vratili u svoje urede. Tu su načuli u najvećoj tajnosti, da će noćni letovi biti možda ukinuti i da će i sam poštanski zrakoplov za Europu odletiti tek u zoru. Razgovarali su tihim glasom o Fabienu, o ciklonu, a pogotovo o Rivière-u. Osjećali su ga tu, sasvim blizu, sve više utučenog od ovog odpora prirode.

Ali odjednom su utihnuli svi glasovi: Rivière se je pokazao na svojim vratima, stisnut u svom ogrtaču, još uviek sa šeširom navučenim do očiju, poput vječnog putnika. Mirnim je korakom pošao prema predstojniku ureda:

— Već je deset sati i deset minuta. Jesu li pripravljene izprave zrakoplova za Europu?

— Ja... ja sam mislio...

— Vi nemate što da mislite, već da izvršujete.

Polagano se okrenuo prema jednom otvorenom prozoru s rukama na leđima.

Jedan mu se činovnik približi:

— Gospodine ravnatelju, dobit ćemo malo odgovora. Javljaju nam, da su u unutrašnjosti već mnoge pruge uništene...

— Dobro.

Rivière je nepomično gledao u noć.

I tako je svaka nova viest značila sve veću opasnost za zrakoplov. Svaki grad, koji je još mogao odgovoriti prije no što je pruga bila razorena, javljao je o napredovanju ciklona, poput napredovanja neke najezde. »To dolazi iz unutrašnjosti, s Kordiljera. I to mete kao metlom čitav put prema moru...«

Rivière-u su se činile zviezde previše sjajne, a zrak previše vlažan. Kakve li čudne noći. Gnjila je naglo na raznim mjestima poput mesa nekog sjajnog ploda. Još su zviezde u svom punom broju blistale nad Buenos-Airesom, ali i taj je tek bio neka oaza, i to još samo za koji čas. Luka, što je uostalom bila izvan dohvata po-

sade. Noć puna prietnje, koje se već doticao zao vjetar, pod kojim će sagnjiti. Noć, koju će biti težko pobiediti.

Negdje u njezinoj dubini bio je jedan zrakoplov u opasnosti: a na njezinoj su se obali nemoćno vrpoljili.

XIV.

Nazvala je Fabienova žena.

Svake noći, kad bi se on vraćao, izračunavala bi napredovanje zrakoplova iz Patagonije: »Sada je uzletio u Trelewu...« Onda bi opet zaspala. Malo kasnije: »Sada se približuje San Antoniju, sigurno već vidi njegova svietla...« Tada bi ustala, raztvorila zastore i izpitivala nebo: »Svi ti oblaci ga smetaju...« Kadkada bi se nebom šetao mjesec poput pastira. Onda bi mlada žena ponovno legla umirena, što je vidjela mjesec i zviezde, ovih tisuću prisutnosti oko svog muža. Oko jednog sata već bi imala osjećaj njegove blizine. »Sada sigurno ne može više biti daleko, sigurno već vidi Buenos-Aires.« Tada bi opet ustala, da mu pripravi zakusku i vrlo vruću kavu: »Tamo je gore tako hladno...« Uviek bi ga dočekala, kao da se je spustio s kakvog sniežnog vrha: »Zar ti nije zima?« — »Ali ne!« — »Ipak se ugrij...« Oko jedan sat i četvrt sve je bilo spremno. Onda bi nazvala.

I ove je noći zapitala kao uviek:

— Je li Fabien stigao?

Tajnik, koji je bio na brzoglasu, malo se zbuni.

— Tko govori?

— Simone Fabien.

— Ah! Samo časak...

Tajnik, koji se nije usudio da joj nešto kaže, predao je slušalicu predstojniku ureda.

— Tko je tamo?

— Simone Fabien.

— Ah!... Što želite, gospođo?

— Je li se moj muž spustio?

Nastala je tišina, što se je morala činiti neobjašnjivom, a zatim su samo odgovorili:

— Nije.

— Zar ima zakašnjenje?

— Da...

Ponovno je nastala šutnja.

— Da... Ima zakašnjenje.

— Ah!...

Ovaj je »Ah!« odavao ranjeno meso. Pa zakašnjenje... to nije ništa... to nije ništa... ali ako se produlji...

— Ah!... A u koliko će sati biti ovdje?

— U koliko će sati biti ovdje? Mi... mi to ne znamo.

Sada se je sukobila s nekim zidom. Odgovarala joj je još samo jeka njezinih vlastitih pitanja.

— Molim vas, odgovorite mi! Gdje se nalazi?...

— Gdje se nalazi? Počekajte...

Ova ju je nepokretnost mučila. Tu iza ovog zida, događalo se nešto.

Konačno su se odlučili:

— Uzletio je u Commodoru u devetnaest sati i trideset.

— A od onda?

— Od onda?... Veliko zakašnjenje... Veliko zakašnjenje uslied lošeg vremena...

— Ah! Uslied lošeg vremena...

Kakve li nepravde, kakve li hinbenosti u ovoj mjesečini, što se tu liena razmeće nad Buenos-Airesom! Odjednom se mlada žena sjeti, da su potrebna jedva dva sata, da iz Commodora stigneš u Trelew.

— A on već šest sati leti prema Trelewu! Ali on vam bez sumnje šalje viesti! Što kaže?...

— Što kaže? Po ovakovom vremenu, naravno... razumjet ćete... njegove se viesti ne mogu čuti.

— Po ovakovom vremenu!

— Dakle, bez bojazni, gospođo, javit ćemo vam, čim nešto saznamo.

— Ah! Vi ne znate ništa...

— Do viđenja, gospođo...

— Ne! Ne! Hoću da govorim s ravnateljem!

— Gospodin je ravnatelj vrlo zaposlen, gospođo, upravo ima sjednicu...

— Ah! To mi je svejedno. To mi je savršeno svejedno! Hoću da govorim s njim!

Predstojnik ureda obriše znoj:

— Jedan čas...

Otvorio je vrata Rivière-ove sobe:

— Gospođa Fabien hoće da govori s vama.

»Eto, pomisli Rivière, eto onoga, čega sam se bojao.« Počeli su izkrsavati osjećajni elementi tragedije.

Najprije pomisli, da je odbije: majke i žene se ne puštaju u operacionu dvoranu. Pa i na lađama, što se nalaze u opasnosti, silom se ugušuje uzbuđenje. Ipak je pristao:

— Spojite je s mojim uredom.

Slušao je ovaj mali, daleki, drhtavi glas i odmah osjetio, da mu ne će moći odgovoriti. Bilo bi zaista bezkoristno za oboje da se sastanu.

— Gospođo, molim vas, umirite se! U našem se zanatu tako često događa, da moramo dugo čekati na viesti.

Bio je stigao do one granice, gdje se postavlja ne samo pitanje očaja nekog malog ljudskog srdca, već pitanje o smislu djelovanja uobće. Odjednom se je nasuprot Rivière-u uzdigla ne samo žena Fabienova, već neki drugi smisao života. Rivière je mogao samo slušati, žaliti ovaj mali glas, ovaj tako tužni, ali neprijateljski piev. Jer ni akcija, ni osobna sreća ne dopuštaju dieljenje: one se protive jedna drugoj. I ova je žena govorila u ime nekog absolutnog svieta, njegovih dužnosti i njegovih prava. U ime sjajnog kruga svjetiljke nad večernjim stolom, u ime krvi, što traži krv, u ime nekog zavičaja punog nade, nježnosti i uspomena. Ona je zahtievala svoje vlastničtvo i imala je pravo. I on, Rivière, imao je pravo, ali nije mogao ništa suprostaviti istini ove žene. Odkrio je u svietlu čedne domaće svjetiljke, da je njegova vlastita istina neizreciva, nečovječna istina.

— Gospođo...

Nije više slušala. Činilo mu se, kao da se je srušila gotovo do njegovih nogu, nakon što je uzalud iztrošila snagu svojih slabih šaka o tvrdom zidu.

Neki je inženjer rekao jednog dana Rivière-u, kad su se upravo sagibali nad jednim ranjenikom kraj nekog mosta u gradnji: »Da li ovaj most vriedi ovo iznakaženo lice?« Nijedan od ovih seljaka, za koje se otvarao ovaj put, ne bi bio pristao, samo zato da sebi prištedi zaobilaženje po sliedećem mostu, da tako strašno iznakazi ovo lice. A ipak se izgrađuju mostovi. Inženjer je dodao: »Obća se korist sastoji od koristi pojedinaca i ona ne opravdava ništa više.« — »Ali, odgovorio mu je kasnije Rivière, ako ljudski život i nema ciene, mi ipak uviek tako radimo, kao da ima nešto vrednije od ljudskog života . . . Ali što?«

I misleći na posadu, Rivière-u se steglo srdce. Svako djelovanje, pa radilo se samo i o izgradnji nekog mosta, uništavalo je ljudske sreće; Rivière je sada morao zapitati samog sebe: »u ime čega?«

»Ovi ljudi, pomislio je, koji će možda sada nestati, mogli su još sretno živjeti.« Pred sobom je vidio lica sagnuta u zlatnom svetištu večernje svjetiljke. »U ime čega sam ih odvukao odanle?« U ime čega ih je oteo njihovoj osobnoj sreći? Nije li prvi zakon štititi ovu sreću? A on ih je sam uništavao. A ipak se jednog dana, neizbježivo, razplinjuju ova zlatna svetišta poput nekog priviđenja. Starost i smrt ih uništavaju, još nemilosrdnije od njega. Možda postoji nešto trajnije, što bi trebalo spasiti; možda treba upravo spasiti ovaj dio čovjeka, što

ga je Rivière obrađivao? Inače akcija ne bi imala opravdanja.

»Ljubiti, samo ljubiti, kakve li bezizlaznosti!« Rivière je mračno osjetio neku veću dužnost od ljubavi. Ili se je možda i tu radilo o nježnosti, ali vrlo različitoj od drugih? Sjetio se je neke izreke: »Radi se o tome, da ih ovjekovječimo . . .« Gdje je to bio pročitao? »Ono što vi tražite u sebi, umire.« Ponovno je ugledao pred sobom hram boga sunca, što su ga bili izgradili Inke u Peru-u, ono ravno kamenje na brdu. Što bi bez toga bilo preostalo od ove snažne civilizacije, što je težinom svog kamenja pritiskivala dušu današnjeg čovjeka poput kajanja?« U ime koje strogosti ili koje čudne ljubavi su nekadašnji narodni vođe prisilili ovo množtvo da dovuče na brdo ovaj hram, da izgradi svoju vječnost?« Rivière je u svom sanjarenju ponovno ugledao one mnoge male gradove, što se u večer okreću oko svojih glasbenih paviljona. »Ta vrsta sreće, kakvih li hamova . . .« pomislio je. Nekadašnji vođa naroda, ako možda i nije osjećao samilost za patnju čovjeka, osjećao je bezkrajnu samilost s njegovom smrću. Ne s njegovom osobnom smrću, ali je žalio vrstu, što će je zauviek pokriti pješčano more. Zato je naložio svom narodu da podigne bar ovo kamenje, što ga pustinja ne će moći pokopati.

XV.

Ova će ga četiri puta presložena ceduljica možda spasiti: Fabien je raztvori stisnutih zubi.

»Nemoguće je sporazumjeti se s Buenos-Airesom. Ne mogu više ni baratati spravama, munjina mi ulazi u prste.«

Razdraženi Fabien htio je odgovoriti, ali kad su njegove ruke izpustile upravljače, da se prihvate pisanja, neka je snažna struja prošla njegovim tielom: zračni su ga virovi podigli zajedno s ovih pet tona kovine i valjali ga amo tamo. Odrekao se pisanja.

Njegove su se ruke ponovno zatvorile nad upravljačima i opet je zagospodario zračnom strujom.

Fabien duboko odahne. Ako bude radiotelegrafist od straha pred olujom uvukao antenu, Fabien će mu razbiti glavu, kad jednom stignu. Trebalo je na svaki način uzpostaviti vezu s Buenos-Airesom, kao da su im mogli na udaljenost od petnaest stotina kilometara dobaciti uže u ovaj ponor, u kojem su se nalazili. U pomanjkanju bilo kakvog najdrhtavijeg svietla, bilo koje gostionske, gotovo suvišne svjetiljke, ali koja bi bila dokazala postojanje zemlje, trebao mu je bar jedan glas, jedan jedini, što bi mu stigao iz svieta, koji kao da više i nije postojao. Pilot digne šaku i mahne njom usred svietla svoje crvene svjetiljke, kako bi objasnio onom drugom tamo u pozadini ovu tragičnu istinu, ali je njegov drug, nagnut nad opustošenim prostorom, nad pokopanim gradovima, nad mrtvim svietlima, nije primietio.

Fabien bi sliedio sve savjete, da mu ih samo netko dovikne. Pomislio je: »Pa ako mi kažu, da se okrećem u krugu, okretat ću se u krugu, a ako mi kažu, da krenem ravno na jug...« A negdje su postojali mirni krajevi, tako umiljati pod svojim velikim sjenama u mješečini. I njegovi drugovi tamo dolje, obaviešteni poput učenjaka, sagnuti nad zemljovidom, svemoćni u svom utočištu pod svjetiljkama liepim poput cvjetova, znaju za njih. A što je on još znao, on, osim za zračne virove i za noć, što je protiv njega tjerala brzinom rušenja svoju crnu bujicu! Pa nisu mogli napustiti ova dva čovjeka među ovim vodenim vijavicama i uzplamtjelim oblacima. Nisu mogli. Zapoviedit će Fabienu: »Smjer dvie stotine četrdeset...« I on će skrenuti prema zapoviedi. Ali je bio sam.

Činilo mu se, da su se i sami predmeti pobunili. Pri svakom uronjavanju motor se je tako silno trzao, da je čitav zrakoplov uzdrhtao kao u biesu. Fabien je trošio svu svoju snagu da održi vlast nad zrakoplovom, glavom nagnutom nad svojim spravama, licem o lice s obzorjem svog giroskopa, jer vani nije mogao više razlikovati crninu neba od crnine zemlje, izgubljene u tami, u kojoj se je sve pomiešalo , u tami, kao što je morala biti prije stvaranja svieta. Ali kazaljke njegovih sprava za određivanje položaja treperile su sve brže i brže i bilo ih je vrlo težko sliediti. Već se je pilot, kojega su one zavaravale, slabije branio, gubio na visini i polagano tonuo u taj mrak. Odčitao je svoju visinu: »Pet stotina metara.« To je bila visina brežuljaka. Osjetio je, kako se prema njemu vrtoglavo valjaju njihovi talasi. Shvatio je također, da su gomile tla, od kojih bi ga svaka pojedina mogla smlaviti, bile kao odkinute od svojih temelja, odtrgnute i da su kao pijane počele kružiti oko njega. I da su oko njega započele plesati neke vrsti kola, što se je sve više i više stezalo oko njega.

Pomirio se je s činjenicama. Pod opasnošću da se sudari, pokušat će se spustiti bilo gdje. A kako bi bar izbjegao bregovima, izpustio je svoju jedinu svjetleću raketu. Raketa se upalila, polagano kružeći, osvietlila je nešto poput ravnice, a zatim se ugasla: izpod njega bilo je more.

Pomislio je vrlo brzo: »Izgubljen sam. Četrdeset stupnjeva izpravka, a ipak me je zanielo u stranu. To je ciklon. Gdje je kopno? Skrenuo je točno na zapad. Pomislio je: »Kako sam sada ostao bez rakete, ubit ću se.« To se je jednog dana i moralo dogoditi. A njegov drug, tu, iza njega... Sigurno je uvukao antenu. Ali pilot mu to nije više zamjeravao. Kad bi on samo raztvorio ruke, njihovi bi se životi smjesta prosuli u ništa poput prašine. Držao je u svojim rukama kucajuće srdce svoje i svog druga. I odjednom su mu se ruke prestrašile.

Usred ovih zračnih virova, što su udarali po njemu poput gigantskih maljeva, bio se je grčevito uhvatio za svoj upravljač, kako bi oslabio trzaje, jer bi ovi inače prekinuli spojne žice. I još se je uviek grčevito držao njega. Ali, eto, više nije osjećao svoje ruke, kao uzspavane uslied napora. Htio je micati prstima, da primi obaviest od njih, no nije znao, da li su ga poslušali. Nešto je čudno bilo na kraju njegovih podlaktica, nešto strano. Neke prazne i neosjetljive opne. Pomislio je: »Moram svom snagom zamisliti, da stežem prstima upravljač...« Nije znao, da li je misao dospjela do njegovih ruku. A kako je trzaje upravljača osjećao samo po bolima u svojim ramenima, pomislio je: »Pobjeći će mi. Moje će se ruke raztvoriti.« Ali se je opet uplašio, što je sam sebi

dopustio takve rieči, jer mu se učinilo, da su njegove ruke ovaj put već popustile tamnoj noći zamišljene predočbe i da su se već otvarale u mraku, da ga izruče propasti.

Još se je mogao boriti, pokušati sreću: nema vanjske neminovnosti. Ali ima unutarnja neminovnost: dođe čas, gdje odjednom odkrijemo svoju ranjavost; a tada nas pogrješke privlače kao u nekoj vrtoglavici.

Upravo je u tom času, usred neke čistine među olujnim oblacima, poput smrtonosne meke na dnu stupice, zasjalo nekoliko zviezda.

Izpravno je prosudio, da je to zamka: vidiš tako tri zviezde u nekom otvoru i penješ se njima u susret, a kasnije se ne možeš više spustiti i ostaneš tako grizući zviezde...

Ali je njegov glad za svietlom bio tako velik, da se je počeo uzpinjati.

XVI.

Uzpinjao se, suprostavljajući se tako bolje virovima, jer se je služio zviezdama kao pomoćnim točkama. Njihov bliedi sjaj privlačio ga je. Tako se je dugo mučio u toj potjeri za bilo kakvim svietlom, da ni za što na svietu ne bi više izpustio pa ni najnejasniji sjaj. Da mu je bila poklonjena svjetiljka najmanjeg konačišta, on bi s najvećim zadovoljstvom oko ovog znaka, za kojim je žeđao, kružio sve do svoje smrti. A sada se je eto uzpinjao prema poljanama svjetlosti.

Dizao se je polagano u spirali, uzpinjajući se tim rovom, što se je pred njim otvorio, a sada se je opet

zatvorio pod njim. A kako se je uzpinjao, tako su se oko njega mienjali i oblaci: nisu više bili poput blatnog mora, već su mu se spuštali u susret u sve bjelijim i čistijim valovima. Fabien izroni.

Njegovo je iznenađenje bilo neizrecivo: svjetlost je bila tolika, da je zasljepljivala. Morao je na nekoliko trenutaka zatvoriti oči. Nikada nije ni pomislio, da oblaci i noć mogu zasliepiti. Ali su ih pun mjesec i sve zviezde pretvorili u sjajno valovlje.

Zrakoplov je odjednom — u istom trenutku kad je izronio — stigao u upravo nevjerojatno zatišje. Ni najmanji zračni val nije ga njihao. Poput čamca, koji se sklonio iza brane, ulazio je sada u mirne vode. Bio je uhvaćen od nekog nepoznatog neba i sakriven kao u nekoj uvali blaženih ostrva. Nevrieme izpod njega stvaralo je neki drugi sviet od tri tisuće metara gustoće, po kojemu su harali vihori, vodeni virovi i munje, no koji je k zviezdama okretao samo kristalno i sniežno lice.

Fabien je mislio, da je stigao do ruba nekog čudnog svieta, jer je sve postalo sjajno, njegove ruke, njegovo odielo, njegova krila. Jer ovo svietlo nije silazilo sa zviezda, već se širilo izpod njega, oko njega, iz svojih bielih izvora.

Ovi oblaci pod njim kao da su vraćali sav snieg, što su ga primali od mjeseca. Pa i ovi s desna i lieva, visoki poput tornjeva. Teklo je mlieko svjetlosti, a u njemu se kupala posada. Fabien primieti, okrenuvši se, da se radiotelegrafist smieši.

— Sad je bolje! poviče.

Ali se je glas izgubio u buci leta, samo su se u smie-

šku sporazumjeli. »Podpuno sam lud, pomisli Fabien, što se smiešim: izgubljeni smo!«

A ipak ga je bilo izpustilo tisuću mračnih ruku. Razriešile su njegove okove, kao što se pušta utamničenik da se malo prošeće sam među cviećem.

»To je previše liepo«, pomisli Fabien. Lutao je među zviezdama, zgrnutih poput nekog blaga, u nekom svietu, u kojem nije ništa, savršeno ništa — osim njega i njegovog druga — bilo živo. Slični onim kradljivcima u začaranim gradovima bili su zazidani u riznici, iz koje više ne će nikada izaći. Pa sada tako lutaju među draguljima hladnim kao led, neizmjerno bogati, ali osuđeni na smrt.

XVII.

Jedan radiotelegrafist u Commodoro Rivadavia, pristaništu u Patagoniji, odjednom se trgnuo, i svi oni, što su nemoćno bdjeli u postaji, skupili su se oko tog čovjeka i nagnuli se nad njim.

Naginjali su se nad netaknutim papirom, na koji je padalo hladno i jako svietlo. Još je ruka radiotelegrafista oklievala i mahala olovkom. Još je njegova ruka zadržavala uhvaćene rieči, ali su mu od njih već drhtali prsti.

— Oluje?

Radiotelegrafist potvrdi glavom. Pucketanje munja sprečavalo ga je da čuje.

Zatim zabilježi nekoliko nečitljivih znakova. Zatim rieči. I konačno su mogli sastaviti rečenice:

»Zatvoreni smo na tri tisuće osam stotina nad olujom. Letimo ravno prema zapadu, prema unutrašnjosti,

jer smo bili zaneseni nad more. Izpod nas je sve zatvoreno. Ne znamo, da li još uviek letimo nad morem. Javite nam, da li se oluja prostire u unutrašnjost.«

Zbog oluja morali su, kako bi ovaj brzojav saobćili Buenos-Airesu, učiniti lanac i slati ga od postaje do postaje. Viest je napredovala kroz noć, kao što se vatre pale po brdima, sve dalje i dalje.

Buenos-Aires je dao nalog da izporuče:

— Obće nevrieme u unutrašnjosti. Koliko vam još preostaje benzina?

— Još za pola sata.

I ova je rečenica, od jednog čovjeka, koji je bdio, do drugoga, stigla do Buenos-Airesa.

Posada je bila osuđena, da još prije trideset minuta zaroni u ciklon, koji će je survati na tlo.

XVIII.

Rivière je razmišljao. Više nije imao nikakve nade: ova će posada propasti negdje u noći.

Rivière se sjeti nekog priviđenja, što ga je imao u svom djetinjstvu: izpražnjivali su ribnjak, kako bi našli neko tielo. Isto tako ne će ni sada ništa naći, dok se ovaj pokrov sjene ne digne sa zemlje, dok ovaj piesak, ove ravnice, ova žitna polja ponovno ne uzkrsnu u svietlu dana. Možda će obični seljaci odkriti ovo dvoje djece, što su podlakticama pokrila lica, pa čini se kao da spavaju, nasukani na travi i zlatu nekog mirnog dna. Ali noć ih je utopila.

Rivière je mislio o blagu zakopanom u dubini noći kao u čudnim morima... Ova noćna stabla, što očekuju dan sa svim svojim cvjetovima, što još ne služe ni za što. Noć je bogata, puna mirisa, pozaspale jagnjadi i cvjetova, što još nemaju boja.

Malo po malo uzpet će se prema jutru masne brazde, vlažne šume i svježe livade pune djeteline. Ali među opet neopasnim brežuljcima, livadama i jagnjadi, usred mudrosti svieta, dva će djeteta izgledati, kao da spavaju. I nešto je iz vidljivog svieta kliznulo u onaj drugi sviet.

Rivière je poznavao Fabienovu bojažljivu i nježnu ženu: ova ljubav kao da joj je bila samo pozajmljena na kratak čas, kao igračka siromašnom djetetu.

Rivière pomisli na Fabienovu ruku, što je još za nekoliko časaka držala svoju sudbinu držeći upravljač. Ova ruka, što je milovala. Ova ruka, što je počivala na nečijim grudima, da tamo izazove uzbuđenje poput neke božanske ruke. Ova ruka, što je prekrila jedno lice i promienila ga. Ova čudotvorna ruka.

Fabien luta sjajem jednog mora oblaka, a noć, što se nalazi izpod njega, jest vječnost. Izgubljen je u svietu zviezda, kojega je jedini stanovnik. Još uviek drži sviet u svojim rukama i njiše ga na svojim grudima. U svom upravljaču on stišće svu težinu ljudskog bogatstva i vodi ga na šetnju, očajan, od jedne zviezde do druge, to bezkoristno bogatstvo, koje će morati vratiti ...

Rivière pomisli, da ga jedna radio-postaja još čuje. Fabiena povezuje sa svietom još samo jedan glasbeni val, jedna slaba modulacija. Nikakva tužaljka. Nikakav krik. Već samo najčistiji zvuk, što ga je ikad iztisnuo očaj.

XIX.

Robineau ga iztrgne iz njegove samoće:

— Gospodine ravnatelju, mislio sam... možda bi se moglo pokušati...

Nije imao ništa da predloži, ali je tako bar pokazao svoju dobru volju. Tako bi volio pronaći neko rješenje, pa ga je tražio gotovo isto tako kao rješenje neke zagonetke. Uviek je pronalazio neka rješenja, što ih Rivière ne bi nikad poslušao: »Vidite, Robineau, u životu nema rješenja. Tu ima samo sila u pokretu: treba ih stvoriti, a onda ih sliede rješenja sama od sebe.« Zato se je Robineau ograničio na to, da stvori neku silu u pokretu među mehaničarskim osobljem. Jednu čednu silu u pokretu, što je čuvala od rđe glavinu zračnog vijka.

Ali su događaji ove noći našli Robineau-a razoružanog. Njegov nadzornički naslov nije imao nikakve moći nad olujama ni nad tom avetnom posadom, koja se zaista nije više borila za neku nagradu za točnost, već da izbjegne jednoj jedinoj kazni, što je ukidala sve Robineau-ove kazne: smrti.

I Robineau, koji je odjednom postao suvišan, lutao je bezposlen uredskim sobama.

Fabienova žena zahtievala je, da je najave. Gonjena od svoje uznemirenosti čekala je u uredu tajnika, da je Rivière primi. Činovnici su potajno dizali oči do njezinog lica. Ona je zbog toga osjetila kao neki stid, pa je nekako uplašeno gledala oko sebe: ovdje kao da je sve odbija. Ovi ljudi, što su nastavljali svoj posao, kao da

idu preko lešina, ovi spisi, u kojima su ljudski životi, ljudske patnje ostavljale tek neki talog u tvrdim brojkama! Tražila je nešto, što bi joj govorilo o Fabienu; u njezinom je domu sve odkrivalo njegovu odsutnost: raztvoreni krevet, već pripremljena kava i kita cvieća... Ovdje nije našla ništa. Sve se je protivilo samilosti, ljubavi, uspomenama. Jedina rečenica, što ju je čula, jer nitko nije pred njom glasno govorio, bila je kletva nekog namještenika, koji je zahtievao neki popis. »... Popis dinama, zaboga, što ih šaljemo u Santos.« Podigla je svoj pogled prema ovom čovjeku, s izrazom bezkrajnog čuđenja. A zatim je pogledala zid, na kojemu je visio zemljovid. Njezine su usne drhtale jedva primjetljivo.

Postiđeno je shvatila, da je ona ovdje zastupala neku neprijateljsku istinu, pa je gotovo požalila što je došla i najradije bi se bila sakrila, pa je tako od straha, da je previše primjetljiva, zadržavala i kašalj i suze. Odkrila je odjednom, da je čudna, upravo nepristojna, kao da je gola. Ali je njezina istina bila tako jaka, da su se brzi pogledi potajno uviek iznova vraćali k njenom licu, da je tamo pročitaju. Ova je žena bila vrlo liepa. Odkrivala je mužkarcima posvećeni sviet sreće. Odkrivala im je, koje se veličanstvene stvari dotičemo, a da to i ne znamo, kad djelujemo. Pod tolikim pogledima zatvorila je oči. Odkrila im je, kakav se mir, i ne znajući, može uništiti.

Rivière je primi.

Došla je, da bojažljivo brani svoje cvieće, svoju već pripremljenu kavu, svoje mlado tielo. U ovom još hladnijem uredu ponovno je uhvati ono slabo drhtanje usnica.

Odjednom je osjetila, da je njezina istina u ovom drugom svietu neizreciva. Sva gotovo divlja ljubav, što se je u njoj dizala, gorljiva u svojoj odanosti, ovdje kao da je poprimila neki nedoličan, sebičan izgled. Najradije bi bila pobjegla:

— Smetam vam . . .

— Gospođo, reče joj Rivière, vi mi ne smetate. Na žalost, gospođo, vi i ja ne možemo ništa drugo učiniti, nego da čekamo.

Ona je malo slegnula ramenima, a Rivière je shvatio smisao ovog pokreta: »Čemu onda ova svjetiljka, ova poslužena večera, ovo cvieće, što ću opet naći . . .« Neka je mlada majka priznala Rivière-u: »Još uviek nisam shvatila smrt svog djeteta. Najokrutnije su one male stvari, njegove haljinice, što ih posvuda nalazim i, ako se noću probudim, ona nježnost, što mi ipak odjednom izpunja srdce, a koja je sada suvišna kao i moje mlieko . . .« I za ovu će ženu smrt Fabiena početi tek sutra, u svakom sada suvišnom činu, svakom suvišnom predmetu. Fabien će polako napustiti svoj dom. Rivière je prešutio svoju duboku samilost.

— Gospođo . . .

Mlada se žena povukla gotovo poniznim smieškom, a da nije shvatila svoju vlastitu moć.

Rivière je ponovno sjeo, pomalo težko.

»Ona mi pomaže odkriti ono, što sam tražio . . .«

Raztreseno je lupkao po brzojavima sjevernih pristaništa. Sanjario je.

»Ne tražimo da živimo vječno, ali tražimo, da ne

vidimo, kako djela i stvari odjednom gube svoj smisao. Onda se odjednom ukazuje praznina, što nas okružuje . . .«

Njegov je pogled pao na brzojave:

»Eto, kojim putem k nama dolazi smrt: ove viesti koje više nemaju smisla . . .«

Promatrao je Robineau-a. Ovaj osrednji momak, sada tako suvišan, nije više imao smisla. Rivière mu reče gotovo grubo:

— Zar vam ja moram naći posla?

Zatim je Rivière otvorio vrata, što su vodila u dvoranu pisara, ali mu se tu odjednom objavi sasvim očito Fabienov nestanak u znakovima, što ih gospođa Fabien nije znala shvatiti. Oznaka zrakoplova R. B. 903, Fabienovog zrakoplova, već je visila na zidnoj ploči u redu materiala, s kojim se više nije moglo razpolagati. Činovnici, koji su pripravljali izprave za poštanski zrakoplov za Europu, nemarno su radili, jer su znali, da će odletiti sa zakašnjenjem. S uzletišta su tražili brzoglasnim putem uputstva za osoblje, što je sada bdjelo bez svrhe. Sva je životna djelatnost bila usporena. »Eto, to je smrt!«, pomisli Rivière. Njegovo je djelo sada bilo slično jedrenjaku, zaustavljenom uslied pomanjkanja vjetra nasred pučine.

Čuo je glas Robineau-a:

— Gospodine ravnatelju . . . bili su tek šest tjedana vjenčani . . .

— Pođite na posao.

Rivière je još uviek promatrao činovnike, a iza njih radnike, mehaničare, pilote, sve one, što su ga pomagali

u njegovom djelu s vjerom onih, koji grade. Sjetio se onih malih gradova u davnim vremenima, što su čuli pričati o »Otocima«, pa su sebi izgradili brod, zato da na njega ukrcaju svoje nade, zato, da bi ljudi mogli vidjeti, kako njihova nada raztvara svoja jedra na moru. I svi su narasli, svi su bili oslobođeni sami sebe tom jednom lađom... »Možda svrha i ne opravdava ništa, ali akcija nas oslobađa smrti. Ovi će ljudi trajati u svojoj lađi.«

A Rivière će se također opet boriti protiv smrti, kad bude opet vratio brzojavima njihov podpuni smisao, kad bude noćnom osoblju ponovno vratio nemir očekivanja, a pilotima njihovu dramatičnu svrhu. Kad ovo djelo ponovno oživi svojim životom, kao što vjetar oživljuje jedrenjak na moru.

XX.

Commodoro Rivadavia ne čuje više ništa, ali je dvadeset minuta kasnije Bahia-Blanca tisuću kilometara udaljena od njega, uhvatila još jednu poruku:

»Silazimo. Ulazimo u oblake...«

A zatim su ove dvie rieči iz neke nerazumljive rečenice primljene od radio-postaje u Trelewu:

»... ništa vidjeti...«

Takvi su kratki valovi. Tu ih možeš uloviti, a tamo ostaju niemi. Ova se posada, koje je položaj nepoznat, objavljuje već živima kao izvan prostora, izvan vremena i već su ti ljudi u zrakoplovu kao neke aveti, što pišu poruke.

Je li potrošen sav benzin, ili je pilot, prije konačnog

zastoja motora, izigrao svoju posljednju kartu: da nađe tlo, a da se ne razmrska?

Glas iz Buenos-Airesa zapoviedi Trelewu:

»Pitajte ga.«

Postaje za primanje radio-viesti slične su laboratoriju: posvuda nikalj, bakar, manometri i čitave mreže žica. Operateri u službi u bielim ogrtačima kao da se šutke sagibaju nad nekim običnim pokusom.

Svojim osjetljivim prstima dodiruju sprave, iztražuju magnetično nebo poput onih, što traže podzemne zlatne žile.

— Nema odgovora?

— Nema odgovora.

Možda će oni još uloviti neki zvuk, što bi bio znak života. Ako se zrakoplov sa svojim položajnim svietlima opet popne među zviezda, oni će možda čuti piev ove nove zviezde...

Trenutci protiču. Protiču upravo kao krv. Da li još traje let? Svaka sekunda odnosi po jednu mogućnost spasa. Sada vrieme, što prolazi, zaista i razara. Kao što dvadeset stoljeća nagrizuju neki hram, probijaju sebi put kroz granit i pretvaraju hram u prašinu, tako se sada čitava stoljeća trošenja skupljaju u svakom trenutku i priete propašću ovoj posadi.

Svaki trenutak odnosi po nešto. Fabienov glas, Fabienov smieh, Fabienov smiešak. Šutnja osvaja sve šira područja. Sve je teža i teža šutnja, što se je ustoličila nad ovom posadom poput težine nekog mora.

Onda neko primieti:

— Jedan sat i četrdeset minuta. Posljednja granica za trajanje benzina: nemoguće je, da još lete.

I nastao je mir.

Nešto gorko i bljutavo uzpinje im se do usta, kao na kraju nekog putovanja. Nešto se je dogodilo, o čemu nitko ništa ne zna, nešto pomalo odvratno. I među svim ovim spravama od niklja i svim tim bakrenim žicama, osjeća se onu istu tugu, što vlada nad propalim tvornicama. Sve se ove stvari sada čine težke, suvišne, bez ikakvog smisla: poput bremena mrtvih grana.

Sada preostaje još samo čekati jutro.

Za nekoliko sati izronit će na svietlo dana čitava Argentina, pa su ovi ljudi ostali ovdje kao na nekom žalu nasuprot ribarskoj mreži, što je izvlače, izvlače, polagano, ne znajući, što će biti u njoj.

Rivière je u svom uredu osjetio ono olakšanje, što ga čovjek osjeti samo iza velikih nesreća, kad ga neminovnost izpunjene sudbine oslobodi neizvjesnosti. Bio je uzbunio redarstvo čitave jedne pokrajine. Sada ne može više ništa. Treba čekati.

Ali red mora vladati čak i u kući mrtvaca. Rivière dade znak Robineau-u:

— Brzojav sjevernim postajama: Predviđamo znatno zakašnjenje zrakoplovne pošte iz Patagonije. Kako ne bi previše zakasnila pošta za Europu, predat ćemo patagonijsku poštu sliedećem zrakoplovu za Europu.

Malo se je zgrbio, ali se s naporom uzpravi i sjeti nečega, neke važne stvari. Ah da. Pa kako ne bi zaboravio, pozove:

— Robineau.

— Gospodine Rivière?

— Sastavit ćete okružnicu. Zabrana pilotima da prelaze jednu tisuću i devet stotina okretaja: uništavaju mi motore.

— Dobro, gospodine Rivière.

Rivière se zgrbi još malo više. Prije svega mu je potrebna samoća.

— Pođite, Robineau. Pođite, stari moj...

A Robineau se uplaši ove jednakosti pred sjenama.

XXI.

Robineau je sada lutao uredskim sobama izpunjen tugom. Život Družtva bio se zaustavio, budući da će odlazak zrakoplova, što je bio predviđen za dva sata, biti odgođen, pa će ovaj uzletiti tek u zoru. Namještenici zatvorenih lica još su bdjeli, ali je ovo bdienje postalo uzaludno. Još su primali u redovitim razmacima službene viesti sjevernih uzletišta, ali njihova »čista neba« i njihove »pune mjesečine« i njihov »nikakav vjetar« stvarali su samo sliku mrtvog carstva. Pustoš od mjesečine i kamenja. Dok je Robineau, a da i sam nije znao zašto, listao po nekom svežnju spisa, na koime je upravo radio predstojnik ureda, odjednom je primietio da ovaj stoji njemu nasuprot, čekajući s izazovnim poštovanjem, da mu ga vrati. Kao da kaže: »Kad budete izvoljeli — zar ne? To pripada meni...« Ovo držanje podređenog činovnika uvriedilo je nadzornika, ali on se nije sjetio što bi mu mogao reći, pa mu je razdraženo pružio svežanj spisa. Predstojnik ureda vratio se na svoje mjesto i sjeo s najvećom otmjenošću. »Trebao sam ga poslati do vraga«,

pomisli Robineau. A zatim je, da sačuva svoje dostojanstvo, učinio nekoliko koraka po sobi, misleći na tragičan događaj. Ova će tragedija izazvati nemilost prema Rivière-ovoj politici, pa je Robineau oplakivao dvie nesreće.

Zatim je pred sobom vidio sliku Rivière-a zatvorenog tamo u svojoj sobi, i koji mu je rekao: »Stari moj...« Do sada nije još ni jedan čovjek ostao tako bez ikakva podržka. Robineau osjeti prema njemu veliku samilost. Sastavljao je u svojoj glavi nekoliko rečenica, u nejasnoj želji da mu izkaže svoje sažaljenje i da mu pruži utjehu. Izpunjavao ga je osjećaj, što ga je sam smatrao vrlo liepim. Tada tiho pokuca. Nije bilo odgovora. Nije se usudio da u toj tišini jače pokuca, pa je otvorio vrata. Rivière je bio tu. Po prvi je put Robineau ušao k Rivière-u bez suztezanja, pomalo poput prijatelja, a pomalo — po svom vlastitom mišljenju — poput narednika, koji se je pod kišom taneta probio do svog ranjenog generala i prati ga u obćem slomu, da bi onda u progonstvu postao njegov prijatelj. Bilo je kao da Robineau želi reći: »Ostajem s vama, ma što se dogodilo.«

Rivière je šutio i sagnute glave promatrao svoje ruke. A Robineau je stajao pred njim i nije se više usudio progovoriti. Ovaj ga je lav, ma da je već bio oboren, još uviek zbunjivao. Robineau je u sebi pripravljao rieči, što su sve više i više bile izpunjene zanosnom odanošću, ali svaki put, kad bi podigao oči, ugledao bi ovu sagnutu glavu, ovu siedu kosu, ove usne, što su bile stisnute u tolikoj gorčini! Konačno se odluči:

— Gospodine ravnatelju...

Rivière podigne glavu i pogleda ga. Trgnuo se iz tako dubokog snatrenja, tako dalekih sanja, da možda još nije bio ni primietio Robineau-ovu prisutnost. I nitko nije nikad saznao o čemu je sanjao, ni što je osjetio, ni kakva je žalost bila u njegovom srdcu. Rivière je dugo promatrao Robineau-a kao živog svjedoka nečega. Robineau se zbuni i što je Rivière dulje promatrao Robineau-a, to se je više na njegovim usnicama ocrtavala neshvatljiva podrugljivost. Što je Rivière dulje promatrao Robineau-a, to je Robineau sve više crvenio. I to se je sve više činilo Rivière-u, kao da je Robineau došao ovamo, da bi s upravo dirljivom dobrom namjerom i nažalost sasvim spontano, posvjedočio ljudsku glupost.

Strašna je zbunjenost obuzela Robineau-a. Ni narednik, ni general, ni kiša tanadi nisu više značili ništa. Događalo se nešto neobjašnjivo. Rivière ga je još uviek gledao. I tada je Robineau, gotovo protiv svoje volje, uzpravio malo svoje držanje i izvadio ruku iz svog lievog džepa. Rivière ga je još uviek gledao. I sada je konačno bezkrajno zbunjeni Robineau izustio, a da i sam nije znao zašto:

— Došao sam po vaše zapoviedi.

Rivière izvadi svoj sat i reče najprirodnijim glasom:

— Dva sata su. Zrakoplov iz Asunciona stići će u dva sata i deset minuta. Naložite, da zrakoplov za Europu uzleti u dva sata i četvrt.

Robineau je proširio neočekivanu novost: Ne će biti ukinuti noćni letovi. I Robineau se obrati predstojniku ureda:

— Doniet ćete mi spise na pregled.

A kad je predstojnik ureda stajao pred njim:

— Čekajte.

I predstojnik je čekao.

XXII.

Poštanski zrakoplov iz Asunciona je javio, da se spušta.

Rivière je čak i u najgorim časovima sliedio po brzojavima njegovo sretno napredovanje. Ovo je za njega u onoj težkoj brizi bilo kao neka nagrada njegovoj vjeri, povoljan dokaz. Ovaj sretan let objavljivao je svojim brzojavima još tisuću budućih sretnih letova. »Nema svake noći ciklona.« Rivière pomisli još: »Kad je jednom utrt put, ne možemo se više ne koristiti njime.«

Spuštajući se od uzletišta do uzletišta iz Paraguaya, kao iz nekog divnog vrta punog cvieća, nizkih kuća i polaganih voda, zrakoplov je klizio na granici ciklona, koji njemu nije ugasio ni jednu zviezdu. Radio-telegrafist je tipkao svojim prstima zadnje brzojave, poput završnih nota nekog glasbenog finala, što ga je radostno odsvirao po nebu i kojega će pjev Rivière već razumjeti, a zatim će uvući svoju antenu, malo se protegnuti, zievnuti i nasmiešen reći: stigli smo.

Pilot je nakon spuštanja u Buenos-Airesu sreo pilota poštanskog zrakoplova za Europu, naslonjenog leđima na svoj zrakoplov, s rukama u džepovima.

— Zar ćeš ti nastaviti?

— Da.

— Patagonija je stigla?

— Ne čekaju je više: nestala je. Je li liepo vrieme?

— Vrlo liepo. Fabien je nestao?

Malo su o tome govorili. U svom dubokom bratskom osjećaju nisu im bile potrebne rieči.

Premještali su u zrakoplov za Europu transitnu poštu iz Asunciona, dok je pilot uzdignute glave, naslanjajući zatiljak na zrakoplov, promatrao zviezde. Osjećao je, kako u njemu raste silna moć, i neki snažni osjećaj radosti obuzme ga čitavog.

— Je li sve utovareno? upita jedan glas. Onda ukopčajte!

Pilot se nije ni maknuo. Stavljali su u pogon njegov motor. I pilot će osjetiti u svojim ramenima, naslonjenim na zrakoplov, kako taj zrakoplov živi. Konačno se pilot smirio nakon tolikih protivnih viesti: odletjet će... ne će odletjeti... odletjet će... Njegove se usnice malo raztvore i njegovi zubi zablistaju na mjesečini kao u mlade zvieri.

— Budi oprezan, noć je, čuješ li?

Nije čuo savjet svog druga. S rukama u džepovima, s glavom zabačenom unatrag, okrenut prema oblacima, gorama, riekama i morima, sada je započeo svoj tihi smieh. Slabi smieh još, no koji je prostrujio kroz njega kao povjetarac kroz grane stabla, tako da je sav zadrhtao. Slab smieh, ali ipak mnogo jači od ovih oblaka, ovih rieka, ovih mora.

— Što ti je?

— Ovaj glupan Rivière, koji mi je... koji sebi utvara, da se bojim.

XXIII.

Za jedan će časak preletjeti i Buenos-Aires, a Rivière, koji je ponovno započeo svoju borbu, htio je da ga čuje. Da čuje kako se rađa zvuk, kako bruji i kako se gubi poput snažnog koraka vojske što napreduje među zviezdama.

Rivière je prošao pokraj činovnika. Pred jednim se prozorom zaustavi, da sluša i sanja.

Da je svojevoljno obustavio ma samo i jedan jedini odlazak, stvar noćnih letova bila bi izgubljena. Ali kako bi predusreo sve slabiće, koji će ga sutra napustiti, Rivière je odaslao u noć ovu drugu posadu.

Pobjeda ... poraz ... ove su rieči bezsmislene. Život je nad ovim predočbama i već pripravlja nove predočbe. Neka će pobjeda oslabiti jedan narod, dok će neki poraz probuditi drugi. Poraz, što ga je doživio Rivière, možda je samo pouka, što približuje pravu pobjedu. Važni su samo događaji u svom napredovanju.

Za pet će časaka radio-postaje uzbuniti uzletišta. Na petnaest tisuća kilometara udaljenosti će drhtaj života riešiti sve probleme.

Već se diže pjev kao iz nekih orgulja: to je zrakoplov.

I Rivière se je polaganim korakom vratio svom poslu među činovnicima, koji su se sagibali pod njegovim tvrdim pogledom. Rivière Veliki, Rivière Pobjednik, koji nosi svoju težku pobjedu.

KRAJ

